

**Studia
Politicae
Universitatis
Silesiensis**

Tom 25

Kolegium Redakcyjne / Editorial Board

Jan Iwanek (przewodniczący / Editor in-chief), Marek Barański, Marian Gierula, Tomasz Kubin, Mariusz Kolczyński, Mieczysław Stolarczyk, Sylwester Wróbel (członkowie Kolegium / Members of Editorial Board); Paweł Grzywna (sekretarz / Editorial Assistant), Robert Radek (sekretarz / Editorial Assistant)

Redaktorzy tematyczni / Editorial Body

Małgorzata Domagała – systemy polityczne / Political Systems; Tomasz Iwanek – bezpieczeństwo międzynarodowe i narodowe / National and International Security; Zbigniew Kantyka – teoria polityki, myśl polityczna / Theory of Politics, Political Thought; Sebastian Kubas – partie i systemy partyjne / Political Parties and Party Systems; Tomasz Kubin – międzynarodowe stosunki polityczne / International Political Relations; Magdalena Ślawska – język w mediach i w komunikacji / Language in Media and Communication; Mirosława Wielopolska-Szymura – komunikowanie masowe, media i systemy medialne / Mass Media; Communication and Media Systems; Natalia Stępień-Lampa – polityka społeczna / Social Policy; Matylda Sęk-Iwanek – nauki o kulturze, komunikowanie międzykulturowe / Cultural Studies, Intercultural Communication

Rada Programowa „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” / Scientific Advisory Board of “Studia Politicae Universitatis Silesiensis”

Luis Aguiar de Luque (University Carlos III, Madrid, Spain); Andrzej Antoszewski (Uniwersytet Wrocławski); Roman Bäcker (Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu); Ladislav Cabada (Metropolitan University Prague, Czech Republic); Roman Chytilék (Masaryk University in Brno, Czech Republic); Bogusława Dobek-Ostrowska (Uniwersytet Wrocławski); Guillermo Escobar Roca (University Alcalá, Spain); Ján Koper (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia); Aleksandr Koroczenskij (Belgorod State University, Russia); Branislav Kováčik (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia); Barbara Krauz-Mozer (Uniwersytet Jagielloński); Fulco Lanchester (University La Sapienza, Rome, Italy); Maria Marczevska-Rytko (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie); Tomasz Mielczarek (Uniwersytet w Kielcach); Andrzej Podraza (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II); Viktor Sidorov (Saint Petersburg State University, School of Journalism and Mass Communication, Russia); Ildefonso Soriano López (University Complutense de Madrid, Spain); Stanisław Sulowski (Uniwersytet Warszawski); Alicja Stępień-Kuczyńska (Uniwersytet Łódzki); Jaroslav Ušiak (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia); Milan Vošta (University of Economics Prague, Czech Republic); Tadeusz Wallas (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu); Klaus Ziemer (Fachbereich III, Politikwissenschaft, Universität Trier, Germany); Ryszard Zięba (Uniwersytet Warszawski)

Kwartalnik recenzowany, wydawany przez Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach / Peer-reviewed quarterly, published by the Institute of Political Sciences and Journalism of the University of Silesia in Katowice

Adres redakcji / Address for Correspondence

„Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice, e-mail: studiapoliticae@us.edu.pl; Internet: www.studiapoliticae.us.edu.pl

Dla Autorów / For Authors

Każdy tekst nadesłany do redakcji powinien spełniać wymogi formalne określone na stronie www.studiapoliticae.us.edu.pl. Teksty należy wysłać na adres e-mail: studiapoliticae@us.edu.pl w formacie (.doc, .docx, .rtf, .odt). / Each text sent to the Editorial Office should be in accordance with current technical requirements available on webpage: www.studiapoliticae.us.edu.pl. Papers should be sent to studiapoliticae@us.edu.pl by e-mail attachment in the following format (.doc, .docx, .rtf, .odt).

Publikacja jest dostępna w wersji internetowej / The publication is available in the Internet version:

Central and Eastern European Online Library

www.cceol.com

University of Silesia Press – Open Journal System

www.journals.us.edu.pl

Spis treści

Teoria polityki i myśl polityczna

- Marcela Gruszczyk:** Między działalnością społeczną a wielką polityką. Maria Moczyłowska (1886–1969), najmłodsza posłanka Sejmu Ustawodawczego II RP 9

Systemy polityczne

- Natalia Rudakiewicz:** Demokratyczna transformacja w Polsce i na Ukrainie w świetle współczesnej tranzytologii: analiza porównawcza 35
- Marek Tyrała:** Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006—2017 67
- Łukasz Wielgosz:** Prawo petycji w miastach na prawach powiatu województwa śląskiego 83

Stosunki międzynarodowe

- Arkadiusz Domagała:** Operacja w obronie jezydów w 2014 roku: od interwencji na zaproszenie do interwencji humanitarnej i odpowiedzialności za ochronę? 121

Komunikowanie społeczne i polityczne

- Dariusz Krawczyk:** Zarządzanie działaniami *media relations* w ramach realizacji polityki informacyjnej organizacji 141
- Bernardyna Zemła:** Debaty o pamięci w kontekście relacji polsko-żydowskich ostatniego stulecia. Rezonans medialny wzajemnych stosunków na tle obchodów 50. rocznicy wydarzeń Marca 1968 na łamach tygodników „Polityka” i „Sieci” 159

Table of Contents

Theory of Politics and Political Thought

Marcela Gruszczyk: Between social activism and big politics. Maria Moczydłowska (1886–1969), the youngest member of Legislative Sejm II RP	9
---	---

Political Systems

Natalia Rudakiewicz: Democratic transformation in Poland and Ukraine in the light of modern transitology: a comparative analysis	35
Marek Tyrała: The process of consolidation of democracy in Poland in the years 2006—2017	67
Łukasz Wielgosz: Petitions in cities with powiat rights in Silesian Voivodeship	83

International Relations

Arkadiusz Domagała: Operation to protect the Yezids in 2014: from intervention by invitation to humanitarian intervention and responsibility to protect?	121
---	-----

Social and Political Communication

Dariusz Krawczyk: Management of media relations activities within realization of the organization's information policy	141
Bernardyna Zemła: Debates on remembrance, in the context of last-century Polish-Jewish relations. Media resonance of mutual associations against the background of the 50th anniversary of March 1968 events in the weekly magazines „Polityka” and „Sieci”	159

Teoria polityki i myśl polityczna

Między działalnością społeczną a wielką polityką Maria Moczydłowska (1886—1969), najmłodsza posłanka Sejmu Ustawodawczego II RP

Between social activism and big politics
Maria Moczydłowska (1886—1969),
the youngest member of Legislative Sejm II RP

Marcela Gruszczyk*

Abstrakt

Maria Moczydłowska była najmłodszą spośród wszystkich posłanek Sejmu Ustawodawczego i jedną z trzech wybranych z listy narodowej (poza Gabrielą Balicką i Zofią Sokolnicką). Swoją sukces wyborczy w dużej mierze zawdzięczała współpracy z księdzem Wacławem Blizińskim — współtwórcą Narodowego Zjednoczenia Ludowego. W swojej działalności dążyła do ponadpartyjnej współpracy posłanek i aktywnie działała na rzecz równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Do historii przeszła m.in. jako pierwsza kobieta, która zabrała głos w polskim Sejmie. Była orędowniczką wprowadzenia całkowitej prohibicji. Po zakończeniu kariery politycznej skoncentrowała się na działalności oświatowej.

Abstract

Maria Moczydłowska was the youngest female member in Legislative Sejm, and one out of three women, who run for parliament from national electoral list (together with Gabriela Balicka and Zofia Sokolnicka). She succeeded in the elections mainly because of collaboration with father Wacław Bliziński, cofounder of National People's Union. Moczydłowska worked with female members of parliament, regardless of their political origin, strongly supported women and men equality, and prohibition. She was the first woman to speak in front of Sejm. Once retired from politics Moczydłowska focused on education activism.

---

* Instytut Historii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach (marcela.gruszczyk@us.edu.pl); iD <https://orcid.org/0000-0002-5063-8235>.

Słowa kluczowe: Maria Moczydłowska, Sejm Ustawodawczy, II RP, posłanki, kobiety, równouprawnienie polityczne, życie polityczne

Key words: Maria Moczydłowska, Legislative Sejm, II RP, women, members of parliament, political equality, political life

Wprowadzenie

Rok 2018 decyzją Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej został ogłoszony Rokiem Praw Kobiet¹. W ten sposób posłowie uczcili 100. rocznicę przyznania Polkom praw wyborczych, a także oddali hołd parlamentarzystkom oraz wszystkim orędowniczkom walki o równouprawnienie. Rocznica ta posłużyła autorce niniejszego artykułu jako pretekst do zbadania działalności poselskiej Marii Moczydłowskiej — jednej z ośmiu kobiet zasiadających w Sejmie Ustawodawczym. Przez długie lata najmłodsza z pierwszych posłanek pojawiała się na kartach opracowań naukowych jedynie okazjonalnie². W ostatnich latach, wskutek wzrastającego zainteresowania środowiska naukowego aktywnością polityczną kobiet na szczeblu centralnym w czasach II Rzeczypospolitej, stan ten uległ zmianie. Powstało wiele interesujących prac, spośród których na szczególną uwagę zasługują teksty stanowiące próbę nakreślenia portretu zbiorowego polskich parlamentarzystek w okresie międzywojennym³.

¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 czerwca 2017 r. w sprawie ustanowienia roku 2018 Rokiem Praw Kobiet. „Monitor Polski” 2017, poz. 609.

² Por. C. BRZOZA: *Moczydłowska z Grzymkowskich Maria*. W: *Kto kim był w Drugiej Rzeczypospolitej*. Red. J. MAJCHROWSKI ET AL. Warszawa 1994, s. 372; J. BUDZIŃSKA-TYLICKA: *Kobieta jako równouprawniona obywatelka*. W: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918—1928*. Kraków—Warszawa 1928, s. 873; ST.: *Moczydłowska-Niekraszowa Maria (1885—1979)*. „Przyjaciółka” 1970, nr 43, s. 9; M. ŚLIWA: *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*. W: *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918—1939*. Red. A. ŻARNOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 1996, s. 58; M. ŚLIWA: *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna*. W: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*. Red. A. ŻARNOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2000, s. 55—56; G. WALIŚ: *Moczydłowska Maria (1885—1879)*. W: *Słownik biograficzny Wielkopolski Południowo-Wschodniej Ziemi Kaliskiej*. T. 3. Red. D. WAŃKA. Kalisz 2007, s. 284—285.

³ Por. P. FIKTUS: *Poselska aktywność kobiet na mównicy sejmowej w dobie II RP*. „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Studia Erasmiانا Wratislaviensia” 2015, z. 9, s. 543—565; M. KONDRACKA: *Posłanki i senatorki II Rzeczypospolitej*. Warszawa 20017, *passim*; IDEM: *Obywatelki i panie domu — życiowe role pierwszych polskich parlamentarzystek*. W: *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914—1939. Zbiór studiów*. Red. A. LANDAU-CZAJKA, K. SIERAKOWSKA. Warszawa 2013, s. 123—138; M. KONDRACKA: *Aktywność parlamentarna posłanek i senatorów Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919—1927*. W: *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*. T. 2. Red. A. JANIĄK-JASIŃSKA, K. SIERAKOWSKA, A. SZWARC. War-

Lisków

Maria Moczydłowska, z domu Grzymkowska, urodziła się 4 października 1886 roku⁴ w Łomży, jako najstarsza córka Józefa i Feliksy. Tam też spędziła pierwsze lata swojego życia. Rodzice zapewnili jej staranne wykształcenie, wysyłając na naukę do Warszawy, gdzie ukończyła siedmioklasową żeńską pensję. Po zdaniu egzaminu państwowego pracowała na polu pedagogicznym jako nauczycielka arytmetyki w polskich szkołach prywatnych (m.in. w Warszawie, Łomży i Kaliszu), jednocześnie sama kształcąc się na Latającym Uniwersytecie⁵. Od młodzieńczych lat włączyła się w działalność niepodległościową. Była jednym z uczestników rewolucji i strajku szkolnego, który wybuchł w Warszawie na początku 1905 roku, a następnie rozszerzył się na całą Kongresówkę⁶. Pamiętnego 1 listopada tegoż roku, w trakcie spaceru po mieście, była naocznym świadkiem masakry na placu Teatralnym⁷.

Istotny wpływ na późniejszą karierę polityczną miał jej pobyt w Liskowie (powiat kaliski) i znajomość z ks. Wacławem Blizińskim, propagatorem spół-

---

szawa 2009, s. 49—73; W. MASIARZ: *Kobiety w parlamentach II Rzeczypospolitej Polskiej 1919—1939*. W: *Kobiety wobec polityki — kobiety w polityce: historia, realia, perspektywy*. Red. A. FRĄTCZAK. Kraków 2009, s. 185—194; M. NIEWIADOMSKA-CUDAK: *Reprezentatywność i aktywność kobiet w polskim parlamencie w latach 1919—1939*. „Studia Wyborcze” 2013, T. 15, s. 49—66; M. PIOTROWSKA-MARCHEWA: *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*. W: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII—XXI wieku)*. Red. T. KULAK, M. DAJNOWICZ. Wrocław 2016, s. 335—340; O. WIECHNIK: *Poselki. Osiem pierwszych kobiet*. Poznań 2019, *passim*; A. ŻARNOWSKA: *Obywatelki II Rzeczypospolitej*. W: *Równe prawa i nierówne szanse...*, s. 287—297.

⁴ Rok ten jest wryty na jej nagrobku, który znajduje się w północnej części Cmentarza Katolickiego w Sopocie. Z kolei Stefan Niekrasz (syn z drugiego małżeństwa) uważa, że matka urodziła się w roku 1885. Ta data widnieje również w jej metryce zgonu, a co za tym idzie — także i w niektórych biogramach słownikowych. Rozbieżność ta być może jest wynikiem podania w akcie urodzenia daty chrztu (?). I. ROGACKA: *Pierwsza Polka w pierwszym sejmie*. „Gryf Wejherowski” (dodatek „Dziennika Bałtyckiego”) z 3 listopada 2006 r., s. 3; G. WALIŚ: *Moczydłowska Maria...*, s. 284—285; *Biogram Marii Moczydłowskiej zamieszczony na stronie Biblioteki Sejmowej* — https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-acc&acc_sequence=000001089 (dostęp: 18.04.2019).

⁵ Ibidem; C. BRZOZA: *Moczydłowska z Grzymkowskich...*, s. 372.

⁶ Młodzież domagała się wówczas powrotu języka ojczystego do szkół oraz repolonizacji oświaty. Szerzej: J. MIĄSO: *Walka o narodową szkołę w Królestwie Polskim w latach 1905—1907 (w stulecie strajku szkolnego)*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2005, T. 44, s. 75—102; J. ŻARNOWSKI: *Z dziejów strajku szkolnego 1905 r.*, „Przegląd Historyczny” 1955, T. 46, nr 1—2, s. 184—212.

⁷ Podobno własny spryt i pomysłowość pomogły jej wtedy wyjść cało z opresji. W bezpiecznym dotarciu do domu pomógł jej wówczas jeden z rosyjskich oficerów, którego sama o to poprosiła. Sytuacja była o tyle niebezpieczna, że Maria miała wtedy ponoć przy sobie bibułę. I. ROGACKA: *Pierwsza Polka...*, s. 3.

dzielczości i współtwórcą Narodowego Zjednoczenia Ludowego [dalej: NZL]. Probostwo w tamtejszej, zaniedbanej moralnie i gospodarczo, parafii objął w styczniu 1900 roku. Dzięki jego zaangażowaniu i osobistym staraniom, niepełna czterdzieści lat później, we wsi działały liczne spółdzielnie (np. mleczarska, rolniczo-hodowlana), a także między innymi: Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa (przekształcona następnie w Bank Ludowy), straż pożarna, ośrodek zdrowia, sierociniec, dom opieki, szkoła podstawowa, kilka szkół zawodowych oraz Dom Ludowy, w którym skupiało się życie kulturalne i społeczne mieszkańców. Ponadto, wieś ta była częściowo skanalizowana i zaopatrzona w wodociągi, miała zapewnioną stałą komunikację autobusową z Kaliszem, a także własny periodyk „Liskowiak”. Niemalże przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej Lisków uważany był za wieś wzorcową⁸.

Duchowny swą działalność społeczną rozpoczął od szerzenia oświaty wśród osób dorosłych, dzieci i młodzieży. Na początku jego posługi duszpasterskiej około 87% parafian stanowili analfabeci, a we wsi funkcjonowała jedynie szkoła jednoklasowa⁹. Zajęcia odbywały się w zrujnowanym drewnianym budynku tylko pomiędzy listopadem a marcem. Poza propagowaniem czytelnictwa poprzez prenumeratę prasy patriotycznej („Gazety Świątecznej” i „Zorzy”) ks. W. Bliżyński organizował również naukę na tajnych kompletach, które odbywały się na plebanii. W 1905 roku została otwarta pierwsza ochronka — placówka wychowawczo-opiekuńcza, która funkcjonowała przez 6—7 miesięcy w roku. W tym czasie, dzięki jego staraniom, szkoła przeistoczyła się w dwuklasową, do której uczęszczali również uczniowie z okolicznych miejscowości. Począwszy od 1908 roku młodsze dzieci uczyły się w Domu Ludowym, starsze — w wynajętych chłopskich izbach. W 1925 roku wszyscy zostali przeniesieni do nowo wybudowanego budynku¹⁰.

Od 1913 roku działała w Liskowie również męska Szkoła Rolnicza, której początek dały organizowane od siedmiu lat szkolenia jedno- i trzymiesięczne

---

⁸ Swoistym podsumowaniem działalności ks. Bliżyńskiego były dwie wystawy rolniczo-spółdzielcze o charakterze ogólnokrajowym. Pierwszą, pod tytułem „Wieś polska w Liskowie” (1925), zwiedziło w ciągu roku ponad 40 tys. osób, w tym m.in. prezydent Stanisław Wojciechowski. Drugą, zorganizowaną latem 1937 r., odwiedziło dwa razy tyle osób, a wśród nich byli: prezydent Ignacy Mościcki, marszałek Edward Rydz-Śmigły oraz premier Sławoj Felicjan Składkowski. M. PODKOWSKI: *Wacław Bliżyński (1870—1944)*. W: *Wielkopole XX wieku*. Red. A. GULCZYŃSKI. Poznań 2001, s. 39—47; J. SOCHA: *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty rolniczej 1907—1929*. Łódź 1994, s. 79—85.

⁹ W 1915 r. ich liczba zmniejszyła się do 27% wśród dorosłych mieszkańców wsi oraz do 8% wśród osób poniżej 20. roku życia. Za: M. MOCZYDŁOWSKA: *Wieś Lisków na podstawie wiadomości zebranych*. Kalisz 1913, s. 118—119.

¹⁰ W. BLIŻYŃSKI: *Wspomnienia z mego życia i pracy (oprac. G. Waliś)*. Sieradz 1935, s. 23—79; A. CHMIELIŃSKA: *Wieś polska Lisków w ziemi kaliskiej*. Lisków 1925, s. 138—141; M. PODKOWSKI: *Wacław Bliżyński...*, s. 137.

o tematyce rolniczej, cieszące się olbrzymim zainteresowaniem mieszkańców¹¹. Wśród prowadzących je osób byli między innymi Maria i Mieczysław Moczydłowski¹² (pobrali się w 1907 r.)¹³. Oboje mocno zaangażowali się w życie lokalnej społeczności. On był nie tylko pedagogiem, ale również dyrektorem wspomnianej placówki, ona — instruktorką kursów hodowlanych, mleczarskich i ogólnokształcących, a także jedną z najaktywniejszych członkiń Koła Kobiet, które prowadziło zajęcia z zakresu gospodarstwa domowego i czytelnictwa. Ponadto, była autorką licznych artykułów z zakresu pedagogiki, wychowania i higieny, publikowanych w latach 1911—1912 na łamach regionalnego pisma „Gazeta Kaliska”¹⁴. W 1913 roku ukazała się drukiem monografia Liskowa jej autorstwa¹⁵. Praca stanowiła pokłosie współpracy z ks. Blizińskim, owoc zainteresowania ideą spółdzielczości. Była też próbą opisanie zmian społeczno-gospodarczych, jakie zaszły w podkaliskiej wsi w XX wieku, przede wszystkim dzięki umiejętnemu stymulowaniu lokalnej społeczności przez proboszcza¹⁶.

Nawiązane za młodu życzliwe kontakty z ks. Blizińskim nie tylko ukształtowały jej poglądy na życie, sprawy ojczyzny i zagadnienia społeczne, ale również zaważyły na jej dalszych losach¹⁷. Moczydłowska była wrażliwa na ludzką biedę i krzywdę. Przekonana o moralnym obowiązku niesienia pomocy osobom znajdującym się w trudnym położeniu, szczególną troską otaczała kobiety

¹¹ Powstała dzięki wsparciu działaczy Centralnego Towarzystwa Rolniczego z terenu guberni kaliskiej — Ludomila Pułaskiego i Zygmunta Siemiątkowskiego, którzy nadzorowali budowę placówki na działce zakupionej częściowo z własnych środków. Warto dodać, że szkoła ta była wówczas piątą placówką tego typu na terenie Królestwa Polskiego i pierwszą na wsi. J. SOCHA: *Działalność Centralnego Towarzystwa...*, s. 18.

¹² Mieczysław Moczydłowski (1887—1925) — działacz społeczny i pedagog. Uczestnik rewolucji i strajku szkolnego 1905 r. Był zamieszany w napad na kasę powiatową w Wysokim Mazowieckim, do którego doszło z 26 na 27 grudnia z inicjatywy oddziałów Organizacji Techniczno-Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej [dalej: PPS]. Instruktor Kółek Rolniczych Kaliskiego Towarzystwa Rolniczego; w latach 1914—1915 nauczyciel w Szkole Rolniczej w Liskowie. Wyjechał ze wsi na skutek zatargów z żandarmerią rosyjską. Początkowo przeniósł się wraz z małżonką do Częstochowy, gdzie pracował jako kierownik biura Okręgowego Towarzystwa Rolniczego. W latach 20. XX w. działał na polu oświaty w rodzinnym Wysokim Mazowieckim. Zmarł na gruźlicę w wieku 38 lat. W. BLIZIŃSKI: *Wspomnienia z mego życia...*, s. 197; *Ś.p. Mieczysław Moczydłowski*. „Gazeta Gospodarska” 1925, nr 90, s. 469.

¹³ W. BLIZIŃSKI: *Wspomnienia z mego życia...*, s. 87—90; A. CHMIELIŃSKA: *Wieś polska...*, s. 80.

¹⁴ D. BARTNIK: *Kultura książki w Liskowie*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 2006, nr 13, s. 35—63; G. WALIŚ: *Moczydłowska Maria...*, s. 284.

¹⁵ M. MOCZYDŁOWSKA: *Wieś Lisków na podstawie...*, *passim*.

¹⁶ *Wieś Lisków*. „Łowiczanie” z 18 kwietnia 1913 r., nr 16 (III), s. 1.

¹⁷ Nie ulega wątpliwości, że ks. Bliziński to wyjątkowa osoba w życiu Marii Moczydłowskiej. Ona dla niego była najprawdopodobniej tylko jedną z wielu osób, które spotkał na swej drodze w czasie — jakże pracowitej — posługi duszpasterskiej. We wspomnieniach nie przywołał jej ani razu.

i dzieci. W czasie swojego pobytu w podkaliskiej wsi zabiegała o poprawę ich sytuacji higieniczno-zdrowotnej, angażując się w działalność wielu lokalnych instytucji opiekuńczo-wychowawczych oraz walcząc z nadużywaniem alkoholu przez ich mężów i ojców¹⁸. Podobnymi sprawami zajmowała się kilka lat później na forum Sejmu Ustawodawczego.

Warto dodać, że to właśnie w Liskowie Moczydłowska po raz pierwszy spotkała się w tak szerokim zakresie z aktywizacją kobiet w życiu społecznym oraz ułatwianiem im dostępu do pracy zarobkowej. Dobrym tego przykładem była spółdzielnia mleczarska (założona w 1911 r.) w której działalność — po tym, jak wycofali się z niej chłopcy — zostały włączone kobiety. Prowadziło to nieraz do konfliktów małżeńskich, gdyż gospodarze, „gdy zauważyli, że kobiety zaczęły przynosić ze sobą jakoś za dużo pieniędzy, zainteresowali się i często nawet sami zwracali się do zarządu mleczarni z żądaniem, żeby kobietom nie wypłacać, bo to im się ten pieniądź należy”¹⁹. Włączenie kobiet w proces organizowania przedsiębiorstwa, niezależnie od tego, jak odbierali to ich mężowie, pobudziło je do dalszego działania. Dla Moczydłowskiej była to z pewnością cenna lekcja emancypacji.

Częstochowa

W 1914 roku Moczydłowski przeprowadzili się do Częstochowy. Przeprowadzka podyktowana była względami politycznymi, a dokładnie konfliktem Mieczysława z żandarmerią rosyjską²⁰. Oficjalny przedmiot sporu pozostaje w sferze domysłu. Możemy tylko przypuszczać, że chodziło o obowiązki dyrektorskie. Małżeństwo bardzo szybko odnalazło się w nowym otoczeniu, aktywnie włączając się w życie społeczno-polityczne miasta. Przyszła posłanka pełniła funkcję inspektora kół gospodyń wiejskich przy Związku Kółek Rolniczych w Warszawie. Była również instruktorem ochronek powiatowej Rady Opiekuńczej w Częstochowie, która podlegała Radzie Głównej Opiekuńczej [dalej: RGO] w Warszawie, tj. jednej z największych organizacji samopomocy społecznej, jakie działały w tym czasie na terenie Królestwa Polskiego. Organizacja ta, utworzona w grudniu 1915 roku, kontynuowała działalność dobroczynną komitetów obywatelskich, koncentrując się na udzielaniu pomocy osobom, które znajdowały się w trudnej sytuacji materialnej i życiowej. Komitety lokal-

¹⁸ Ż. MARSZAŁEK-TRZEBIŃSKA: *Działalność księdza Wacława Blizińskiego na rzecz rodziny i kobiet*. „Family Forum” 2008, nr 8, s. 159—171; S., *Moczydłowska-Niekraszowa Maria...*, s. 9.

¹⁹ W. BLIZIŃSKI: *Wspomnienia z mego życia...*, s. 36.

²⁰ G. WALIŚ: *Moczydłowska Maria...*, s. 284.

ne realizowały swoje cele poprzez zapomogi, rozdawnictwo żywności, odzieży i obuwia, a także organizowanie różnego rodzaju instytucji pomocowych (m.in. stacji opieki nad matką i dzieckiem, ochronek, sierocińców, przytułków, żłobków i schronisk)²¹. Na przełomie 1917/1918 roku pod opieką częstochowskiego oddziału Rady Opiekuńczej było przeszło 6 tys. osób (tj. nieco ponad 8% ogółu mieszkańców), z czego 4/5 stanowiły dzieci²².

Po raz kolejny Moczydłowska skupiła swoje wysiłki na poprawie losu najmłodszych z mieszkańców. Głód i niedożywienie, bezdomność i złe warunki mieszkaniowe, brak podstawowej opieki zdrowotnej oraz odpowiedniego, tj. dostosowanego do pory roku, ubrania i obuwia to tylko niektóre z problemów dotykających ówczesne rodziny. Jednym z przykładów jej zaangażowania w działalność opiekuńczą na rzecz dzieci był apel, który wystosowała podczas zjazdu przedstawicieli kółek rolniczych powiatu częstochowskiego na początku czerwca 1917 roku. Prosiła wówczas rolników o przyjęcie na czas letni (na tzw. przeżywienie) małoletnich, a także pomoc w zbieraniu składek na rzecz zubożałej ludności miejskiej²³. Akcja zakończyła się sukcesem — w okresie wakacyjnym na wieś wyjechało ponad 770 osób²⁴. Była również jednym z inicjatorów powołania we wrześniu 1917 roku Klubu Gazeciarzy, który organizował dla dzieci trudniących się tym zajęciem od 2 do 4 godzin tygodniowo lekcji historii, religii i języka ojczystego²⁵.

Moczydłowska należała również do jednej z najbardziej znaczących organizacji oświatowych i opiekuńczych na terenie Królestwa Polskiego, tj. Polskiej Macierzy Szkolnej [dalej: PSM], której głównym celem działalności był rozwój oświaty, krzewienie ideałów wychowania chrześcijańsko-narodowego, a także szeroko pojęta pomoc moralna i materialna na rzecz dzieci. Jako przewodnicząca Wydziału Wychowania Przedszkolnego Koła Okręgowego PMS w Częstochowie wielokrotnie zabierała głos na temat wychowania dzieci w środowisku domowym i instytucjonalnym. Tak było między innymi podczas spotkania dla kobiet z okręgu częstochowskiego. Spotkanie zostało zorganizowane na początku maja 1917 roku. Moczydłowska wygłosiła wówczas odczyt na temat najczęstszych błędów wychowawczych popełnianych przez rodziców, zwracając szczególną uwagę na konieczność popularyzowania wiedzy pedagogicznej w środowisku

---

²¹ M. PRZENIOSŁO: *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915—1918. Władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*. W: *Dzieje biurokracji*. T. 4. Red. A. GÓRAK, K. LATAWIEC, D. MAGIER. Lublin 2011, s. 607—614.

²² Archiwum Państwowe w Częstochowie [dalej: APCz], Akta miasta Częstochowy, sygn. 7452, *Referat dla Ministra Opieki Społecznej i Ochrony Pracy*, marzec 1918, k. 90—92.

²³ *Ze zjazdu Kółek rolniczych w Częstochowie*. „Goniec Częstochowski” z 6 czerwca 1917 r., R. 12, nr 127, s. 3; *Ze zjazdu Kółek rolniczych. Ciąg dalszy*. „Goniec Częstochowski” z 7 czerwca 1917 r., R. 12, nr 128, s. 3.

²⁴ *Kronika*. „Goniec Częstochowski” z 20 września 1917 r., R. 12, nr 214, s. 2.

²⁵ *Nowy Klub*. „Goniec Częstochowski” z 19 września 1917 r., R. 12, nr 213, s. 2—3.

domowym²⁶. Z kolei na Zjeździe Nauczycieli Ziemi Piotrkowskiej, jaki odbył się w dniach 20—23 sierpnia 1917 roku, mówiła o roli i znaczeniu tzw. zakładów opiekuńczo-wychowawczych, zwanych ochronkami. Postulowała między innymi ujednoczenie ich metod pracy i organizacji, podwyższenie wynagrodzeń pracowników, a także propagowanie wśród dzieci zasad higieny oraz pielęgnowanie idei wychowania narodowo-religijnego²⁷. Warto dodać, że Moczyłowska była jedną z osób, której zależało na ścisłym powiązaniu ochronek ze szkołą, tak by miały status placówek przygotowujących dzieci do edukacji szkolnej²⁸.

Wokół wyborów 1919 roku

Z początkiem grudnia 1918 roku rozpoczął się w powiecie częstochowskim i radomskowskim²⁹ (tj. w okręgu wyborczym nr 30) proces formowania koalicji parlamentarnej o orientacji centroprawicowej³⁰. Inicjatywa wyszła ze strony Narodowego Związku Robotniczego [dalej: NZR], który jako jedyny miał w pełni sformalizowaną strukturę organizacyjną oraz Polskiego Zjednoczenia Ludowego [dalej: PZL]³¹. Efektem tych starań było utworzenie 26 grudnia Centralnego Narodowego Komitetu Wyborczego Robotniczo-Włościańskiego w Częstochowie [dalej: CNKWR-W], w którego skład weszło: NZR, PZL, powstała w 1918 roku z inicjatywy endecji Narodowa Organizacja Wyborcza Kobiet³² [dalej: NOWK],

²⁶ *Z zebrania kobiet polskich*. „Goniec Częstochowski” z 22 maja 1917 r., R. 12, nr 115, s. 2—3.

²⁷ *Ze Zjazdu Nauczycieli*. „Goniec Częstochowski” z 21 sierpnia 1917 r., R. 12, nr 189, s. 1; *Uchwały zjazdu nauczycielstwa*. „Goniec Częstochowski” z 24 sierpnia 1917 r., R. 12, nr 192, s. 1—2.

²⁸ Warto dodać, że ochronki zostały włączone do ogólnego systemu szkolno-wychowawczego dopiero na mocy ustawy jędrzejewiczowskiej, tj. *Ustawy o ustroju szkolnictwa* z 11 marca 1932 roku. Zob.: M. WRÓBEL: *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918—1939*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 26; M. PĘCHERSKI, M. ŚWIĄTEK: *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917—1969. Podstawowe akty prawne*. Warszawa 1972, s. 16.

²⁹ W połowie lat trzydziestych XX w. jego nazwa została zmieniona na „radomszczański”.

³⁰ APCz, *Akta miasta Częstochowy*, sygn. 5071, *Dekret z dnia 28 listopada 1918 r. o wyborach do Sejmu Ustawodawczego*, 28 listopada 1918, k. 10.

³¹ Zob.: T. MONASTERSKA: *Narodowy Związek Robotniczy w okresie wyborów do Sejmu Ustawodawczego grudzień 1918 — styczeń 1919*. „Przegląd Historyczny” 1964, nr 56/4, s. 595—622.

³² Podstawowym celem jej działalności było mobilizowanie kobiet ze wszystkich środowisk społecznych do udziału w wyborach parlamentarnych 1919 r. i głosowanie na kandydatki Centralnego Narodowego Komitetu Wyborczego, powołanego przez Narodową Demo-

Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego, a także kilkanaście mniejszych stowarzyszeń i związków różnych profesji zawodowych³³. Choć ugrupowania te miały różne, często sprzeczne z sobą, interesy, to utworzenie wspólnego bloku było zabiegiem taktycznym, z założenia zwiększającym ich szansę na sukces wyborczy.

Wśród działaczy CNKWR-W prym wiedli: lekarz, późniejszy przewodniczący Rady Miejskiej w Częstochowie — Stanisław Nowak, sędzia okręgowy — Antoni Goczałkowski, kupiec — Roman Pruszkowski, późniejszy komendant policji konnej w Częstochowie — Seweryn Nowakowski, nadmajster w zakładach przemysły wełnianego — Józef Zagórski oraz kupiec, późniejszy ławnik magistratu — Feliks Kurpiński. Dwaj ostatni, członkowie NZR, odpowiadali za tworzenie listy wyborczej, redagowanie odezwo oraz pozyskiwanie, wydawanie i rozliczanie funduszy³⁴. Do Komitetu należała również Maria Moczydłowska, która 28 grudnia została wybrana jako jedna z ośmiu delegatek z władz CNKWR-W do Zarządu Narodowej Organizacji Wyborczej Kobiet Polskich³⁵.

Nadanie praw wyborczych wszystkim obywatelom bez względu na płeć sprawiło, że kobiecy elektorat stał się istotnym elementem gry wyborczej, szczególnie że miejscami liczebnie przeważał nad elektoratem męskim³⁶. Wpływ na to miały zarówno przymusowe i dobrowolne migracje w latach I wojny światowej, jak i toczące się nadal działania wojenne. Nie bez znaczenia było również pozbawienie praw wyborczych wojskowych w służbie czynnej (art. 4)³⁷. W kampanię 1918/1919 roku włączyła się między innymi NOWK,

---

krację. Po ukonstytuowaniu się Sejmu Ustawodawczego NOWK została przekształcona w Narodową Organizację Kobiet, która działała na rzecz podnoszenia poziomu uświadczenia politycznego kobiet w II RP. Choć chciała uchodzić za apolityczną organizację społeczną, upowszechniała wśród Polek idee narodowe. Szerzej: J. MYŚIAKOWSKA-MUSZYŃSKA: »*W imię Boga i Ojczyzny!*«. *Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919—1939 — wybrane zagadnienia*. „Dzieje Najnowsze” 2015, R. 47, nr 3, s. 25—48; R. KOTOWSKI: *Między polityką a działalnością społeczną — Narodowa Organizacja Kobiet w dwudziestolecium międzywojennym*. W: *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*. T. 2. Red. A. JANIĄK-JASIŃSKA, K. SIERAKOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2009, s. 275—286.

³³ *Ruch przedwyborczy*. „Dziennik Narodowy” z 31 grudnia 1918 r., R. IV, nr 297, s. 2; I. SZUMLAS-MAJZNER: *Kampania wyborcza centroprawicy do Sejmu Ustawodawczego 1919 roku w powiecie częstochowskim*. „Ziemia Częstochowska” 2008, T. 34, s. 111—112.

³⁴ *W sprawie wyborów do Sejmu*. „Gazeta Częstochowska” z 28 grudnia 1918 r., R. IV, nr 280, s. 3.

³⁵ *Narodowa Organizacja Wyborcza Kobiet Polskich*. „Goniec Częstochowski” z 31 grudnia 1918 r., R. 13, nr 282, s. 3.

³⁶ Taka sytuacja miała miejsce głównie w dużych miastach, m.in. w Warszawie, Krakowie i Łodzi. Kobiety stanowiły tam odpowiednio — 57,9%, 55,6% i 55,9% ogółu uprawnionych do głosowania. Za: M. ŚLIWA: *Udział kobiet w wyborach...*, s. 50.

³⁷ Prawa wyborczego nie miały również osoby pozbawione sędownie praw obywatelskich (art. 5). *Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego*. Dziennik Praw Państwa Polskiego [dalej: Dz.P.P.P.] z 1918 r., nr 18, poz. 46.

która prowadziła szeroką akcję informowania kobiet o przysługujących im prawach oraz zachęcała je, by należycie z nich skorzystały. Mobilizacji kobiecego elektoratu służyły przede wszystkim ulotki oraz wiece. Jeden z nich odbył się 30 grudnia 1918 roku w Częstochowie. Organizatorką i główną prelegentką była Moczyłowska, która pomimo młodego wieku potrafiła w pełni wykorzystać fakt politycznego równouprawnienia kobiet. W swoim wystąpieniu przypominała zaangażowanie kobiet w podtrzymywanie polskich tradycji narodowych. Uświadamiała Polkom wagę każdego oddanego głosu i znaczenie aktu wyborczego dla przyszłości państwa. Rozwinięciem jej wystąpienia było przyjęcie rezolucji, w której domagano się umieszczenia kobiety na liście kandydatów na posłów do Sejmu Ustawodawczego z okręgu nr 30. Chodziło oczywiście o miejsce, które dawało realne szanse wyboru, a proponowaną kandydatką była sama Moczyłowska³⁸.

W pierwszych dniach stycznia 1919 roku prezydium CNKWR-W, po kilkunastu godzinnych rozmowach z reprezentantami gmin z obu powiatów, przedstawiło okręgową listę kandydatów do objęcia mandatu poselskiego. Listę nr 4 otwierało nazwisko włościanina z Dobryszyc — Jana Szyszkowskiego (PZL)³⁹. Kolejne miejsca zajmowali: robotnik — Antoni Piekarski (NZR), włościanin — Jan Brodziak (PZL), prezes zarządu Kółek Rolniczych i członek zarządu Powiatowej Rady Opiekuńczej — ks. Zygmunt Sędzimir (PZL), prezes Związku Miast Polskich — mecenas Adolf Suligowski oraz wspomniany wcześniej Józef Zagórski. Siódma była Maria Moczyłowska⁴⁰. Warto podkreślić, że umieszczenie na liście wyborczej przedstawiciela duchowieństwa oraz kobiety było ważnym atutem w rozgrywce wyborczej. Krok ten przyniósł ugrupowaniom centrowym i prawicowym sukces nie tylko lokalnie, ale również w skali kraju. Wzywając kobiety do aktywnego udziału w wyborach, przekonywano, że to od ich głosów zależeć będzie przyszłość kraju.

Biorąc pod uwagę liczbę mandatów do obsadzenia w okręgu (tj. 9), można przypuszczać, że efekt spotkania w niewielkim stopniu spełnił oczekiwania środowiska kobiecego (spośród 79 zgłoszonych kandydatów w okręgu zaledwie 5 stanowiły kobiety)⁴¹. Jednak jak pokazała przyszłość, zwycięstwo w wybo-

³⁸ *Wiece kobiet*. „Goniec Częstochowski” z 1 stycznia 1919 r., R. 14, nr 1, s. 4.

³⁹ APCz, Akta Magistratu miasta Częstochowy, sygn. 5015, *Główna Komisja Wyborcza okręgu 30-go do Sejmu Ustawodawczego*, 16 stycznia 1919, k. 16.

⁴⁰ Miejsce ósme zajął włościanin Antoni Ryba, dziewiąte — majster krawiecki Stefan Smuga. *Nowa lista wyborcza ustalona*. „Goniec Częstochowski” z 5 stycznia 1919 r., R. 14, nr 4, s. 4; *Głosujcie na listę nr 4*. „Goniec Częstochowski” z 12 stycznia 1919 r., R. 14, nr 9, s. 3.

⁴¹ Były to: prowadząca gospodę żołnierską Maria Kasprzycka (PPS), nauczycielka — Irena Kosmowska (PSL „Wyzwolenie”), M. Moczyłowska, żona kupca — Rachela Wolińska (Komitet Wyborczy „Bund”) oraz freblanka — Eleonora Krak (Komitet Wyborczy Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Syjon”). Warto dodać, że dwie z nich — R. Wolinska i I. Kosmowska — nie tylko nie pochodziły z okręgu, ale również nie

rach obozu narodowego i porażka lewicy umożliwiły Moczydłowskiej zdobycie mandatu nawet z tak odległej pozycji na liście. W okręgu częstochowsko-radomskim do głosowania przystąpiło prawie 82% uprawnionych⁴². Zdecydowana większość mieszkańców (59,7%) zagłosowała na listę nr 4, dzięki czemu mandat poselski zdobyło aż 7 kandydatów wystawionych przez CNKWR-W⁴³. Pozostałe 2 mandaty przypadły członkom PSL „Wyzwolenie”, które miało zdecydowanie większe poparcie w Radomsku niż w Częstochowie⁴⁴.

Na sukces Moczydłowskiej złożyło się wiele czynników. Jednym z nich było jej osobiste zaangażowanie w życie lokalnej społeczności, dopełnione intensywną propagandą przedwyborczą, kolejnym — docenienie wartości kobiecego elektoratu przez blok narodowy, który wspierały prawicowo-katolickie środowiska kobiece. Często w rękach kobiet — żon, matek, sióstr — leżało zdopingowanie swoich najbliższych do spełnienia obywatelskiego obowiązku poprzez udział w wyborach. Najważniejszym czynnikiem była jednak jej bliska znajomość z ks. Błazińskim, który na początku 1917 roku objął stanowisko prezesa Rady Naczelnej Zjednoczenia Ludowego [dalej: ZL], a od końca 1918 roku piastował funkcję przewodniczącego PZL, które wyodrębniło się na skutek niechęci do radykalizacji ruchu ludowego. W lipcu 1919 roku ugrupowanie połączyło się z grupką działaczy Zjednoczenia Narodowego, tworząc wspólnie odrębny klub poselski (tj. NZL)⁴⁵. Szeregi tej partii zasilili wszyscy posłowie

---

byli w żaden sposób z nim związane. W 1919 r. Kosmowska otrzymała mandat poselski do Sejmu Ustawodawczego z listy wyborczej PSL „Wyzwolenie” z okręgu lubelskiego (w ordynacji wyborczej dopuszczano możliwość kandydowania w więcej niż jednym okręgu wyborczym). APCz, Akta Magistratu miasta Częstochowy, sygn. 5015, *Główna Komisja Wyborcza okręgu 30-go do Sejmu Ustawodawczego*, 16 stycznia 1919, k. 16.

⁴² Na ogólną liczbę 188 263 uprawnionych do głosowania przystąpiło 154 564 obywateli. Za: T.A. SIEDLIK: *Historia Polski 1900—1939*. Warszawa 1993, s. 301—302.

⁴³ *Zwycięstwo koalicji narodowej. Kobieta polska zwyciężyła!*. „Goniec Częstochowski” z 30 stycznia 1919 r., R. 14, nr 24 (dodatek specjalny), s. 5; R. SZWED: *Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Częstochowa—Radomsko w 1919 r.* W: *Częstochowa w pierwszych latach Polski Odrodzonej*. Red. R. SZWED, J. MIZGALSKI, W. PALUS. Częstochowa 1994, s. 26.

⁴⁴ Głosowało na nią 92 314 obywateli. T.A. SIEDLIK: *Historia Polski...*, s. 302.

⁴⁵ Od 1904 r. ks. Błaziński prowadził ożywioną działalność niepodległościową. Aktywnie włączył się w życie polityczne dopiero ponad 10 lat później. W listopadzie 1916 r. wszedł w skład prezydium obradującego w Warszawie wiecu chłopskiego. Był także członkiem Komitetu Ofiary Narodowej, powołanego przez Wydział Wykonawczy Tymczasowej Rady Stanu. W lutym 1917 r. współtworzył ZL, które sytuowało się na prawicy polskiego ruchu ludowego i w przeciwieństwie do pozostałych partii chłopskich propagowało hasła solidaryzmu społecznego. W grudniu 1918 r., nie godząc się na połączenie z PSL „Piast”, stanął na czele PZL, z ramienia którego został wybrany posłem na Sejm Ustawodawczy z okręgu nr 10 (Kalisz—Turek). W latach 1919—1923 był członkiem NZL. Po rozpadzie partii wycofał się na pewien czas z życia politycznego. *Wiec włościan w Warszawie*. „Gazeta Ludowa. Tygodnik Ilustrowany” z 3 grudnia 1916 r., R. 2, nr 45, s. 5; *Wiec chłopski w Warszawie*. „Ziemia Lubelska” z 28 listopada 1916 r., R. 11, nr 591, s. 3; W. STANKIEWICZ: *Dążenia zjednoczenio-*

PZL, którzy zostali wybrani w okręgu częstochowsko-radomskim, tj. Brodziak, ks. Sędzimir oraz Moczydłowska, która pełniła ponadto funkcję sekretarza klubu⁴⁶.

W Sejmie Ustawodawczym

W Sejmie Ustawodawczym Moczydłowska była jedną z ośmiu posłanek. Po wyborach 26 stycznia 1919 roku w ławach poselskich zasiadły również: wybrana z listy narodowej Gabriela Balicka (Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy), Jadwiga Dziubińska i Irena Kosmowska (PSL „Wyzwolenie”) oraz Zofia Moraczewska (Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów). W następnych miesiącach, po wyborach uzupełniających w Wielkopolsce (1 czerwca 1919 r.) i na Pomorzu (2 maja 1920 r.) dołączyły do nich: z listy narodowej Zofia Sokolnicka (Związek Ludowo-Narodowy) oraz Franciszka Wilczkowiakowa i Anna Piasecka (Narodowa Partia Robotnicza). Choć stanowiły niecałe 2% ogólnej liczby posłów, ich wejście do świata polityki rozpoczęło ważny okres w historii polskiego parlamentaryzmu⁴⁷. Warto również dodać, że dla każdej z nich zdobycie mandatu poselskiego było nobilitacją, ukoronowaniem dotychczasowej działalności na niwie społeczno-politycznej, a także dowodem przynależności do kształtującej się elity kraju.

Ta niewielka pod względem liczebności grupa kobiet wyróżniała się na tle pozostałych parlamentarzystów pod kilkoma względami. Posłanki legitymowały się pochodzeniem inteligenckim bądź ziemiańskim. Każda otrzymała w przeszłości staranne wykształcenie, niektóre także uniwersyteckie (m.in. G. Balicka, która w 1893 r. uzyskała tytuł doktora nauk przyrodniczych⁴⁸). Wszystkie, poprzez swoją działalność parlamentarną, walczyły z postrzeganiem roli kobiety wyłącznie przez pryzmat rodziny, tj. matki, żony, pani domu czy zaradnej gospodyni. Przy ważnych inicjatywach uchwałodawczych potrafiły ze sobą współpracować, niezależnie od przekonań i podziałów partyjnych. Mimo że nie mogły się pochwalić doświadczeniem poselskim zdobytym w instytucjach przedstawicielskich państw zaborczych, aktywnie uczestniczyły w debatach plenarnych

---

we w ruchu ludowym. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu 1914—1939” 1962, T. 5, s. 135—150; A. ŁUCZAK: *Powstanie i działalność Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Zjednoczenia Ludowego (1917—1919).* „Rocznik Dziejów Ruchu Ludowego” 1968, nr 10, s. 34—65.

⁴⁶ T. RZEPECKI: *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku.* Poznań 1920, s. 286—287.

⁴⁷ M. ŚLIWA: *Udział kobiet w wyborach...*, s. 53.

⁴⁸ K. LUKSA: *Gabriela Balicka (1867—1962). Działalność polityczna, społeczna, naukowa, edukacyjna.* Warszawa 2017, s. 30—31.

(rzadko jednak zabierały głos, reprezentując interesy swoich partii). Choć przyczyniły się do poprawy sytuacji prawnej kobiet w Polsce, pozostawały raczej na marginesie prac legislacyjnych najważniejszych komisji Sejmu Ustawodawczego⁴⁹. Określane początkowo „posełkami” lub „posełkiniami”, które nie miały ówczasie — wbrew niektórym opiniom — znaczenia pejoratywnego, torowały drogę kolejnym posłankom i senatorkom⁵⁰.

Pod względem działalności legislacyjnej posłanek Moczydłowska uplasowała się gdzieś pośrodku. Choć na forum sejmowym to Sokolnicka i Balicka były najaktywniejszymi spośród „posełek”, to właśnie ona — jako pierwsza kobieta — zabrała w sejmie głos. Doszło do tego 13 maja 1919 roku podczas posiedzenia, na którym debatowano nad deklaracją konstytucyjną oraz kwestią służby folwarcznej⁵¹.

Moczydłowska wykorzystała dyskusję na temat ustrojowych fundamentów odrodzonego państwa, by zwrócić uwagę zebranych na konieczność zmian w prawodawstwie polskim w celu ochrony praw i interesów kobiet. W imieniu swoim i pozostałych posłanek domagała się równouprawnienia kobiet (zarówno w sferze rozwiązań prawnych, jak i w praktyce życia codziennego), zapewniając jednocześnie, że nie stoi to w sprzeczności z tradycyjnie pojmowaną ich rolą w społeczeństwie czy w rodzinie. Jej wystąpienie stanowiło swoistą zapowiedź spraw, którymi wszystkie chciały zająć się w najbliższej przyszłości: „Wierzymy w to gorąco, że udział kobiet w prawodawstwie zaznaczy się przede wszystkim tem, że prawa stanowione przez mężczyzn, prawa często nadzwyczaj twarde i ciężkie staną się nieco łagodniejszymi i delikatniejszymi. Wierzymy w to, że praca nasza zmniejszy nędzę ogólną, a w szczególności nędzę dziecka, która jest tak trudną do zniesienia każdemu sercu kobiecemu. Wierzymy w to, że z powodu zniesienia reglamentacji prostytucji, czego się stanowczo domagać

⁴⁹ M. NIEWIADOMSKA-CUDAK: *Reprezentatywność i aktywność kobiet...*, s. 60—62; M. PIOTROWSKA-MARCHEWA: *Nauczycielki polskich szkół...*, s. 335—336; M. ŚLIWA: *Udział kobiet w wyborach...*, s. 54—57.

⁵⁰ Przez cały okres II Rzeczypospolitej tworzenie żeńskich nazw zawodów, stanowisk i tytułów naukowych wzbudzało wiele kontrowersji. Część językoznawców opowiadała się za używaniem męskich form w odniesieniu do kobiet. Reszta postulowała stosowanie feminatywów, które powstawały najczęściej przez dodanie przyrostka *-ka* do podstawy (np. doktorka, profesorka, adwokatka). Istniejąca współcześnie para rzeczowników „poseł” — „posłanka” jest pod względem słowotwórczym asymetryczna. Zastała bowiem utworzona z funkcjonujących dawniej paralelnych formacji: „poseł” — „posełka” oraz „posłanek” (archaizm) — „posłanka”. Wyraz „poseł” stanowił więc podstawę słowotwórczą dla słowa „posełka”, które początkowo używane było w tekstach literackich, a dopiero w XX w. używano je w znaczeniu „parlamentarzystka”. Za: K. DŁUGOSZ-KURCZABOWA: *Posel i poslanka*. Poradnia PWN. 2008 — <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/posel-i-poslanka9102.html> (dostęp: 18.04.2019); A. SIECZKOWSKI: *Co pisać o języku?*. „Poradnik Językowy” 1934, z. 3, s. 46.

⁵¹ Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego [dalej: SSSU], pos. 37 z 13 maja 1919 r., ł. 56—57.

tutaj będziemy, kobiety upadłe [...] będą miały łatwiejszą możliwość do powrotu na drogę pracy [...]”⁵². Mowa została nagrodzona gromkimi brawami⁵³.

Moczydłowska działała w sejmowej komisji oświatowej oraz opieki społecznej⁵⁴. Najczęściej podczas debat sejmowych zabierała głos w sprawach społecznych oraz opiekuńczo-wychowawczych. Często korzystała z przysługującego jej prawa składania interpelacji. Nierzadko dotyczyły one spraw okręgu, w którym zdobyła mandat poselski. Najwięcej, bo aż trzy, zgłosiła w marcu 1919 roku. Wszystkie miały charakter interpelacji zbiorowych, jej autorami byli posłowie z klubu NZL. Dwie z nich dotyczyły problemów aprowizacyjnych oraz walki z przestępczością przemysłową wzdłuż granicy polsko-niemieckiej — należy podkreślić, że przemysł był wówczas zjawiskiem masowym⁵⁵. Bezpośrednim powodem wystosowania interpelacji były zamieszki głodowe, do których doszło 3 marca na terenie Częstochowy i Radomska. Warto dodać, że rozruchy, wywołane powszechnym brakiem podstawowych produktów i towarów, w połączeniu z szalejącą drożyzną doprowadziły do kryzysu społecznego na znacznych terenach należących w 1919 roku do państwa polskiego. W szczególnie złej sytuacji znajdowały się miasta i obszary uprzemysłowione. Nie dziwi zatem fakt, że interpelacja ta pozostała bez odpowiedzi zarówno ze strony ministra aprowizacji — Antoniego Minkiewicza, jak i ministra spraw wewnętrznych — Stanisława Wojciechowskiego⁵⁶. Trzecia, adresowana do ministra skarbu — Józefa Englicha, dotyczyła problemu spłaty w rublach przedwojennych pożyczek w częstochowskich oddziałach Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej⁵⁷. Na mocy rozporządzenia z 29 czerwca 1918 roku wierzyciel miał bowiem prawo odmówić przyjęcia tej waluty przy spłacie należności powstałych przed 26 kwietnia 1917 roku, co miało położyć kres spekulacjom walutowym oraz dezorganizacji rynku⁵⁸.

Pomimo formalnego równouprawnienia politycznego nadal istniały liczne ograniczenia w stosunku do kobiet w prawie cywilnym. Latem 1919 roku Sejm Ustawodawczy przyznał etatowym i nieetatowym funkcjonariuszom państwowym, nauczycielom szkół powszechnych oraz profesorom zakładów teologicz-

⁵² Ibidem, ł. 57.

⁵³ *Przyszła konstytucja polska a kobiety*. „Przegląd Kobiety” z 31 maja 1919 r., R. 1, nr 6, s. 7; *Relacja z posiedzenia sejmu*. „Gazeta Warszawska” z 14 maja 1919 r., R. 138, nr 130, s. 3.

⁵⁴ T. RZEPECKI: *Sejm Rzeczypospolitej...*, s. 12—13; G. WALIŚ: *Moczydłowska Maria...*, s. 284.

⁵⁵ SSSU, pos. 10 z 5 marca 1919 r., ł. 3; SSSU, pos. 13 z 11 marca 1919 r., ł. 4.

⁵⁶ Jesienią 1919 r. posłowie z NZJ po raz kolejny bezskutecznie próbowali dociec przyczyny trudności aprowizacyjnych na terenie powiatów częstochowskiego i radomskiego. Starali się również wyjaśnić rolę, jaką w tych zamieszkach odegrała milicja ludowa oraz straż kolejowa. SSSU, pos. 96 z 7 listopada 1919 r., ł. 3.

⁵⁷ SSSU, pos. 12 z 8 marca 1919 r., ł. 6.

⁵⁸ Z. KARPIŃSKI: *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*. Warszawa 1968, s. 23—24.

nych nadzwyczajny dodatek drożyzniany⁵⁹. Ustawa spotkała się z ostrym sprzeciwem parlamentarzystek, które 21 listopada zgłosiły w trybie nagłym wspólny wniosek o objęcie dodatkiem także kobiet zatrudnionych na tych stanowiskach. Postulat ten, poza Moczydłowską, poparły Balicka, Dziubińska, Kosmowska oraz Moraczewska⁶⁰. Sejm Ustawodawczy nie przychylił się do ich propozycji⁶¹. Jednak mimo porażki posłanki kontynuowały walkę o prawa kobiet.

Moczydłowska była jedną z parlamentarzystek, które zabiegały (bezskutecznie) o zmianę regulacji dotyczących obywatelstwa w kierunku równouprawnienia płci. Nowa ustawa, uchwalona 20 stycznia 1920 roku, tj. w czasie, gdy granice państwa polskiego nie zostały jeszcze ostatecznie określone, przyjmowała jako punkt wyjścia zakaz podwójnego obywatelstwa (art. 1) oraz zasadę jednolitości obywatelstwa w rodzinie. W świetle jej zapisów nadanie mężczyźnie obywatelstwa polskiego, jak i jego utrata, w trakcie trwania małżeństwa rozciągały się na jego żonę (art. 13). Na skutek zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem bądź zmiany obywatelstwa przez męża kobieta nabywała obce obywatelstwo, co mogło pociągnąć za sobą utratę pracy. Posiadanie obywatelstwa polskiego było bowiem nieodzownym warunkiem wykonywania niektórych zawodów. Ustalono ponadto, że dzieci nabywają obywatelstwo tylko po rodzicu określonej płci, tj. ślubne — po ojcu, nieślubne — po matce (art. 5)⁶².

Prace nad ustawą trwały zaledwie trzy miesiące. Dnia 1 października 1919 roku projekt rządowy trafił pod obrady sejmowe, a następnie został przesłany do komisji konstytucyjnej⁶³. Po drugim i trzecim czytaniu, które miały miejsce

---

⁵⁹ SSSU, pos. 79 z 28 lipca 1919 r., ł. 1—10; Ustawa z dnia 28 lipca 1919 r. O przyznaniu funkcjonariuszom państwowym, nauczycielom szkół powszechnych i profesorom zakładów teologicznych nadzwyczajnego dodatku drożyznianego. Dz.P.P.P. z 28 lipca 1919 r., nr 63, poz. 377.

⁶⁰ SSSU, pos. 102 z 21 listopada 1919 r., ł. 62.

⁶¹ Gwoli ścisłości warto dodać, że była to druga interwencja Moczydłowskiej w sprawie tego świadczenia. Pierwsza miała miejsce 4 listopada 1919 r. i dotyczyła nieregularnego wypłacania nauczycielom szkół średnich pensji, a także niewypłacenia im budzącego kontrowersje dodatku drożyznianego oraz pieniędzy za ponadwymiarowe godzinny i wychowawstwo. Zdaniem autorów interpelacji, tj. posłów z NZL, brak płynności finansowej mógł doprowadzić do odpływu najlepiej wykwalifikowanych kadr, czyli nauczycieli z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym, których w tym czasie permanentnie brakowało. SSSU, pos. 94 z 4 listopada 1919 r., ł. 3; *Interpelacja pp. Sołtyka, Moczydłowskiej, Skupia i tow. Klubu N. Z. Lud. do pp. Ministrów Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Skarbu w sprawie niewypłacania nauczycielom państwowych szkół średnich dodatku drożyznianego, uchwalonego przez Sejm w dniu 28. VII. Jako też w sprawie niesystematycznego wypłacania im zasadniczych pensji*, nr 746 z 4 listopada 1919 r., s. 1—2; https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/7CCMAMJMLTIC2PCVJL33P2IUR6MS36.pdf (dostęp: 18.04.2019).

⁶² Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. O obywatelstwie Państwa Polskiego. Dz.U. 1920, nr 7, poz. 44.

⁶³ SSSU, pos. 85 z 1 października 1919 r., ł. 4.

kolejno 8 i 20 stycznia 1920 roku, doszło do burzliwej dyskusji wśród posłów. Najwięcej kontrowersji budziła kwestia interpretacji pojęcia stałego zamieszkania oraz sprawa dostosowania części przepisów o nabywaniu obywatelstwa polskiego do zobowiązań międzynarodowych wynikających z podpisanych przez Polskę traktatów⁶⁴. To właśnie w związku z trzecim, ostatnim, czytaniem została przedłożona Sejmowi Ustawodawczemu rezolucja, by rząd polski podczas zawierania międzynarodowych porozumień uwzględniał zasadę, zgodnie z którą zamążpójście kobiety nie jest równoznaczne z utratą dotychczasowego obywatelstwa. Wniosek nie zyskał jednak aprobaty większości posłów⁶⁵.

Jako parlamentarzystka Moczydłowska nie bała się mówić, co myśli, niezależnie od tego, czy inni się z nią zgadzali, czego najlepszym przykładem były prace nad ustawą o ograniczeniu produkcji i spożycia alkoholu. Zdarzało jej się również uciekać do trików, szczególnie w sytuacji, gdy nie zgadzała się z decyzjami swojego klubu. W 1921 roku (16 marca) opuściła salę sejmową, by „zatelefonować”, dzięki czemu przewagą 3 głosów przeszła poprawka lewicy do konstytucji marcowej. Konsekwencją było usunięcie wirylistów (mężów zaufania mających wchodzić do Senatu nie z wyboru, a z urzędu) ze składu przyszłego Senatu, mimo sprzeciwu NZL. Następnego dnia na łamach „Robotnika” można było przeczytać: „Jakiś zrozapczony prawicowiec przypisuje uśmiercenie wirylistów »telefonem« [...]. Posłanka Moczydłowska bowiem akurat w chwili głosowania telefonowała [...]”⁶⁶.

Na straży trzeźwości

Moczydłowska zaangażowana była również w działalność trzeźwościową. Duży rozgłos przyniosły jej prace nad ustawą o ograniczeniu produkcji i spożycia alkoholu, która została uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 23 kwietnia 1920 roku⁶⁷. Pijaństwo, które powodowało również infamię, było przedstawiane jako bolączka społeczeństwa już w XIX wieku. Waga problemów wynikających z regularnego spożywania alkoholu w nadmiernych ilościach była znacząca w kontekście skutków zarówno zdrowotnych, jak i społecznych. Z nąłogiem walczyły liczne organizacje i ugrupowania religijne, zawodowe, kobiece

⁶⁴ SSSU, pos. 107 z 8 stycznia 1920 r., ł. 3—23; SSSU, pos. 108 z 20 stycznia 1920, ł. 3—22.

⁶⁵ Ibidem, ł. 22.

⁶⁶ *Obrady Sejmowe. Sesja trzecia — posiedzenie 220. Konstytucję uchwalono.* „Robotnik” z 17 marca 1921 r., nr 71(1213), s. 2.

⁶⁷ Obowiązywała do 1931 r. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1920 r. O ograniczeniach w sprzedaży napojów alkoholowych. Dz.U. 1920, nr 37, poz. 210.

oraz młodzieżowe. Jednym z najważniejszych było utworzone w kwietniu 1919 roku Polskie Towarzystwo Walki z Alkoholizmem „Trzeźwość”. Integrowało ono działaczy trzeźwościowych z terenów trzech byłych zaborów. Najmłodsza z posłanek pełniła w nim funkcję prezesa. Aktywnie działała również w redakcji jego organu prasowego, który był wydawany w Warszawie pod tym samym tytułem. Periodyk, z kilkuletnią przerwą, ukazywał się do roku 1939, a redagował go Jan Szymański⁶⁸.

Moczydłowska opowiadała się za wprowadzeniem całkowitego zakazu sprzedaży i konsumpcji alkoholu w kraju, co stanowiło nieraz pretekst do kpin i żartów ze strony innych posłów. Niektórzy z parlamentarzystów po zakończonych obradach, które często trwały do późnej nocy, mieli się spotykać na tzw. dwie szybkie moczydłowskie⁶⁹. Niezależnie od dowcipów, które krążyły po sejmowych korytarzach, ustawa przeciwalkoholowa z 1920 roku nazywana była potocznie „lex Moczydłowska” w uznaniu jej zasług za promowanie abstynencji, szczególnie zaś za nieustępliwą walkę o ograniczenie dostępności i spożycia alkoholu wśród dzieci i młodzieży⁷⁰.

Była jednym z bardziej aktywnych uczestników kilkumiesięcznej dyskusji parlamentarnej, która poprzedziła uchwalenie ustawy. Jako zwolenniczka restrykcyjnych rozwiązań, w czerwcu 1919 roku poparła wniosek autorstwa ks. Zygmunta Kaczyńskiego o wprowadzeniu całkowitego zakazu sprzedaży spirytusu monopolowego w celach konsumpcyjnych oraz ograniczeniu swobody w zakresie jego produkcji i zbytu do celów leczniczych i przemysłowych, a kilka tygodni później sama zgłosiła projekt ustawy zakazującej swobodnego wyszynku napojów alkoholowych⁷¹. Ponadto, była jedną z ponad 70 posłów, którzy złożyli swój podpis pod — bliskim uchwalenia i jak do tej pory najbardziej kompletnym — projektem wprowadzenia całkowitej prohibicji, który 9 lipca

⁶⁸ Ważnymi osobami w redakcji czasopisma, poza M. Moczydłowską, byli m.in. ksiądz Władysław Kornilowicz oraz prokurator i późniejszy sędzia Sądu Najwyższego — Jakób Glass. I. KRASIŃSKA, P. SŁAWIŃSKI: *Prasa abstynencka w Polsce (1918—1939) źródłem informacji na temat wychowania do życia w trzeźwości wśród dzieci i młodzieży*. W: *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*. Red. I. MICHALSKA, G. MICHALSKI. Łódź 2013, s. 91—92.

⁶⁹ O. WIECHNIK: *Poselki...*, s. 157—158.

⁷⁰ W działaniach tych wspierał ją mocno poseł socjalistyczny Herman Diamand, który dał się poznać jako adherent prohibicji już jako poseł w austriackiej Radzie Państwa (1907—1918). W. KOTOWSKI: *Ustawodawstwo o zwalczaniu alkoholizmu okresu międzywojennego*. „Palestra” 1981, nr 25/2(278), s. 88; *Kronika*. „Walka z Alkoholizmem” 1913, nr 1, R. I, s. 62—63.

⁷¹ Był to pierwszy z poselskich projektów prohibicyjnych. Druki Sejmowe. Sejm Ustawodawczy [dalej: SU] 1919, druk nr 597, *Wniosek nagły ks. Kaczyńskiego i tow. w sprawie ograniczenia sprzedaży spirytusu monopolowego wyłącznie dla celów leczniczych, przemysłowych i oświaty z 3 czerwca*; Druki Sejmowe SU, 1919, druk nr 740, *Wniosek nagły pos. Marii Moczydłowskiej i tow. w sprawie projektu ustawy o zupełnym zakazie wyrobów i sprzedaży napojów alkoholowych z 30 czerwca*.

zgłosił Kazimierz Lutosławski⁷². Projekt zawierał zezwolenie na produkcję spirytusu (objętą monopolem państwa) jedynie w ściśle określonych przypadkach, tj. w celach przemysłowych, naukowych i leczniczych⁷³. Wnioski trafiły do Komisji Zdrowia Publicznego i były punktem wyjścia do prac nad końcową wersją projektu tzw. ustawy antyalkoholowej, która ostatecznie dotyczyć miała nie tyle całkowitego zakazu produkcji i dystrybucji napojów alkoholowych, ile jedynie restrykcyjnego ich ograniczenia. Zadecydowano o tym w imiennym głosowaniu. Zaledwie jeden głos pogrzebał nadzieje szefowej Towarzystwa „Trzeźwość” na wprowadzenie pełnej prohibicji⁷⁴.

Debata nad ostatecznym tekstem ustawy rozłożona została na dwa posiedzenia — 20 i 23 kwietnia 1920 roku, w trakcie których szczególną aktywnością wykazywała się Moczydłowska. Mając na uwadze, że alkohol jest „bogactwem kraju”, nadal chciała, ażeby był używany jedynie do celów przemysłowo-technicznych oraz do oświetlenia⁷⁵. Choć proponowane rozwiązania określała jako zbyt „łagodne”, potrafiła docenić niektóre z nich. Najprzychylniej wypowiedziała się na temat artykułu pozwalającego samorządom na samodzielne podejmowanie decyzji w kwestii wprowadzenia na swoim terenie całkowitej prohibicji (art. 4)⁷⁶.

Ustawa z 23 kwietnia 1920 roku zawierała założenie o wprowadzeniu restrykcji ograniczających sprzedaż napojów zawierających powyżej 2,5% alkoholu (art. 1) oraz całkowite wykluczenie z obrotu tych o stężeniu powyżej 45% (art. 3). Liczba sklepów i punktów wyszynku została ograniczona w całym kraju do 1 punktu na 2 500 mieszkańców (art. 5). Miejsca sprzedaży nie mogły jednak mieścić się bliżej niż 50 m od przedsiębiorstw zatrudniających minimum 50 robotników, a także 100 m (a w przypadku wsi — 300 m) od niektórych budynków użyteczności publicznej, między innymi kościołów, dworców, szkół oraz zakładów zatrudniających powyżej 100 osób (art. 6)⁷⁷. Choć finalnie tzw.

---

⁷² Druki Sejmowe, SU, 1919, druk nr 774, *Wniosek nagły posłów X. K. Lutosławskiego, Balickiej, Falkowskiego, A. Cieśli, Moczydłowskiej, Woźnickiego, Łakoty, X. Dachowskiego, Starowieyskiego i 70 innych posłów wszystkich Klubów Poselskich o całkowitem zakazaniu w Rzeczypospolitej wyrobu i sprzedaży napojów alkoholowych z 9 lipca*.

⁷³ Zob.: P. GRATA: *Krucjata antyalkoholowa w Sejmie Ustawodawczym i jej efekty (1919—1922)*. „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2018, nr 3(8), s. 10—11.

⁷⁴ W sprawozdaniu z prac Komisji Zdrowia Publicznego złożonego na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 20 kwietnia 1919 r. czytamy: „[...] postanowiono, że ustawa o zupełnym zakazie wyrobu i sprzedaży napojów alkoholowych w tej chwili nie jest jeszcze na czasie i jakkolwiek zasadniczo Komisja Zdrowia Publicznego uważa, że zupełny zakaz w Państwie Polskiem przyjdzie kiedyś do skutku, to jednak uważa także, że ażeby dojść do tego zakazu, należy iść pewnymi etapami”. SSSU, pos. 138 z 20 kwietnia 1920 r., ł. 28.

⁷⁵ SSSU, pos. 139 z 23 kwietnia 1920 r., ł. 17.

⁷⁶ SSSU, pos. 138 z 20 kwietnia 1920 r., ł. 27—32.

⁷⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1920 r. O ograniczeniach w sprzedaży napojów alkoholowych. Dz.U. z 1920, nr 37, poz. 210.

lex Moczydłowska okazało się „martwym” prawem, ogromnym sukcesem było już samo jego uchwalenie — i to w tak krótkim czasie⁷⁸.

Warto dodać, że dyskusja nad kształtem przepisów antyalkoholowych była ściśle związana z przygotowywaną równocześnie ustawą o monopolu spirytusowym, której pierwsze czytanie odbyło się na początku lipca 1919 roku. Została ona mocno skrytykowana przez Moczydłowską. Z trybuny sejmowej argumentowała podniosłe, że choć ograniczenie monopolu wpłynie na spadek dochodów państwa, to finalnie przyczyni się do wzrostu gospodarczego między innymi poprzez zwiększenie wydajności pracy i poprawę jej jakości. Posłanka w imieniu własnym oraz NZL postulowała odrzucenie omawianego projektu, ostrzegając jednocześnie przed upadkiem moralnym i fizycznym warstw pracujących w przypadku wejścia w życie omawianych przepisów⁷⁹. Większość posłów nie podzieliła jej stanowiska, dlatego projekt przekazano do dalszych prac w komisjach, skąd nie wrócił on już pod obrady Sejmu⁸⁰.

Zamiast zakończenia

Zygmunt Skwirczyński, karykaturzysta polityczny tworzący w okresie dwudziestolecia międzywojennego, uchwycił Moczydłowską w pośpiechu, być może idącą na salę plenarną⁸¹. Z jej oblicza bije pewność siebie. Artysta narysował ją z profilu, w długiej, opadającej do ziemi sukni przewiązanej cienkim paskiem. Włosy miała gładko uczesane w kok, w ręku sporych rozmiarów torebkę, a na szyi grube, opadające aż do piersi korale, które szybko stały się jej znakiem rozpoznawczym⁸².

---

⁷⁸ Na ziemiach polskich nie istniało bowiem dotąd odpowiednie ustawodawstwo w tej materii. W zaborze pruskim i rosyjskim nie było *de facto* żadnych uregulowań prawnych, które ograniczałyby sprzedaż i spożycie alkoholu. Cel władz monopolu spirytusowego stanowiło zaś zwiększenie spożycia, co było równoznaczne ze wzrostem ich dochodów. Wyjątek stanowiła Galicja, na której terenie obowiązywała przyjęta w 1877 r. ustawa przeciwko opilstwu, która wymierzona była przeciw osobom nadużywającym trunków wysokoprocentowych oraz prowadzącym gospody i szynki. Więcej: T.J. KOTLIŃSKI: *Galiczyjska ustawa przeciwko opilstwu jako przyczynek do dziejów ustawodawstwa przeciwdziałającemu alkoholizmowi*. „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2017, nr 3(40), s. 73—80.

⁷⁹ SSSU, pos. 61 z 2 lipca 1919, ł. 4—6.

⁸⁰ Więcej: P. GRATA: *Krucjata antyalkoholowa...*, s. 11—12.

⁸¹ Zob.: *Maria Moczydłowska. Pierwsza posłanka Ziemi Łomżyńskiej* (katalog z wystawy poświęconej Marii Moczydłowskiej przygotowany przez Fundację Pro Edu) — <https://drive.google.com/file/d/1KULg03AK5ir3CIV0vcbWEJRbA-qikYjf/view> (dostęp: 18.04.2019).

⁸² Prawdopodobnie to te same korale, co na zdjęciu portretowym zamieszczonym w pracy Tadeusza Rzepeckiego przy okazji prezentacji posłów wybranych do Sejmu Usta-

Po nieudanej reelekcji w 1922 roku (startowała z listy Polskiego Centrum, stworzonej przez Leopolda Skulskiego) powróciła do działalności oświatowej. Począwszy od 1927 roku organizowała polskie szkoły we Francji oraz kursy wakacyjne dla polonijnych nauczycieli, w czasie II wojny światowej zaś brała udział w tajnym nauczaniu⁸³. Po 1945 roku przeniosła się do Sopotu, gdzie pracowała między innymi jako wizytatorka miejskich przedszkoli. Była członkiem wojewódzkiego oddziału Komitetu Słowiańskiego w Gdańsku⁸⁴, a także przewodniczącą miejskiego Koła Spółdzielców przy Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem”. Należała do Związku Nauczycielstwa Polskiego, była członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Do późnej starości aktywnie działała w ramach towarzystwa „Trzeźwość”, prowadząc nie tylko agitację antyalkoholową, ale przede wszystkim działalność społeczno-wychowawczą. Zmarła 26 kwietnia 1969 roku.

Bibliografia

- BARTNIK D.: *Kultura książki w Liskowie*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2006, nr 13.
- Biogram Marii Moczydłowskiej zamieszczony na stronie Biblioteki Sejmowej* — https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-acc&acc_sequence=000001089 (dostęp: 18.04.2019).
- BLIŻIŃSKI W.: *Wspomnienia z mego życia i pracy (oprac. G. Waliś)*. Sieradz 1935.
- BRZOZA C.: *Moczydłowska z Grzymkowskich Maria*. W: *Kto kim był w Drugiej Rzeczypospolitej*. Red. J. MAJCHROWSKI ET AL. Warszawa 1994.
- BUDZIŃSKA-TYLICKA J.: *Kobieta jako równouprawniona obywatelka*. W: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918—1928*. [red. P. LOT]. Kraków—Warszawa 1928.
- CHMIELIŃSKA A.: *Wieś polska Lisków w ziemi kaliskiej*. Lisków 1925.
- Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego*. Dz.P.P.P. z 1918 r., nr 18, poz. 46.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA K.: *Posel i posłanka*. Poradnia PWN. 2008 — <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/posel-i-poslanka9102.html> (dostęp: 18.04.2019).

---

wodawczego z okręgu częstochowsko-radomskiego. Zob.: T. RZEPECKI: *Sejm Rzeczypospolitej...*, s. 173.

⁸³ W tym czasie jej synami, starszym Januszem i młodszym Juliuszem, opiekowała się matka. Po powrocie do kraju wyszła za mąż po raz drugi, za urzędnika skarbowego, Tymoteusza Niekrasza. Choć doczekali się syna (Stefana), nie było to udane małżeństwo. W czasie II wojny światowej brała udział w tajnym nauczaniu, a po 1945 r. osiedliła się w Sopocie. Samotnie wychowując dzieci (najstarszy z synów zginął w czasie wojny), stroniła od prac porządkowych i kuchennych. O. WIECHNIK: *Poselki...*, s. 145—151.

⁸⁴ Więcej: M. GRUSZCZYK: *Idea w służbie propagandy Komitet Słowiański w Polsce 1945—1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego*. Katowice 2017, s. 100—101.

- Druki Sejmowe, SU 1919, druk nr 774, *Wniosek nagły posłów X. K. Lutostawskiego, Balickiej, Falkowskiego, A. Cieśli, Moczydłowskiej, Woźnickiego, Łakoty, X. Dachowskiego, Starowieyskiego i 70 innych posłów wszystkich Klubów Poselskich o całkowitem zakazaniu w Rzeczypospolitej wyrobu i sprzedaży napojów alkoholowych z 9 lipca.*
- Druki Sejmowe, SU 1919, druk nr 740, *Wniosek nagły pos. Marii Moczydłowskiej i tow. w sprawie projektu ustawy o zupełnym zakazie wyrobów i sprzedaży napojów alkoholowych z 30 czerwca.*
- Druki Sejmowe, SU 1919, druk nr 597, *Wniosek nagły ks. Kaczyńskiego i tow. w sprawie ograniczenia sprzedaży spirytusu monopolowego wyłącznie dla celów leczniczych, przemysłowych i oświetlenia z 3 czerwca.*
- FIKTUS P.: *Poselska aktywność kobiet na mównicy sejmowej w dobie II RP.* „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Studia Erasmiiana Wratislaviensia” 2015, z. 9.
- Głosujcie na listę nr 4.* „Goniec Częstochowski” z 12 stycznia 1919 r., R. 14, nr 9.
- GRATA P.: *Krucjata antyalkoholowa w Sejmie Ustawodawczym i jej efekty (1919—1922).* „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2018, No 3(8).
- GRUSZCZYK M.: *Idea w służbie propagandy. Komitet Słowiański w Polsce 1945—1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego.* Katowice 2017.
- KARPIŃSKI Z.: *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917.* Warszawa 1968.
- KONDRACKA M.: *Aktywność parlamentarna posłanek i senatorek Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919—1927.* W: *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym).* T. 2. Red. A. JANIĄK-JASIŃSKA, K. SIERAKOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2009.
- KONDRACKA M.: *Obywatelki i panie domu — życiowe role pierwszych polskich parlamentarzystek.* W: *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914—1939. Zbiór studiów.* Red. A. LANDAU-CZAJKA, K. SIERAKOWSKA. Warszawa 2013.
- KONDRACKA M.: *Posłanki i senatorki II Rzeczypospolitej. Nowe obszary publicznej działalności kobiet.* „Dzieje Najnowsze” 2014, R. 46, z. 2.
- KOTOWSKI R.: *Między polityką a działalnością społeczną — Narodowa Organizacja Kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym.* W: *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym).* T. 2. Red. A. JANIĄK-JASIŃSKA, K. SIERAKOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2009.
- KRASIŃSKA I., SŁAWIŃSKI P.: *Prasa abstynencka w Polsce (1918—1939) źródłem informacji na temat wychowania do życia w trzeźwości wśród dzieci i młodzieży.* W: *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej.* Red. L. MICHAŁSKA, G. MICHAŁSKI. Łódź 2013.
- Kronika.* „Goniec Częstochowski” z 20 września 1917 r., R. 12, nr 214.
- LUKSA K.: *Gabriela Balicka (1867—1962). Działalność polityczna, społeczna, naukowa, edukacyjna.* Warszawa 2017.
- ŁUCZAK A.: *Powstanie i działalność Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Zjednoczenia Ludowego (1917—1919).* „Rocznik Dziejów Ruchu Ludowego” 1968, nr 10.
- Maria Moczydłowska. Pierwsza posłanka Ziemi Łomżyńskiej* (katalog z wystawy poświęconej Marii Moczydłowskiej przygotowany przez Fundację Pro Edu) —

- <https://drive.google.com/file/d/1KULg03AK5ir3CIV0vcbWEJRbA-qikYjf/view> (dostęp: 18.04.2019).
- MARSZAŁEK-TRZEBIŃSKA Ż.: *Działalność księdza Wacława Blizińskiego na rzecz rodziny i kobiet*. „Family Forum” 2008, nr 8.
- MASIARZ W.: *Kobiety w parlamentach II Rzeczypospolitej Polskiej 1919—1939*. W: *Kobiety wobec polityki — kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*. Red. A. FRĄTCZAK. Kraków 2009.
- MIĄSO L.: *Walka o narodową szkołę w Królestwie Polskim w latach 1905—1907 (w stulecie strajku szkolnego)*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2005, T. 44.
- MOCZYDŁOWSKA M.: *Więś Lisków na podstawie wiadomości zebranych*. Kalisz 1913.
- MONASTERSKA T.: *Narodowy Związek Robotniczy w okresie wyborów do Sejmu Ustawodawczego grudzień 1918 — styczeń 1919*. „Przegląd Historyczny” 1964, nr 56/4.
- MYSIAKOWSKA-MUSZYŃSKA J.: „*W imię Boga i Ojczyzny!*”. *Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919—1939 — wybrane zagadnienia*. „Dzieje Najnowsze” 2015, R. 47, nr 3.
- Narodowa Organizacja Wyborcza Kobiet Polskich*. „Goniec Częstochowski” z 31 grudnia 1918 r., R. 13, nr 282.
- NIEWIADOMSKA-CUDAK M.: *Reprezentatywność i aktywność kobiet w polskim parlamencie w latach 1919—1939*. „Studia Wyborcze” 2013, T. 15.
- Nowa lista wyborcza ustalona*. „Goniec Częstochowski” z 5 stycznia 1919 r., R. 14, nr 4.
- Nowy Klub*. „Goniec Częstochowski” z 19 września 1917 r., R. 12, nr 213.
- PĘCHERSKI M., ŚWIĄTEK M.: *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917—1969. Podstawowe akty prawne*. Warszawa 1972.
- PIOTROWSKA-MARCHEWA M.: *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*. W: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII—XXI wieku)*. Red. T. KULAK, M. DAJNOWICZ. Wrocław 2016.
- PODKOWSKI M.: *Wacław Bliziński (1870—1944)*. W: *Wielkopolskie XX wieku*. Red. A. GULCZYŃSKI. Poznań 2001.
- PRZENIOSŁO M.: *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915—1918. Władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*. W: *Dzieje biurokracji*. T. 4. Lublin 2011.
- Przyszła konstytucja polska a kobiety*. „Przegląd Kobiety” z 31 maja 1919 r., R. 1, nr 6.
- Relacja z posiedzenia sejmu*. „Gazeta Warszawska” z 14 maja 1919 r., R. 138, nr 130.
- ROGACKA I.: *Pierwsza Polka w pierwszym sejmie*. „Gryf Wejherowski” (dodatek „Dziennika Bałtyckiego”) z 3 listopada 2006 r.
- Ruch przedwyborczy*. „Dziennik Narodowy” z 31 grudnia 1918 r., R. 4, nr 297.
- RZEPECKI T.: *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*. Poznań 1920.
- SIECZKOWSKI A.: *Co piszą o języku?*. „Poradnik Językowy” 1934, z. 3.
- SIEDLIK T.A.: *Historia Polski 1900—1939*. Warszawa 1993.
- SOCHA J.: *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty rolniczej 1907—1929*. Łódź 1994.
- Sprawozdania Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego 1919—1920*.
- St.: *Moczydłowska-Niekraszowa Maria (1885—1979)*. „Przyjaciółka” 1970, nr 43.

- STANKIEWICZ W.: *Dążenia zjednoczeniowe w ruchu ludowym*. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914—1939” 1962, T. 5.
- SZUMLAS-MAJZNER I.: *Kampania wyborcza centroprawicy do Sejmu Ustawodawczego 1919 roku w powiecie częstochowskim*. „Ziemia Częstochowska” 2008, T. 34.
- SZWED R.: *Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Częstochowa—Radomsko w 1919 r.* W: *Częstochowa w pierwszych latach Polski Odrodzonej*. Red. R. SZWED, J. MIZGALSKI, W. PALUS. Częstochowa 1994.
- ŚLIWA M.: *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*. W: *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918—1939*. Red. A. ŻARNOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 1996.
- ŚLIWA M.: *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna*. W: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*. Red. A. ŻARNOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2000.
- Ś.p. *Mieczysław Moczydłowski*. „Gazeta Gospodarska” 1925, nr 90.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 czerwca 2017 r. w sprawie ustanowienia roku 2018 Rokiem Praw Kobiet. „Monitor Polski” 2017, poz. 609.
- Uchwały zjazdu nauczycielstwa. „Goniec Częstochowski” z 24 sierpnia 1917 r., R. 12, nr 192.
- Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. O obywatelstwie Państwa Polskiego. Dz.U. 1920, nr 7, poz. 44.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1920 r. O ograniczeniach w sprzedaży napojów alkoholowych. Dz.U. 1920, nr 37, poz. 210.
- Ustawa z dnia 28 lipca 1919 r. O przyznaniu funkcjonariuszom państwowym, nauczycielom szkół powszechnych i profesorom zakładów teologicznych nadzwyczajnego dodatku drożyznianego. Dz.P.P.P. z 28 lipca 1919 r., nr 63, poz. 377.
- WALIŚ G.: *Moczydłowska Maria (1885—1879)*. W: *Słownik biograficzny Wielkopolski Południowo-Wschodniej: ziemi kaliskiej*. T. 3. Red. D. WAŃKA. Kalisz 2007.
- Wiec chłopski w Warszawie*. „Ziemia Lubelska” z 28 listopada 1916 r., R. 11, nr 591.
- Wiec kobiet*. „Goniec Częstochowski” z 1 stycznia 1919 r., R. 14, nr 1.
- Wiec włościan w Warszawie*. „Gazeta Ludowa. Tygodnik Ilustrowany” z 3 grudnia 1916 r., R. 2, nr 45.
- WIECHNIK O.: *Poselki. Osiem pierwszych kobiet*. Poznań 2019.
- Wieś Lisków*. „Łowiczanie” z 18 kwietnia 1913 r., nr 16 (III).
- WRÓBEL M.: *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918—1939*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967.
- Z zebrania kobiet polskich*. „Goniec Częstochowski” z 22 maja 1917 r., R. 12, nr 115.
- Ze zjazdu Kółek rolniczych w Częstochowie*. „Goniec Częstochowski” z 6 czerwca 1917 r., R. 12, nr 127.
- Ze zjazdu Kółek rolniczych. Ciąg dalszy*. „Goniec Częstochowski” z 7 czerwca 1917 r., R. 12, nr 128.
- Ze Zjazdu Nauczycieli*. „Goniec Częstochowski” z 21 sierpnia 1917 r., R. 12, nr 189.
- Zwycięstwo koalicji narodowej. Kobieta polska zwyciężyła!*. „Goniec Częstochowski” z 30 stycznia 1919 r., R. 14, nr 24 (dodatek specjalny).

ŻARNOWSKA A.: *Obywatelki II Rzeczypospolitej*. W: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*. Red. A. ŻARNOWSKA, A. SZWARC. Warszawa 2000.

ŻARNOWSKI J.: *Z dziejów strajku szkolnego 1905 r.* „Przegląd Historyczny” 1955, T. 46, nr 1—2.

Marcela Gruszczyk, dr nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego, członek zarządu Górnośląskiego Towarzystwa Historycznego, sekretarz czasopisma „Wieki Stare i Nowe”. W pracy naukowej zajmuje się historią okresu międzywojennego i latami II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem idei jedności słowiańskiej.

Systemy polityczne

Demokratyczna transformacja w Polsce i na Ukrainie w świetle współczesnej tranzytologii: analiza porównawcza

Democratic transformation in Poland
and Ukraine in the light of modern transitology:
a comparative analysis

Natalia Rudakiewicz*

Abstrakt

Polska i Ukraina stanowią dwa odmienne przykłady państw postkomunistycznych, w których procesy demokratyzacji wykazują różne tempo, determinanty oraz rezultaty. Celem postawionym w artykule jest próba określenia teoretycznych podstaw procesu demokratycznej transformacji w Polsce i na Ukrainie. Dokonano analizy porównawczej przemian systemowych w dwóch sąsiadujących państwach, ze szczególnym uwzględnieniem warunkowań determinujących te procesy. Artykuł powstał z potrzeby udzielenia odpowiedzi na pytanie: Jakie znaczenie mają doświadczenia polskiej i ukraińskiej transformacji systemowej dla współczesnej tranzytologii.

Abstract

Poland and Ukraine are two different examples of post-communist countries in which democratization processes exhibit different pace, determinants and results. The main aim of this article is to define the theoretical basis of the democratic transformation processes in Poland and Ukraine. A comparative analysis of systemic changes in two neighboring countries has been made, regarding specific determinants influencing these processes. Article arose from the need to answer the question: What is the significance of the experience of Polish and Ukrainian systemic transformation for modern transitology.

---

* doktorantka (n.rudakiewicz@gmail.com); iD <https://orcid.org/0000-0001-5671-0915>.

Słowa kluczowe: transformacja, demokracja, konsolidacja, determinanty, społeczeństwo obywatelskie, elity polityczne, kultura polityczna

Keywords: transformation, democratization, consolidation, determinants, civil society, political elites, political culture.

Po upadku reżimów komunistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej państwa tego regionu podjęły wielki wysiłek na rzecz budowania skonsolidowanej demokracji. Spowodowało to nową falę badań w zakresie tranzytologii — subdyscypliny politologii, zajmującej się wyjaśnieniem transformacji systemowej. Po dwudziestu pięciu latach tego procesu demokracje postkomunistyczne napotykają coraz większe wyzwania, co aktywizuje dyskusje wśród badaczy, a także powoduje, iż problematyka demokratycznej transformacji jest obecnie aktualna jak nigdy dotąd.

By zrozumieć istotę demokratycznej transformacji, należy zwrócić szczególną uwagę na znaczenie takich terminów, jak „transformacja systemowa”, „tranzycja” oraz „demokracja”. Polski badacz Zbigniew Blok definiuje transformację systemową jako „wielki, globalny proces społeczny, który sięga głęboko we wszystkie podsystemy systemu społecznego”¹. Autor dalej zaznacza, iż w procesie tym szczególna rola przypada systemowi politycznemu, ale o jego powodzeniu zadecydują jakościowe zmiany w systemie ekonomicznym. Równoległe z tymi zmianami, w kluczowych dla procesu transformacji systemach, zachodzą zmiany w strukturze społecznej. Ostatecznie proces ten zostanie zakończony dopiero wtedy, kiedy zostanie odwzorowany w świadomości społecznej i kiedy wartości, wyrosłe na bazie nowej jakości systemu społecznego, zostaną zinterioryzowane przez znaczące grupy i warstwy społeczne. Witold Morawski zmianę systemową definiuje jako „proces tworzenia się i krystalizowania nowych reguł w trzech sferach: polityce, gospodarce i społeczeństwie”². Warto podkreślić, że termin „demokracja” jest bardziej precyzyjny, ponieważ zawiera kierunek zmian systemowych, a mianowicie budowanie demokracji, dlatego należy utożsamiać demokrację z demokratyczną transformacją systemową. Następną kluczową kategorią dla tranzytologii jest termin „tranzycja” (ang.: *transition, transit*; ukr.: *nepexid*; pol. *przejście*). Marzena Cichosz stosuje ten termin na określenie jednej z pierwszych, stosunkowo krótkotrwałych, faz zmian systemowych, obejmujących podejmowanie decyzji o zmianie systemu i tworzenie ogólnych ram funkcjonowania nowego systemu³. Ukraińska badaczka Anto-

¹ Z. BŁOK: *Transformacja jako konwersja funkcji*. Poznań 2006, s. 108.

² W. MORAWSKI: *Zmiana instytucjonalna*. Warszawa 1998, s. 12.

³ M. CICHOSZ: *Transformacja demokratyczna — przyczyny, przebieg i efekty procesu*. W: *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Red. A. ANTOSZEWSKI. Wrocław 2006, s. 35.

nina Kolodii twierdzi, że „pojęcie przejścia [tranzycji — N.R.] odzwierciedla osobliwości takich społecznych transformacji, które znajdują się na krawędzi pomiędzy rewolucją a radykalnymi reformami. Przejście zmienia w sposób kardynalny podstawowe instytucje społeczne i w tym aspekcie jest rewolucyjne. Jednocześnie inicjatorzy i zwolennicy reform nie rezygnują z ram prawnych poprzedniego reżimu, transformując je stopniowo, dlatego w tym kontekście przejście jest podobne do ewolucyjnych procesów”⁴. Innymi słowy, przejście łączy w sobie rewolucyjne zadania (zamiana jednego politycznego czy społecznego ładu na inny) z ewolucyjnymi metodami ich realizacji. Natomiast transformację autorka rozumie jako proces głębokich zmian w społeczeństwie, które w pierwszej kolejności poruszają instytucjonalne podstawy obecnego porządku⁵.

Za jedną z najbardziej gruntownych prób stworzenia teorii przemian demokratycznych uważa się model z 1970 roku, zaproponowany przez Dunkwarta Rustowa. Jest to próba udoskonalenia teorii politycznej modernizacji, uzupełnienia oraz eliminowania jej wad. Ważnym wkładem w opracowanie teoretyczno-metodologicznych podstaw badań nad transformacją systemową było oddzielenie podejścia genetycznego od funkcjonalnego i zwrócenie uwagi na rolę istniejących oraz nowo powstających czynników proceduralnych. Rustow odrzucił stwierdzenie, iż przejście różnych państw do demokracji w różnych okresach historycznych jest uwarunkowane wpływem tych samych czynników. Autor stwierdził, że determinanty zabezpieczające stabilność demokracji nie są takie same jak te, które miały miejsce w początkowym etapie tranzycji⁶. Rustow sformułował dynamiczny model przejścia do demokracji składający się z trzech etapów: 1) fazy preparacyjnej — polegającej na wyłonieniu konfliktów w społeczeństwie; 2) fazy podejmowania decyzji — w trakcie której konflikty rozwiązywane są w sposób pokojowy lub rewolucyjny (próbuje się osiągnąć „wielki kompromis” pomiędzy aktorami politycznymi oraz wprowadzić polityczne reguły demokratycznej gry); 3) fazy przyzwyczajania demokratycznego — objawiającej się zakorzenieniem norm demokratycznych w zachowaniu polityków i społeczeństwa. Taki trój etapowy proces demokratyzacji stał się modelem dla następnych badań w dziedzinie tranzjologii, na których podstawie wypracowano wiele koncepcji, dzielących proces demokratyzacji na poszczególne etapy.

⁴ A. KOLODIJ: *Politiczna transformacija w Ukraini: instituciji ta ludy*. „Efektywnist’ derżawnogo upravlinnia” 2007, wyp. 12. Lwiv, s. 205.

⁵ A. KOLODIJ: *Trajektorija demokratycznego przejścia na Ukrainie*. W: *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*. Red. A. ANTOSZEWSKI, A. KOLODIJ, K. KOWALCZYK. Wrocław 2010, s. 23.

⁶ D. ROSTOU: *Perechody w demokracji: popytka dinamiczeskoj modeli*. „Polis” 1996, № 5, s. 5—15.

Należy również zaznaczyć, iż Rustow za podstawowy warunek udanej demokracji uważał jedność narodową, tak jak jej brak może spowodować poważne problemy w tym procesie.

Kolejną przełomową pracą w dziedzinie tranzytologii stała się *Trzecia fala demokracji* Samuela Huntingtona. Praca ta stanowi próbę wyjaśnienia zbiorowych przyływów i odpływów demokracji, a zwłaszcza procesów rozpoczętych w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, które autor określił mianem „trzeciej fali”. Ważnym wkładem dla tranzytologii są założenia Huntingtona, które stały się podstawą „klasycznego paradygmatu tranzycji”. Po pierwsze, wyróżnił on trzy rodzaje przejść (przemieszczenie, transformacja lub zastąpienie), które opierają się na kryterium zaangażowania grup aktorów politycznych, w tym głównie elit władzy i opozycji. Po drugie, autor stwierdził, iż proces demokratycznego przejścia ma charakter diachroniczny i składa się z trzech faz: upadek reżimu niedemokratycznego, ustanowienie demokratycznego reżimu i konsolidacja demokratycznego reżimu. Po trzecie, Huntington wysnuł wiele ważnych wniosków dotyczących roli determinant w przemianach demokratycznych⁷.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego większość państw postkomunistycznych wybrała demokrację liberalną jako kierunek transformacji systemowej, o czym świadczą uchwalone w tych krajach ustawy zasadnicze. Szczególnie aktywną debatę w kołach naukowych spowodowała demokracja w państwach powstałych na gruzach ZSRR. Doświadczenie pierwszych lat zmian systemowych w państwach tych zademonstrowało, iż liniowe przejście od totalitarnego reżimu do demokracji jest kwestią wątpliwą. Bardzo szybko optymizm badaczy (dotyczący perspektyw demokracji w tym regionie) zmienił się w sceptycyzm. Zaistniała potrzeba przemyślenia klasycznego paradygmatu tranzytologicznego.

Tranzytologowie zauważyli, iż okoliczności, w których odbywa się przejście od komunizmu do postkomunistycznej demokracji, różnią się od tych, które dokonały się wcześniej w innych regionach świata. Na przykład Juan J. Linz i Alfred Stepan wyróżniają dodatkowe przeszkody na drodze demokracji w Europie postkomunistycznej, które nie występowały w Ameryce Łacińskiej ani w Europie Południowej: ograniczona suwerenność (narzucona z zewnątrz władza hegemoniczna przeszkodziła tym państwom w budowaniu demokracji); jednoczesność transformacji politycznej i gospodarczej; dziedzictwo totalitaryzmu (Linz i Stepan twierdzą, iż tylko Polsce udało się uniknąć totalitaryzmu); słabość społeczeństwa obywatelskiego; prawosławie nie stało się siłą napędową dla opozycji, ponieważ historycznie było zależne od państwa (w przeciwieństwie do katolicyzmu i protestantyzmu); negatywne postrzeżenie partii

---

⁷ S.P. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokracji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995, s. 121.

politycznych w społeczeństwie; brak tradycji rządów prawa i kultury konstytucjonalizmu; dziedzictwo byłego reżimu imperialno-totalitarnego objawiające się w braku zaufania społecznego⁸.

Analizując uwarunkowania, w których odbywa się przejście od komunizmu do postkomunistycznej demokracji, badacze zaczęli mówić o modelu potrójnej (*triple*) tranzycji w państwach postkomunistycznych, który polega na transformacji politycznej, gospodarczej oraz procesie państwowotwórczym (*state-building*)⁹. Polska odegrała szczególną rolę w przemianach demokratycznych Europy Środkowej i Wschodniej, ponieważ zmiany polityczne w tym państwie zainicjowały efekt domina w całym regionie¹⁰. Proces modernizacji w Polsce nabrał niespotykanego wcześniej tempa, co uczyniło to państwo regionalnym liderem na tle innych państw pokomunistycznych. Polska po roku 1989 konsekwentnie podążała w kierunku skonsolidowanej demokracji — udało się zrealizować model transformacji, polegający na szybkich, zdecydowanych reformach w sferze politycznej i gospodarczej. We wdrażaniu tego rodzaju transformacji w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, Polska i Estonia są bezwzględnymi liderami. Polsce przede wszystkim udało się ukształtować pluralistyczny system partyjny, zagwarantować szeroki katalog wolności i praw obywatelskich, a także ukształtować instytucje chroniące demokrację. Natomiast w sferze gospodarki udało się wprowadzić wolnorynkowe zasady w system gospodarczy¹¹.

Transformacja systemowa w Polsce dokonywała się w odmienny sposób niż transformacja systemowa na Ukrainie. O ile w Polsce rezultatem wdrażanych reform stało się wejście od 1997 roku do trzeciego etapu demokratycznej transformacji — konsolidowania się demokracji, o tyle na Ukrainie system balansował między demokracją elektoralną a autorytaryzmem. Międzynarodowa organizacja pozarządowa Freedom House monitorująca przypadki naruszenia wolności wypowiedzi na całym świecie i prowadzącą kampanie na rzecz dziennikarzy, pisarzy i obrońców praw człowieka, zalicza Polskę do demokracji skonsolidowanych, natomiast Ukraina w ocenie Freedom House pozostaje reżimem hybrydowym (por. tab. 1):

---

⁸ J.J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe*. Baltimore 1996, s. 250.

⁹ T. KUZIO: *Transition in Post-Communist States. Triple or Quadruple?* „Politics” 2001, Vol. 21(3), s. 168.

¹⁰ B. DOBEK-OSTROWSKA: *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej — przesłanki i przebieg*. W: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Red. A. ANTOSZEWSKI, R. HERBUT. Wrocław 1998, s. 12.

¹¹ L. BALCEROWICZ: *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*. Warszawa 1997, s. 196.

Tabela 1

Dynamika rozwoju demokracji w Polsce i na Ukrainie według wyliczeń Freedom House¹²

Lata	Kraj		Lata	Kraj	
	Polska	Ukraina		Polska	Ukraina
1999—2000	1.58	4.63	2010	2.32	4.39
2001	1.58	4.71	2011	2.21	4.61
2002	1.63	4.92	2012	2.14	4.82
2003	1.75	4.71	2013	2.18	4.86
2004	1.75	4.88	2014	2.18	4.93
2005	2.00	4.50	2015	2.21	4.75
2006	2.14	4.21	2016	2.32	4.68
2007	2.36	4.25	2017	2.57	4.61
2008	2.39	4.25	2018	2.89	4.64
2009	2.25	4.39			

Źródło: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/poland> (dostęp: 22.10.2018)

Ukraińscy naukowcy w różny sposób charakteryzują postkomunistyczną transformację na Ukrainie, ale wszyscy podkreślają jej niekonsekwentny charakter. Aleksander Motyl zaznacza, iż przemiany demokratyczne na Ukrainie przypominają „błądzenie” (*muddling on*)¹³. Określenie to szybko się rozpowszechniło w ukraińskiej literaturze tranzytologicznej — zaczęli go używać w różnych interpretacjach tacy badacze, jak Dominique Arel¹⁴ i Katarzyna Wolczuk (2002)¹⁵.

Tranzytolog Antonina Kolodii w swoich badaniach zaznacza, iż trajektorię demokratycznej transformacji na Ukrainie można porównać do „zygzaka”, ponieważ ma charakter nieliniowy (niepłynny) oraz zmierza wolnymi krokami to w stronę liberalnej demokracji, to w stronę autorytaryzmu¹⁶. W swoim artykule

¹² Według zastosowanej metodologii monitoringu, reżim polityczny, którego skala demokracji jest na poziomie 1—2,99, określano jako demokrację skonsolidowaną (*consolidated democracy*); reżim demokratyczny, którego skala demokracji lokuje się na poziomie 3—3,99, określano „demokracją połowicznie skonsolidowaną” (*semiconsolidated democracy*); na poziomie 4—4,99 znajduje się „reżim hybrydowy” (*hybrid regime*); 5—5,99 — „połowicznie skonsolidowany reżim autorytarny” (*semiconsolidated authoritarian regime*); na poziomie 6—7 — „skonsolidowany reżim autorytarny” (*consolidated authoritarian regime*). Poziom demokracji Freedom House wylicza na podstawie wyników indeksów poziomu demokracji i poziomu rozwoju państwa prawa.

¹³ O. MOTYL: *Jak zrozumieć Ukrainę?* „Kritika” 1998, № 1(3).

¹⁴ D. AREL: *Ukraine: The Muddle Way*. “Current History” 1998, No 8, s. 342—346.

¹⁵ K. WOLCZUK: *The Moulding of Ukraine. The Constitutional Politics of State Formation*. Budapeszt 2002, s. 315.

¹⁶ A. KOLODIJ: *Zagalmowana transformacja i majbutne ukrains'koj mrii pro demokratychnu prawowu derżawu* — <http://political-studies.com/?p=901> (dostęp: 20.10.2018).

autorka wyodrębnia następujące etapy przemian systemowych na Ukrainie: lata 1987—1990 — liberalizacja; 1990—1994 — demokratyzacja; 1992—1999 — uchwalenie decyzji odnośnie do zmiany instytucji w sferach gospodarczej i politycznej. Dalej autorka pisze, że od roku 1997 mogła się zacząć faza konsolidowania się demokracji. Jednak etap ten nie nastąpił, ponieważ w latach 1997—2000 zaczął się oligarchiczny etap rozwoju państwa. W latach 2000—2004 — biurokratyczno-oligarchiczny autorytaryzm był w połowie zinstytucjonalizowany. Po pomarańczowej rewolucji w latach 2004—2009 odbywało się wznowienie demokratycznego przejścia oraz elektoralfnej demokracji. Z kolei od 2010 roku instytucjonalizuje się oligarchiczny autorytaryzm. Kontynuując rozważania Kolodii, możemy określić lata 2014—2018 jako wznowienie demokratycznej transformacji i ustanowienie ponownie demokracji elektoralfnej. Analiza trajektorii zmian systemowych na Ukrainie demonstruje częste zwalnianie tempa reform oraz potrzebę nadrabiania szkód wyrządzonych w poprzednich etapach rozwoju państwa. Sprawia to, iż perspektywa wejścia w trzecią fazę konsolidowania demokracji jest daleka, ponieważ sama trajektoria przemian ma charakter niekonsekwentny i nieprzewidywalny.

Badacze wnioskują, iż model szybkiej transformacji systemowej zrealizowany w Polsce nie może być efektywnie zrealizowany na Ukrainie¹⁷. By wyjaśnić taki wniosek, należy uważnie przyjrzeć się specyficznym determinantom, które sprawiły, iż trajektorie demokratyzacji w porównywanych państwach wyglądają całkowicie odmiennie.

Wśród kluczowych czynników, które wywarły decydujący wpływ na charakter i tempo demokratyzacji w Polsce i na Ukrainie, należy wyróżnić następujące:

- doświadczenie przeszłości;
- aktywność społeczeństwa obywatelskiego (zwłaszcza w pierwszej fazie przemian ustrojowych);
- polityka elit rządzących;
- wpływ otoczenia międzynarodowego (szczególnie Rosji).

Doświadczenia z przeszłości

Dziedzictwo historyczne stanowi decydujący czynnik wpływający na proces demokratyzacji na wszystkich jego etapach. Jest to jedna z kluczowych deter-

---

¹⁷ Zob.: K. FALKOWSKI: *Testing the CEE's Model of Transformation in the ENP Framework. Challenges and Opportunities. The Eastern Dimension*. "Yearbook of the Institute of East-Central Europe" 2016, Vol. 14, No 6, s. 9—25.

minant procesu demokratyzacji w państwach postkomunistycznych, która wyznacza tempo i zaawansowanie przemian demokratycznych. W literaturze politologicznej wielokrotnie zaznaczano, iż państwa postkomunistyczne odnoszące sukcesy w procesie demokratyzacji miały w przeszłości jakieś doświadczenia rządów demokratycznych. Wpływ tradycji na budowanie demokracji w państwie polega przede wszystkim na odwołaniu się do zasad, wartości i reguł zachowań, które są sprawdzone i nadal postrzegane w społeczeństwie jako dobre. Społeczeństwa, które doświadczyły demokracji w przeszłości, odznaczają się wyższym poziomem akceptacji demokratycznego stylu życia niż te, które nie miały możliwości doświadczyć demokracji w swojej historii. Odmienne typy dziedzictwa historycznego Polski i Ukrainy wywarły istotny wpływ na początkowy etap demokratycznej transformacji oraz wyznaczyły dalszy charakter procesu przemian.

Polska ma doświadczenia demokratyczne z okresu międzywojennego — lata od 1918 do 1926. W marcu 1921 roku została uchwalona Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która uczyniła zasadę podziału władzy fundamentem wzajemnych relacji pomiędzy organami państwowymi. Konstytucja wprowadzała system parlamentarno-gabinetowy jako model relacji między naczelnymi organami państwowymi. Wprowadzono system dwuizbowy ciała ustawodawczego, w którym prymat należał do Sejmu (art. 2). Na czele władzy wykonawczej stał prezydent Rzeczypospolitej, a władza sądownicza została powierzona niezawisłym sądom (art. 2). W zaproponowanym reżimie politycznym rola parlamentu była znacząca, natomiast egzekutywa nie posiadała szerokich uprawnień. Należy zaznaczyć, iż w okresie międzywojennym funkcjonowała instytucja Trybunału Stanu¹⁸.

Po II wojnie światowej wszystkie państwa Europy Środkowej i Wschodniej dostały się pod wpływ Związku Radzieckiego oraz były poddane sowietyzacji. W Polsce system represji wobec opozycji uchodził za najbardziej łagodny w tym regionie, a reżim totalitarny nigdy nie został w pełni zainstalowany. W okresie PRL-u nie zniknęły określone formy pluralizmu społecznego, jak to było na przykład w USRR, gdzie liberalizacja życia społecznego rozpoczęła się dopiero w 1987 roku.

W Polsce przed 1947 rokiem, gdy proces sowietyzacji dopiero się zaczynał, oświata i kultura rozwijały się w warunkach znacznej swobody i nie były poddawane ideologicznej kontroli¹⁹. Mimo że w tym okresie stosowano represje wobec opozycji, jednak nie był to terror totalitarny. W latach 1947—1956 władze próbowały narzucić społeczeństwu totalitaryzm — stosowano represje policyjne wobec niewinnych ludzi, próbowano podporządkować sobie Kościół Katolicki, któremu jednak udało się zachować samodzielność wobec państwa.

¹⁸ W. KOMARNICKI: *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*. Warszawa 1922, s. 478.

¹⁹ J. WIATR: *Polska droga do demokracji ...*, s. 32.

W tym okresie doktryna marksizmu-leninizmu stała się oficjalnie podstawą w naukach społecznych i kulturze. Zlikwidowano dotychczas istniejące formy pluralizmu społecznego i politycznego. Utworzono Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, która oficjalnie odwoływała się do komunistycznej ideologii. W celu budowania kontrolowanej przez państwo gospodarki, prowadzono politykę kolektywizacji w rolnictwie oraz niszczonego sektora prywatnego. W latach 1956—1980 poziom represyjności znacząco się obniżył, co objawiało się w zaprzestaniu ingerencji partii w sprawy kultury i nauki. W okresie tym dokonywało się odejście od totalitaryzmu, liberalizacja dotyczyła różnych aspektów życia. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza nadal odgrywała dominującą rolę w państwie, natomiast jej stosunki ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym stały się bardziej partnerskie. Po 1956 roku polscy przywódcy uwolnili się spod presji sowiezycznej, z jednej strony podejmowali decyzje zgodnie z racją stanu, a drugiej strony zachowywali samodzielność w sprawach wewnętrznych. Wyraźnie poprawiły się stosunki władz państwowych z Kościołem Katolickim, zaprzestano sięgania do środków przymusu wobec tej instytucji. Nastąpiła odwilż w polityce gospodarczej, co skutkowało rozwojem sektora prywatnego w gospodarce. Zachodziły zmiany w ideologii partii rządzącej, zaczęto propagować konieczność zaspokojenia potrzeb ludności. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku polski ruch demokratyczny uzyskał charakter masowy. Powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” świadczyło o istnieniu potężnej siły opozycyjnej, co podważało podstawy systemu autorytarnego. Powołany w 1980 roku związek zawodowy „Solidarność” w okresie swojej największej popularności liczył 10 mln członków — z 12 mln pracowników przemysłowego sektora gospodarki²⁰.

Po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 roku aresztowano dziesiątki tysięcy uczestników antykomunistycznej opozycji. Jednak należy zauważyć, iż na tle innych państw regionu autorytarny system wojskowy w Polsce stał się jedynym z bloku państw komunistycznych, w którego ramach jawnie działały opozycyjne struktury cieszące się masowym poparciem społecznym (Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność”)²¹. W tym okresie władze przeprowadzały reformy w sferze ekonomicznej i politycznej²². Należy także zaznaczyć, iż polityka Michaiła Gorbaczowa od 1985 roku pozwoliła na większą libe-

²⁰ E. BRONISLAWSKIJ, G. WACZNADZE: *Polskij dialog. Sobytyja w Polsce glazami polskich, sowetskich, amerikanskich, zapadnogermanskich i francuskich żurnalistow*. Tbilisi 1990, s. 13.

²¹ A. PIASECKI, R. MICHALAK: *Polska 1945—2015. Historia polityczna*. Warszawa 2016, s. 173.

²² M. KOWALSKA: *Ombudsman w procesie transformacji ustrojowej w Polsce i innych krajach europejskich*. W: *Modernizacja polityczna w teorii i praktyce. Doświadczenia państw postsocjalistycznych i Trzeciego Świata*. Red. M. BARAŃSKI. Katowice 2009, s. 80.

ralizację wewnętrzną polityki oraz otworzyła drogę do dalszej demokratyzacji państwa.

W XX wieku Ukraina zdobyła bardzo krótkotrwałe doświadczenie swojej państwowości, przez cały wiek będąc pod okupacją innych państw. W dniu 9 stycznia 1918 roku została ogłoszona niezależność Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) od Rosji na mocy IV Uniwersalu uchwalonego przez Centralną Radę. Za sukces URL można uznać podpisanie 27 stycznia 1918 roku traktatu brzeskiego, zgodnie z którym zobowiązywała się zaprzestać walki w I wojnie światowej, sama URL natomiast została uznana przez państwa takie, jak: Niemcy, Austro-Węgry, Bułgaria i Turcja. W pierwszym etapie istnienia niepodległego państwa Centralna Rada prowadziła aktywną działalność ustawodawczą. Dnia 29 kwietnia 1918 roku Centralna Rada uchwaliła Konstytucję URL oraz wybrała prezydenta — Mychajłę Hruszewskiego²³.

Uchwalenie Konstytucji stało się swoistym podsumowaniem procesu politycznego toczącego się od marca 1917 roku. Wydarzenie to stworzyło konstytucyjne podstawy państwa ukraińskiego oraz stało się czynnikiem sprzyjającym konsolidacji społeczeństwa. Najwyższa władza w państwie została powierzona Zgromadzeniu Ogólnonarodowemu, którego kompetencje polegały na wykonywaniu zadań władzy ustawodawczej oraz tworzeniu organów władzy wykonawczej i sądowniczej (art. 23), jakimi były: Rada Ministrów i Sąd Generalny URL (art. 24 i 25). Parlamentarzyści Zgromadzenia Ogólnonarodowego wybierali jednego przedstawiciela na urząd przewodniczącego Zgromadzenia, który zgodnie z art. 35 konstytucji UNR miał sprawować swe czynności w imieniu Republiki. Na mocy konstytucji, przewodniczący i jeden z sekretarzy Zgromadzenia zobowiązywali się podpisywać pod aktami parlamentu. W taki sposób przyznano Mychajle Hruszewskiemu prawo kontroli ustaw i postanowień wydawanych przez Zgromadzenie Ogólnonarodowe (art. 43). Do kompetencji Przewodniczącego Zgromadzenia należało także powoływanie członków rządu (art. 52). Rada Ministrów była odpowiedzialna przed Zgromadzeniem Ogólnonarodowym, które mogło uchwalić wotum nieufności stosunkiem głosów 2/3 deputowanych²⁴.

Wybory do organu przedstawicielskiego URL (ukr: Українські Установчі Збори) były zaplanowane na 12 maja 1918 roku. Jednak w nocy z 29 na 30 kwietnia dokonał się przewrót, wskutek którego władzę przejął Pawło Skoropadski, który ogłosił się hetmanem. Jak zaznaczają ukraińscy badacze, pragnął on zjednoczyć wszystkie ukraińskie terytoria etniczne. Pod jego rządami nastąpiło narodowo-kulturalne odrodzenie — utworzono ukraińskie gimnazja, uniwersytety, Bibliotekę Narodową, Ukraińską Akademię Nauk itp. Jednak hetman

²³ *Atlas istorii ukrains'koj derżawnosti. Ukrains'ki zemli wid najdawniszych czasiw do s'ogodennia*. Red. O. KUPCZYNS'KIJ, J. LOZA, O. SZABLIJ. Lwiw 2013, s. 109.

²⁴ TROFANCZUK G.: *Istoriya derżawy ta prawa Ukrainy. Nawczalnyj posibnyk*. Kyiw 2017, s. 377.

Skoropadski zrzekł się swojego urzędu, a władzę 14 grudnia 1918 roku przejął Dyrektoriat. W okresie tym w Galicji również próbowano stworzyć niezależne państwo — 19 października 1918 roku ogłoszono Zachodnioukraińską Republikę Ludową, która nie przetrwała roku. Państwowość ukraińska została na bardzo krótki czas przerwana, ponieważ 18 marca 1921 roku ZSRR i Polska podpisały traktat ryski, zgodnie z którym ówczesne tereny Zachodniej Ukrainy weszły w skład obszaru Polski, a reszta terytorium pozostała w granicach USRR²⁵.

Wskutek represji stalinizmu zostało faktycznie wyniszczone całe pokolenie ukraińskiej inteligencji. Tylko w sprawie „Związek Wyzwolenia Ukrainy”²⁶ represjonowano 45 wybitnych ukraińskich uczonych, pisarzy oraz innych przedstawicieli inteligencji (S. Jefremow, Wołodymyr Czechowski, Andrij Nikowski, Mychajło Słabczenko, Wołodymyr Durdukiwskyj). W latach trzydziestych XX wieku masowym represjom zostało poddane „rozstrzelane odrodzenie” — pokolenie ukraińskich artystów i naukowców działające w latach dwudziestych do początku lat trzydziestych XX wieku w USRR. Szczególnie tragiczna była jesień 1937 roku, kiedy w ciągu pięciu dni w uroczysku Sandarmoch w Karelii rozstrzelano 1111 więźniów obozu koncentracyjnego w Sołowkach. Ofiarami tej masowej egzekucji byli najbardziej jaskrawi ukraińscy twórcy i działacze społeczni: Mykoła Zerow, Łeś Kurbas, Mykoła Kulisz, Ołeksza Slisarenko, Mykoła Irczan, Wołodymyr Czerwiński, Pawło Fytypowycz i inni. Ci, którym udało się przeżyć, zostali skazani na podwójną twórczą działalność — balansowanie pomiędzy dysydenctwem a służeniem reżimowi.

W latach 1946—1947 władze radzieckie doprowadziły do trzeciej klęski głodu, wskutek czego zginęło 1 mln mieszkańców wsi²⁷. Powojenne represje stalinizmu dotknęły szczególnie zachodnią część Ukrainy. Dnia 8 marca 1946 roku zlikwidowano Ukraińską Grekokatolicką Cerkiew w Galicji, a w okresie stycznia i lutego 1949 roku — w Zakarpaciu. Dnia 11 kwietnia władze radzieckie przeprowadziły liczne aresztowania duchowieństwa, został aresztowany także biskup grekokatolicki Josyf Slipyj.

Po śmierci twórcy radzieckiego reżimu totalitarnego Józefa Stalina skala politycznych represji się zmniejszyła. Od 1956 roku rozpoczęła się stopniowa rehabilitacja więźniów z okresu masowego terroru, ale politycznych represji cał-

²⁵ GRZYCAK J.: *Narys istorii Ukrainy: formuwannia modernoj urkainskjoj nacyi XIX—XX stolittia*. Kyiw 2000, s. 127—134.

²⁶ Związek Wyzwolenia Ukrainy był fikcyjną organizacją antyreżimową, powołaną przez władze radzieckie w celu dokonania identyfikacji oraz masowych aresztowań ukraińskiej inteligencji niekomunistycznej (tzw. starej inteligencji) w latach 1929—1930, procesu pokazowego w Charkowie na przełomie marca i kwietnia 1930 r. i kolejnych masowych represji wobec inteligencji naukowej i studentów po procesie.

²⁷ Pierwsza fala głodu w USRR miała miejsce w latach 1921—1923 wskutek niskiego zbioru plonów oraz dużego eksportu chleba za granicę, natomiast druga fala głodu była zorganizowana przez władze radzieckie w latach 1932—1933. W jej rezultacie zmarło 10 mln osób (przeważnie Ukraińców).

kowicie nie zaprzestano — nadal poszukiwano „wrogów władzy radzieckiej”. Tylko w latach 1954—1959 zlikwidowano 183 nacjonalistyczne i inne antyradzieckie organizacje i grupy, pociągnięto do odpowiedzialności karnej 1879 osób, których działalność uznano za niezgodną z linią polityki reżimu, użyto także środków profilaktycznych w stosunku do 1300 obywateli. Szczególnym osiągnięciem KGB było zidentyfikowanie 46 antyradzieckich grup, do których należały głównie inteligencja i młodzież²⁸.

Po odsunięciu Nikity Chruszczowa od sprawowania władzy w ZSRR Leonid Breżniew objął urząd I sekretarza KC KPZR. Od 1956 roku zaczęła się nowa fala represji przeciwko ukraińskiej inteligencji. W aspekcie ekonomicznym rządu Breżniewa odznaczały się stagnacją w rozwoju przemysłu, dlatego często dochodziło do manipulacji w statystykach. Rozwijała się korupcja na szeroką skalę. Jako protest przeciwko polityce Breżniewa na Ukrainie oraz w innych republikach ZSRR powstał ruch dysydencki. Członkami ukraińskiego ruchu byli: Wiaczesław Czornowił, Łewko Łukjanenko, Iwan Dziuba, Jewhen Swerstiuk, Wasyl Stus. Dysydenci organizowali manifestacje, rozpowszechniali materiały informacyjne w społeczeństwie. Największe centra dysydenckie były ulokowane w zachodniej (miasta Łuck, Riwne, Tarnopol, Użhorod) oraz centralnej części Ukrainy (Kijów, Czerkasy, Żytomierz)²⁹.

W latach 1966 i 1972 miały miejsce potężne fale aresztowań dysydentów. Oczywiście, represje te były nieporównywalne z tymi dokonanymi na milionach uwięzionych i deportowanych w latach 1930—1950. Jednak miały one wielkie znaczenie dla utrzymywania atmosfery strachu w społeczeństwie, ponieważ żywa była jeszcze pamięć o represjach stalinizmu, a wśród aresztowanych znajdowały się przede wszystkim znane postaci. Profilaktyczne represje w stosunku do niezgodnych z reżimem aktywistów trwały jednak dalej. Ostatni więźniowie ukraińscy opuścili więzienia dopiero w końcu 1988 roku.

Po dojściu do władzy w ZSRR Michaiła Gorbaczowa zaczął się okres „piestrojki”. W tym czasie zostały założone pierwsze legalne organizacje ukraińskie: Towarzystwo Języka Ojczystego im. Tarasa Szewczenki (reaktywowane 13 czerwca 1989 r. we Lwowie), Towarzystwo Języka Ukraińskiego (11—12 lutego 1989 r. w Kijowie), Stowarzyszenie „Memoriał” (4 marca 1989 r. w Kijowie), Ludowy Ruch Ukrainy (8—9 września 1989 r. w Kijowie)³⁰.

Różne doświadczenia przeszłości Polski i Ukrainy przyczyniły się do tego, iż ruchy wyzwolencze w obu państwach na ostatnim etapie istnienia ZSRR istotnie się różniły. Trzeba zaznaczyć, iż polityczny ruch opozycyjny na Ukrainie składający się z wielu grup społecznych zyskał charakter masowy dosyć późno, w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku. Wcześniej wszelkie przejawy

²⁸ TURCZENKO F., PANCZENKO P., TIMCZENKO S.: *Nowitnia istorija Ukrainy. Pidrucznik*. Kyiw 2005, s. 53.

²⁹ *Atlas istorii ukrains'koj derżawnosti...*, s. 118.

³⁰ *Ibidem*, s. 119.

ruchu narodowościowego na Ukrainie były eliminowane przez władze radzieckie. Ideowe oblicze ruchu opozycyjnego w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku łączyło w sobie cechy narodowościowe i państwowotwórcze, jednak nie poruszano kwestii ustroju politycznego, reform administracji, sfery socjalnej ani ekonomicznej. Wśród celów ruchu protestacyjnego na Ukrainie były nie tylko dążenia narodowościowe, lecz bardzo niesprecyzowane wymogi odnowienia sprawiedliwości społecznej oraz likwidacja przywilejów dla elit.

Kolejna różnica pomiędzy polskim a ukraińskim ruchem opozycyjnym polegała na tym, że w Polsce ruch na rzecz praw jednostki od połowy lat siedemdziesiątych połączył się z ruchem robotniczym, którego postulaty dotyczyły polepszenia warunków pracy oraz poziomu życia robotników. W 1976 roku ruchy dysydenckie i robotnicze się połączyły, kiedy to dysydenci — przedstawiciele inteligencji — stworzyli Komitet Obrony Robotników będący później podstawą robotniczej w znacznej mierze „Solidarności”. Polski ruch demokratyczny końca lat siedemdziesiątych miał charakter narodowo-patriotyczny i niepodległościowy. Wśród jego postulatów były hasła dotyczące demokratyzacji społeczeństwa, pluralizmu politycznego, a także obrony praw człowieka i obywatela. Należy zaznaczyć, iż głównym celem opozycyjnego ruchu masowego była obrona praw robotników. Wspólna ideowa platforma narodowościowo-demokratyczna połączyła w ramach „Solidarności” niezależne organizacje społeczne — od konserwatystów katolickich do ultralewicowych socjalistów. Tak szerokie podłoże ideologiczne oraz charakter masowy ruchu opozycyjnego przesądziły o pomyślności procesu demokratyzacji w tym państwie.

Spółeczeństwo obywatelskie

Spółeczeństwo obywatelskie stanowi kolejną ważną determinantę procesu demokratyzacji w Polsce i na Ukrainie. Odmienne doświadczenia w okresie przedtransformacyjnym sprawiły, iż aktywność społeczna w tych krajach w momencie przejścia od systemu niedemokratycznego do systemu demokratycznego była zasadniczo różna, co z kolei wpłynęło na to, jakie było późniejsze tempo reform demokratycznych. W Polsce pod wpływem protestów społecznych zdecydowano się na przeprowadzenie obrad Okrągłego Stołu, które stały się symbolem zmian w Polsce oraz w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. W procesie decyzyjnym brały udział dotychczasowa opozycja antyreżimowa oraz stara elita, składająca się z obozu reformatorskiego i konserwatywnego. W wyniku porozumień osiągniętych w trakcie obrad Okrągłego Stołu zdecydowano się przeprowadzić wolne wybory do jednego z organów przedstawicielskich na poziomie ogólnokrajowym (senat) i częściowo wolne do kolejnego

(sejm). Wypracowano układ instytucjonalny, który miał mieć charakter tymczasowy — obliczony na cztery lata. Jedną z najważniejszych decyzji było przywrócenie instytucji jednoosobowej głowy państwa do systemu naczelnych organów władzy państwowej.

W „otwierających” wyborach parlamentarnych w 1989 roku opozycyjny Komitet Obywatelski „Solidarność” niespodziewanie osiągnął zaskakująco duże poparcie. Społeczeństwo wykorzystało możliwość wypowiedzenia się przeciwko dotychczasowemu systemowi, która powstała dzięki obradom Okrągłego Stołu. Rezultat wyborów parlamentarnych z czerwca 1989 roku oznaczał faktyczne odwrócenie układu sił politycznych, który został ustalony w obradach okrągłostołowych. W wyniku tych wyborów koalicja, której przewodziła PZPR, zaczęła się rozpadać. PZPR przestała być monolitem, tracąc kontrolę nad własnym zapleczem parlamentarnym. W wyborach prezydenckich w 1989 roku wybrano Wojciecha Jaruzelskiego stosunkiem głosów 270 z 269 wymaganego minimum. W tym czasie dokonywały się zaawansowane procesy dezintegracji obozu władzy. Powołano rząd, na którego czele stanęła po raz pierwszy osoba spoza partii hegemonicznej — Tadeusz Mazowiecki, co oznaczało przejście władzy przez opozycję antyreżimową.

Należy nadmienić, iż w Polsce decydującą rolę po obradach Okrągłego Stołu odegrało aktywne społeczeństwo obywatelskie, które konsekwentnie dążyło do wymiany elit rządzących. Po uchwaleniu ustawy o wyborze prezydenta RP po raz pierwszy społeczeństwo miało możliwość wyboru prezydenta w powszechnych i bezpośrednich wyborach. Pierwsze takie wybory zakończyły się zwycięstwem w I turze lidera ruchu rewolucyjnego — Lecha Wałęsy. Prodemokratyczna kultura polityczna społeczeństwa i jego aktywny udział w życiu publicznym odegrały ważną rolę w początkowej fazie procesu demokratyzacji, w wyniku czego nastąpiła alternacja władzy, co oznaczało aktywny udział opozycji w procesie rządzenia państwem i przejście przez nią kierownictwa i odpowiedzialności za przebieg tego procesu.

Dla porównania, na Ukrainie w okresie przed rozpadem ZSRR nie doszło do zorganizowania masowego ruchu na rzecz reform, jak to było na przykład w Polsce czy państwach bałtyckich. Taką organizację stanowił Ludowy Ruch Ukrainy (LRU) założony w 1989 roku, będący koalicją składającą się z byłych dysydentów z Ukraińskiego Związku Helsińskiego oraz kijowskiej inteligencji. LRU walczył o narodowo-demokratyczne duchowe odrodzenie Ukrainy. W październiku 1989 roku założyciele tej organizacji precyzyjnie zadeklarowali swoją walkę o wprowadzenie systemu multipartyjnego, autonomię gospodarczą oraz suwerenność republiki. Pierwszą próbą dla LRU stały się wybory parlamentarne w marcu 1990 roku. Należy zaznaczyć, iż wybory te były częściowo wolne. W ich rezultacie Blok Demokratyczny (składający się z nieformalnych ugrupowań opozycyjnych) uzyskał 25% miejsc w parlamencie. W 1990 roku odbyło się wiele akcji politycznych, między innymi 21 stycznia aktywiści utworzyli

żywy łańcuch symbolizujący połączenie ZUNR i UNR. Z kolei w dniach 2—17 października miała miejsce „Rewolucja na granicy”, podczas której studenci ogłosili wiele politycznych postulatów³¹.

Jak zaznacza Beata Surmacz, dla ukraińskich środowisk demokratycznych inspiracją była polska „Solidarność”, o czym świadczy na przykład udział polskich polityków Bogdana Borusewicza, Adama Michnika, Włodzimierza Mokrego podczas zjazdu założycielskiego Ludowego Ruchu Ukrainy³². Jednak należy podkreślić, iż ruch opozycyjny w tym okresie nie głosił haseł niepodległościowych, a społeczeństwo nie było gotowe do takich radykalnych metod przekształceń ustrojowych. Opozycja nie miała masowego poparcia wśród wszystkich warstw społecznych, dlatego nie udało się zorganizować protestu na szeroką skalę na rzecz niepodległości Ukrainy.

Dnia 16 lipca 1990 roku Rada Najwyższa USRR ogłosiła deklarację suwerenności, w wyniku której już odważniej wykonywała swoje funkcje legislacyjne. Natomiast kiedy 19 sierpnia 1991 roku dokonał się pucz Giennadija Janajewa zorganizowany przez „twardogłowych” liderów KPZR, Rada Najwyższa wybrała strategię wyczekiwania. Tylko narodowo-patriotyczne siły w parlamencie zdecydowanie potępiały działania Państwowego Komitetu Stanu Nadzwyczajnego. Po klęsce puczu republiki związkowe zaczęły wygłaszać akty niepodległości. Przedterminowe obrady Rady Najwyższej URSS odbyły się 24 sierpnia 1991 roku, kiedy został uchwalony Akt Niepodległości Ukrainy. 1 grudnia 1991 roku zorganizowano referendum ogólnokrajowe, w którym miał być przyjęty lub odrzucony przez ludność republiki akt o niepodległości państwa. W referendum wzięło udział więcej niż 85% ludności, na „tak” zagłosowało 90% wyborców. W tym samym dniu odbyły się pierwsze wybory prezydenckie, w których zwyciężył Leonid Krawczuk (od 1958 r. był członkiem KPZR.) Krawczuk wygrał z działaczem opozycyjnego Ruchu, Wiaczesławem Czornowilem, uzyskując ponad 61% poparcia³³.

Dojście do władzy starej komunistycznej nomenklatury na Ukrainie na długi czas wyznaczyło charakter demokratycznej transformacji. Jak zaznacza Antonina Kolodii, „opozycja antykomunistyczna nie zdołała zdobyć władzy zarówno podczas ogłoszenia niepodległości przez Ukrainę, jak i w późniejszym okresie rozwoju państwa. Oznaczało to, iż reformy demokratyczne były przeprowadzane przez tych, którzy nie byli nimi zainteresowani, a mianowicie przez część elity starej nomenklatury. Przedstawiciele tej elity odgrywali rolę demo-

³¹ Ibidem, s. 131.

³² B. SURMACZ: *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie*. Lublin 2002, s. 36.

³³ We wszystkich 27 regionach wyborcy wsparli akt o ogłoszeniu niepodległości z dnia 24 sierpnia 1991 r. Najmniejsze poparcie było na Krymie (54,2%), największe — w obwodzie tarnopolskim (98,7%). W Donbasie wyborcy także poparli niezależność Ukrainy — na „tak” zagłosowało ponad 83% (obwody ługański i doniecki).

kratyzatorów w zależności od uwarunkowań, ponieważ chcieli dostosować się do nowych warunków życia politycznego i zachować swoje władne pozycje³⁴. Jak zaznacza Roman Oficyński, w 1996 roku w nowych organach władzy pracowało jeszcze 75% starej komunistycznej nomenklatury. Odpowiednio wytworzyła się „szara strefa” pomiędzy polityką a biznesem, najważniejsze decyzje podejmowano w kulisach władzy przez jej byłych oraz ówczesnych aktorów³⁵. Stara nomenklatura ukształtowała większość w parlamencie, a także stała się u steru wszystkich dziedzin życia, faktycznie przyczyniła się do pojawienia się polityczno-ekonomicznych grup interesu (oligarchów), którzy do dnia dzisiejszego wywierają wpływ na politykę w państwie.

Na Ukrainie demokratyczna opozycja w okresie przejściowym nie miała masowego wsparcia we wszystkich regionach państwa. W latach 1991—2000 nie było rzeczywistej opozycji politycznej wobec władzy. Jak zaznacza badaczka Liana Hurska-Kowalczyk, „pojawiła się jedynie opozycja sytuacyjna, wariantami której były: opozycja dekoracyjna (Komunistyczna Partia Ukrainy) i »konstruktywna« (Ruch Ludowy Ukrainy na czele z W. Czornowilem)”³⁶. Tragicznym wydarzeniem dla ukraińskiej opozycji była śmierć jedyne go lidera opozycyjnego Wiaczesława Czornowila podczas wypadku w „nieustalonych” do dnia dzisiejszego okolicznościach³⁷. To fatalne wydarzenie faktycznie odsunęło w czasie konsolidację ukraińskiej opozycji aż na pięć lat. Jednocześnie brak silnej opozycji był uwarunkowany ówczesnym stanem kultury politycznej społeczeństwa. W latach dziewięćdziesiątych przeważała warstwa ludzi biednych (od 75% do 80%), która była niejednorodna ze względu na strukturę zawodową i status społeczny. Była to warstwa ludzi obojętnych wobec polityki, walczących z ubóstwem. Również z powodu braku rozwiniętej klasy średniej kształtowanie się systemu partyjnego dokonywało się „z góry”, było narzucane społeczeństwu przez elity rządzące. Jako że zmianom systemu politycznego od początku lat dziewięćdziesiątych nie towarzyszyła wymiana elit politycznych, u steru pozostała stara elita, która wywodziła się z nomenklatury radzieckiej.

W okresie niepodległości Ukrainy nastąpiła ewolucja kultury politycznej społeczeństwa obywatelskiego, które coraz częściej zaczynało wywierać wpływ na funkcjonowanie instytucji politycznych. W sytuacji, gdy państwo zmierzało

---

³⁴ A. KOLODII: *Trajektoria demokratycznego przejścia na Ukrainie*. W: *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*. Red. A. ANTOSZEWSKI, A. KOLODII, K. KOWALCZYK. Wrocław 2010, s. 23.

³⁵ R. OFICYŃSKI: *Politycznyj розвитok nezależnoj Ukrainy (1991—2004) w aspekti ewropejs'koj identyčnosti*. Użgorod 2005, s. 160.

³⁶ L. HURSKA-KOWALCZYK: *Opozycja polityczna na Ukrainie 1991—2006*. Toruń 2011, s. 139.

³⁷ *Ricznica smerti Wiaczesława Czornowola: ukrainci vymagajut' znajty wynnych* — <https://uain.press/articles/ričhnytsya-smerti-v-yachesłava-chornovola-ukrayintsi-vymagajut-znajty-vynnyh-765112> (dostęp: 20.10.2018).

do autorytaryzmu, miały miejsce pomarańczowa rewolucja i rewolucja godności. W taki sposób społeczeństwo obywatelskie poprzez swój protest zmieniło kierunek transformacji Ukrainy na demokratyczny. Jednak należy zaznaczyć, iż to właśnie z powodu bierności społecznej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku stara nomenklatura pozostała u władzy i sprzyjała działaniom oligarchów, którzy do dnia dzisiejszego pozostają jedną z przeszkód na drodze ku skonsolidowanej demokracji. Postradziecka polityczna kultura elit rządzących sprawia, iż transformacja odbywa się wolniej, niż tego oczekują obywatele, a polityka Wiktora Janukowycza przyczyniła się do ustanowienia autorytaryzmu. Odpowiednio, dokonując rewolucji godności, społeczeństwo powinno nadal wywierać aktywną presję na polityków w celu kontroli ich działalności oraz realizacji dalszych reform.

Polityka elit rządzących

Kluczową determinantą wywierającą wpływ na tempo procesu transformacji demokratycznej w obu państwach jest zachowanie elit rządzących. Odegrały one szczególną rolę w początkowej fazie przemian systemowych, kiedy budowano instytucjonalne podstawy państwa, a także wprowadzano demokratyczne procedury. Rola elit politycznych w okresie przejściowym zasadniczo się różni w analizowanych państwach. Jeżeli w Polsce szybko został wprowadzony scenariusz reform demokratycznych, to na Ukrainie zamiast realizacji reform spotrzegamy ciągłą walkę o władzę.

Elity rządzące w Polsce i na Ukrainie w różny sposób podchodziły do kwestii uchwalenia konstytucji. Proces konstytucyjny w obu państwach istotnie się różni — w Polsce zakończył się on uchwaleniem Konstytucji w 1997 roku, natomiast na Ukrainie trwa do dnia dzisiejszego i stał się instrumentem realizacji partykularnych celów aktorów politycznych.

Polska na początkowym etapie transformacji systemowej napotykała wiele wyzwań związanych z efektywnością rządu. W latach 1990—1991 reżim polityczny odznaczał się autorytarnym stylem rządzenia prezydenta Wałęsy. W okresie przed wyborami prezydenckimi w 1990 roku egzekutywa potrafiła wzmocnić swoją pozycję względem legislatury w ramach istniejącego modelu reżimu politycznego. Napięcia między naczelnymi organami władzy państwowej trwały również po wyborach w październiku 1991 roku. Prezydent i koalicja sejmowa próbowali stworzyć swój preferowany rząd, dlatego okres formowania rządu wydłużył się do dwóch miesięcy. Konflikty na linii prezydent — rząd — sejm ciągle wybuchały, co spowodowało obniżenie poparcia społecznego dla tych instytucji. Były liczne przypadki przekroczenia przez pre-

zydenta i sejm swoich kompetencji, wyznaczonych konstytucją. Jednak polscy badacze zaznaczają, iż wniosek o rażącym naruszeniu przepisów przez Wałęsę jest zbyt daleko idący. Analizując funkcjonowanie instytucji prezydenta w okresie kadencji Wałęsy, Jerzy Wiatr zaznacza, iż „w początkowym etapie L. Wałęsa nie był typowym autokratą, dążącym do dyktatury. Nie był również przywódcą w pełni demokratycznym, szanującym przeciwnika, gotowym do dialogu, traktującym normy konstytucyjne jako niepodważalne”³⁸. Robert Glajcar zauważa, iż Wałęsa często postępował ponad procedurami, jednak pomimo prób pozakonstytucyjnego poszerzenia zakresu swoich uprawnień, nie udało mu się przejąć roli szefa egzekutywy³⁹. Następny prezydent Aleksander Kwaśniewski potrafił współpracować z przeciwnikami politycznymi, nie wywoływał konfliktów oraz był skutecznym w osiągnięciu swoich celów.

Nie zważając na kryzys konstytucyjny w pierwszych latach niepodległości, Polsce udało uchwalić Małą Konstytucję z dnia 17 października 1992 roku, w której została wprowadzona zasada trójpodziału władzy. Jak pokazała praktyka polityczna, Mała Konstytucja zawierała wiele nieprecyzyjnych przepisów, które były różnie interpretowane przez naczelne organy władzy państwowej. Cechą charakterystyczną późniejszego etapu prezydentury Wałęsy było zjawisko „falandyzacji prawa”, polegające na nieprecyzyjności przepisów, które pozostawiały prezydentowi szerokie pole manewru⁴⁰. Dlatego powstała konieczność udoskonalenia tego dokumentu, czego dokonano później — 2 kwietnia 1997 roku uchwalono Konstytucję RP.

Polscy badacze zaznaczają, iż wzorzec reżimu politycznego zaproponowany przez Konstytucję RP z 1997 roku zazwyczaj był przestrzegany przez główne organy władzy państwowej. Dokonując analizy funkcjonowania reżimu politycznego, Glajcar wnioskuje, iż w latach 1997—2015 w zakresie powołania rządów nie nastąpiło zasadnicze odchylenie od konstytucyjnego wzorca. Jedyne w przypadku tworzenia rządu Marka Belki konstytucyjny wzorzec reżimu politycznego został nieco skorygowany — można było zaobserwować znaczący wpływ prezydenta na kształtowanie politycznego i personalnego składu Rady Ministrów⁴¹.

W polskim modelu reżimu politycznego wprowadzonym przez Konstytucję z 1997 roku premier odgrywa rolę najważniejszej postaci na krajowej scenie politycznej. W kontekście relacji pomiędzy premierem a prezydentem w latach 1997—2010 doszło do wielu sporów w obrębie egzekutywy. Relacje pomiędzy

³⁸ J. WIATR: *Pięć parlamentów III Rzeczypospolitej*. W: *Demokracja Polska 1989—2003*. Red. J. WIATR, J. RACIBORSKI, J. BARTKOWSKI, B. FRĄCZAK-RUDNICKA. Warszawa 2003, s. 106.

³⁹ R. GLAJCAR: *Demokratyczny reżim polityczny. Relacje między legislatywą i egzekutywą w III Rzeczypospolitej*. Katowice 2015, s. 460.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 354.

⁴¹ *Ibidem*, s. 491.

prezydentem a premierem analizuje Andrzej Antoszewski, zaznaczając, iż lata 1997—2001 charakteryzowała „niechętna neutralność”, lata 2001—2005 — „szorstka przyjaźń”, lata 2005—2007 — „idylliczna współpraca”, a lata 2007—2010 — „otwarty konflikt”⁴². Ciąg ten kontynuuje Głajcar, określając lata 2010—2015 — mianem „wzajemnej sympatii” w relacjach między prezydentem a premierem. Jednak istniejące konflikty w relacjach między prezydentem a rządem nie wpłynęły na kształt reżimu politycznego, nie została także zakwestionowana zasada, według której premier jest formalnym i faktycznym szefem egzekutywy⁴³.

Rok 2015 przyniósł zmiany w praktyce funkcjonowania polskiego reżimu politycznego. Od 2006 roku istniała tradycja, zgodnie z którą na czele rządów stali szefowie partii. Natomiast obecnie urząd premiera sprawuje nie lider partyjny, lecz polityk tzw. drugiego planu. Jak pokazała praktyka, najważniejsze decyzje polityczne są podejmowane nie w obrębie naczelnych organów władzy państwowej (premier i prezydent), lecz przez prezesa PiS — Jarosława Kaczyńskiego. Taka sytuacja, jak zaznaczają badacze Małgorzata Lorencka, Małgorzata Myśliwiec, Waldemar Wojtasik, spowodowała odejście od konstytucyjnego wzorca reżimu politycznego, ponieważ prawdziwa siła instytucji premiera i prezydenta jest słabsza, niż jest to przewidziane w Konstytucji. Autorzy zaznaczają, iż takie tendencje mogą doprowadzić do marginalizacji systemu partyjnego i procedury wyborczej, degradacji systemowej roli politycznych partii, co niewątpliwie negatywnie zaznaczy się na demokracji w Polsce⁴⁴.

W dniu dzisiejszym istnieje wiele propozycji optymalizacji ustroju konstytucyjnego Polski. Niektórzy badacze uważają, iż koncepcja trójpodziału władzy jest realizowana niekonsekwentnie, w rezultacie czego mamy do czynienia z praktyką dryfowania w kierunku supremacji władzy ustawodawczej⁴⁵. Natomiast istnieją także odmienne opinie, według których rozwiązania wprowadzone przez Konstytucję z 1997 roku się sprawdziły⁴⁶. Taki wniosek w zasadzie jest potwierdzeniem tego, iż dotychczas nie została uchwalona żadna nowa redakcja ustawy zasadniczej.

Na Ukrainie w kwestii Konstytucji 1996 roku, wprowadzającej system prezydencko-parlamentarny, prezydent mianuje i dymisjonuje premiera za zgo-

⁴² A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny RP*. Warszawa 2012, s. 87.

⁴³ R. GLAJCAR: *Demokratyczny reżim polityczny...*, s. 468.

⁴⁴ M. LORENCKA, M. MYŚLIWIEC, W. WOJTASIK: *Evolution of the Political System in Poland after 1989*. In: *Democratization processes in Poland and Slovenia. Comparative Study*. Eds. A. TURSKA-KAWA, M. HAČEK. Maribor 2016, s. 73.

⁴⁵ R. GRABOWSKI: *Zasady podziału władzy w Polsce*. W: *Zasady podziału władzy we współczesnych państwach europejskich*. Red. S. GRABOWSKA, R. GRABOWSKI. Rzeszów 2016, s. 242.

⁴⁶ J. JASKIERNIA: *System rządów w Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktualnych propozycji jego zmian*. „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 2(10), s. 125.

dą parlamentu, na wniosek premiera powołuje członków Gabinetu Ministrów oraz tworzy, reorganizuje, likwiduje ministerstwa. W rzeczywistości premier był całkowicie zależny od woli prezydenta, natomiast w praktyce kandydatury wicepremierów, ministrów, przewodniczących komitetów państwowych były zgłaszane nie przez premiera, a przez Administrację Prezydenta, która stała się nieformalnym ośrodkiem podejmowania decyzji.

Należy zaznaczyć, iż ustawodawca na Ukrainie wprowadził nieprzemysłane mechanizmy „hamulców i równoważeń”, które nie sprawdziły się w kontekście sytuacyjnym ze względu na niedemokratyczną kulturę polityczną elity rządzącej. Prezydent według zapisów Konstytucji z 1996 roku posiadał na tyle szerokie kompetencje, iż zapisy mające odgrywać rolę mechanizmów zapobiegających uzurpacji przez niego władzy wykonawczej okazały się nieefektywne. Chodzi między innymi o:

- desygnowanie przewodniczących lokalnych organów administracji państwowych jedynie na wniosek Gabinetu Ministrów (art. 118);
- desygnowanie przewodniczących centralnych organów administracji państwowej na wniosek premiera Ukrainy (art. 106);
- posiadanie przez Gabinet Ministrów możliwości kontrasygnaty aktów głowy państwa (art. 106)⁴⁷.

W warunkach, gdy ich dymisja całkowicie zależała od prezydenta, urzędnicy w systemie władzy wykonawczej nie wykazywali inicjatywy do wykorzystywania zapisów konstytucji w celu wywierania wpływu na decyzje prezydenta, nawet wtedy, kiedy zapisy prawne były oczywiste. W konsekwencji prezydent Kuczma w okresie swojej prezydentury w latach 1994—2004 wybudował scentralizowany pion władzy wykonawczej oraz skoncentrował ją w swoich rękach.

Wymowny jest też fakt częstej zmiany premiera, którego zgodnie z Konstytucją 1996 roku mianował prezydent. W latach 1994—1995 był to Witalij Masoł, w 1995—1996 — Jewhen Marczuk, w 1996—1997 — Pawło Łazarenko, w 1997—1999 — Wałerij Pustowojtenko, w 1999—2001 — Wiktor Juszczenko, w 2001—2002 Anatolij Kinach, a w 2002—2005 — Wiktor Janukowycz. Wszyscy premierzy byli zdymisjonowani przez prezydenta i tylko jeden premier, Juszczenko, został zdymisjonowany poprzez uchwalenie większością „proprezydencką” rezolucji nieufności, ponieważ w tej sytuacji parlament i prezydent mieli wspólne motywy działania.

W kwestii działalności rządu i jego odpowiedzialności możemy stwierdzić, iż na Ukrainie Gabinet Ministrów w okresie prezydentury Kuczmy został faktycznie zastąpiony przez Administrację Prezydenta, która formalnie nie była według Konstytucji z 1996 roku osobnym podmiotem władzy państwowej i nie posiadała żadnych własnych uprawnień, miała jedynie realizować działa-

---

⁴⁷ *Antologija konstytucyjnego procesu w sučasnij Ukraini. Centr Razumwoka. Kyiw 2017, s. 83.*

nia głowy państwa na wielu płaszczyznach⁴⁸. W praktyce politycznej Administracja Prezydenta zaczęła wykraczać poza powierzone jej zadania, stając się nieformalnym ośrodkiem podejmowania decyzji i przejmując kompetencję rządu⁴⁹. Należy również podkreślić, iż skład personalny Administracji Prezydenta w większości tworzyła stara nomenklatura radziecka. Warty jest fakt, iż Wiktor Medwedczuk, szef Administracji Prezydenta w latach 2002—2004, przyczynił się do tragicznego losu ukraińskiego poety — Wasyla Stusa (zginął 4 września 1985 r.), który jest symbolem narodowym dla wielu Ukraińców. Uczestnik ukraińskiego opozycyjnego ruchu odbywał karę trzech lat pozbawienia wolności w kolonii srogiego reżimu za antyradziecką agitację i propagandę. W swoim ostatnim słowie 17 grudnia 1979 roku poeta szczególnie podkreślał bierność swojego adwokata, Medwedczuka, która była uwarunkowana poleceniami wydawanymi z góry⁵⁰. Kwestia ta znalazła szeroki rezonans na Ukrainie w 2018 roku, kiedy to wybuchł skandal dotyczący produkcji filmu o dysydencie z czasów ZSRR Wasylu Stusie. Film miał zawierać sceny przedstawiające wpływ adwokata, Medwedczuka, na życie poety. Według mediów producenci chcieli zrezygnować z postaci adwokata w scenariuszu po ostrzegawczych telefonach z jego biura. Sytuacja ta wywołała falę krytyki w ukraińskiej opinii publicznej⁵¹.

Konstytucja z 1996 roku nie wyznacza precyzyjnych mechanizmów odpowiedzialności rządu przed parlamentem. Jedynie art. 87 UZ mówi o możliwości uchwalenia rezolucji nieufności wobec rządu przez większość konstytucyjną składu parlamentu na wniosek nie mniej niż 1/3 parlamentu (wniosek taki mógł być złożony tylko jeden raz w ciągu jednej sesji), czyli prezydent Kuczma stał się faktycznie jedynym centrum podejmowania decyzji w obrębie władzy wykonawczej.

Uchwalenie redakcji Konstytucji z 2004 roku zbalansowało trójpodział władzy — ograniczyło władzę prezydenta, nadało większe pełnomocnictwa władzy ustawodawczej oraz po raz pierwszy wprowadziło nową instytucję polityczną — koalicję większościową. Jednak uchwalenie tego dokumentu nie powstrzymało aktorów politycznych od rywalizacji o władzę. Okres 2004—2010 charakteryzował się politycznym chaosem, spowodowanym częstymi konfliktami w „obozie pomarańczowym”, długimi przetargami dotyczącymi powołania koalicji, polityczną korupcją (przekupienie przez Partię Regionów Socjalistycz-

⁴⁸ A. OLECHNO: *Institucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy*. Toruń 2009, s. 200. R. OFICYNS'KIJ: *Politycznyj rozwitok nezależnoj Ukrainy...*, s. 175.

⁴⁹ *Antologija konstitucyjnego procesu...*, s. 83.

⁵⁰ R. OFICYNS'KIJ: *Politycznyj rozwitok nezależnoj Ukrainy...*, s. 175.

⁵¹ *Znimalna grupa filmu „Stus” obicaje powernuty do kartyny scenu sudylyszcza za uczastiu Medwedczuka* — https://espreso.tv/news/2018/08/11/znimalna_grupa_filmu_quot-stusquot_obicyaye_povernuty_do_kartyny_scenu_sudylyscha_za_uchastyu_medvedchuka (dostęp: 22.10.2018).

nej Partii Ukrainy — według niepotwierdzonych informacji oferowano 300 mln USD za podpisanie utworzenia koalicji)⁵². Wszystko to doprowadziło do zmiany władzy.

Od 2010 roku prezydent Janukowycz bardzo szybko zaczął odbudowywać pion władzy, który został zniesiony podczas prezydentury Juszczenki. Zdobywając kontrolę nad władzą ustawodawczą, Janukowycz dokonał faktycznego przewrotu konstytucyjnego, kiedy 30 września 2010 roku z jego inicjatywy Sąd Konstytucyjny unieważnił swoje poprzednie orzeczenie (twierdząc, iż było ono niezgodne z Konstytucją), na mocy którego w państwie już od ponad pięciu lat obowiązywał system parlamentarno-prezydencki. Sąd Konstytucyjny przywrócił moc Konstytucji z 1996 roku. Kolejnym wykroczeniem prezydenta był osobisty wpływ na parlament, w wyniku czego 16 stycznia 2014 roku zostały uchwalone „Drakońskie ustawy” z poważnymi naruszeniami przepisów konstytucji. Ustawy naruszały podstawowe wolności obywateli oraz zasadę rządów prawa, wprowadzając w państwie autorytaryzm. Niedemokratyczny styl rządzenia Janukowycza oraz jego rezygnacja z podpisywania Umowy Stowarzyszeniowej z UE stały się jedną z przyczyn rewolucji godności. Należy nadmienić, iż rewolucja wznowiła prodemokratyczny kierunek transformacji na Ukrainie. Została przywrócona redakcja Konstytucji 2004 roku, wprowadzająca system parlamentarno-prezydencki. Jednak możemy zauważyć, iż nieformalna praktyka elit rządzących niezgodna z zasadami demokratycznych rządów prawa nie zniknęła do dnia dzisiejszego. Świadczy o tym na przykład przekupywanie deputowanych przez partię Blok Petra Poroszenki w celu głosowania na poszczególne projekty ustaw. W taki sposób została przegłosowana w pierwszym czytaniu Ustawa o wprowadzeniu zmian do Konstytucji dotyczących decentralizacji władzy dotycząca szczególnie statusu Donbasu, która spotkała się z ostrą krytyką opinii publicznej⁵³.

W okresie przejściowym przed państwem stoi wiele zadań z zakresu wyboru odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych. Priorytetową kwestią w tym zakresie jest kształtowanie systemu wyborczego, który stanowi jedną z najbardziej istotnych determinant systemu partyjnego. Jak niejednokrotnie zaznaczają politolodzy, zinstytucjonalizowany system partyjny to nieodłączny warunek skonsolidowanej demokracji. Należy zaznaczyć, iż systemy partyjne w państwach pokomunistycznych charakteryzują się niestabilnością, ponieważ proces ich kształtowania istotnie odróżnia się od tych, które istnieją w starych demokracjach (najwyraźniej tłumaczy to podejście *tabula rasa*)⁵⁴.

⁵² W. BALUK: *Koalicje gabinetowe na Ukrainie w latach 2002—2012*. Lublin 2012, s. 152.

⁵³ Postanowa Werchownoji Rady Ukrainy „Pro poperedne schwalennia zakonoproektu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy szczodo decentralizaciji włady” — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-19> (dostęp: 30.06.2018).

⁵⁴ J. BIELASIAK: *The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States*. “Comparative Politics” 2002, Vol. 34, No 2, s. 189.

Po ogłoszeniu niepodległości Ukraina w porównaniu do swoich sąsiadów — państw będących członkami Unii Europejskiej — nie potrafiła stworzyć odpowiednich warunków do efektywnego funkcjonowania partii politycznych oraz instytucjonalizacji systemu partyjnego. System partyjny Ukrainy pozostaje nadal niezinstytucjonalizowany oraz zależny od wahań transformacji systemowej — to w stronę demokracji, to w stronę autorytaryzmu⁵⁵. Do takiego stanu rzeczy przyczyniły się w dużym stopniu elity rządzące, które nie potrafiły w początkowej fazie transformacji demokratycznej stworzyć efektywnych oraz przemyślanych zasad prawnych sprzyjających instytucjonalizacji partii politycznych na Ukrainie.

Wśród czynników, które wpłynęły na słabą instytucjonalizację systemu partyjnego na Ukrainie należy wskazać częste zmiany systemu wyborczego. Na Ukrainie przetestowano wszystkie trzy typy systemów wyborczych w okresie niepodległości. Pierwsze wybory parlamentarne 1994 roku były przeprowadzone według ordynacji większościowej, drugie i trzecie (lata 1998 i 2002) — według ordynacji mieszanej, w czwartych (2006 r.) i piątych (2007 r.) obowiązywała ordynacja proporcjonalna, a w latach 2012 i 2014 wybory odbyły się według ordynacji mieszanej. Ciągłe zmieniający się system wyborczy na Ukrainie implikował radykalne zmiany w „regułach gry” co osiem lat, co z kolei stało się przeszkodą w instytucjonalizacji systemu partyjnego. Należy zaznaczyć, iż we wszystkich wyborach parlamentarnych zarówno dla partii, jak i bloków wyborczych stosowany był ten sam próg wyborczy. Doprowadziło to do typowego zjawiska „imiennych” bloków na ukraińskiej scenie partyjnej, które stały się celem samym w sobie — zaczęły służyć jako instrument wygrania wyborów parlamentarnych. Zamiana partii politycznych jako podmiotu procesu wyborczego na bloki wyborcze, których skład często jest modyfikowany i które również znikają ze sceny partyjnej, doprowadziła do deformacji i degradacji systemu partyjnego na Ukrainie.

Charakterystyczna dla państw postkomunistycznych jest nieufność społeczeństw do partii politycznych. Ukraina w tym kontekście nie jest wyjątkiem. Natomiast na przestrzeni dwudziestu pięciu lat niepodległości elity polityczne nie zrobiły nic, aby to zaufanie poprawić. Nieprzemyślane i często zmieniające się regulacje prawne, korupcja polityczna, populizm oraz niewykonywanie swoich obietnic sprawiły, iż chwiejność wyborcza na Ukrainie jest bardzo wysoka⁵⁶.

Polski system partyjny również charakteryzował się chwiejnością w początkowym etapie demokratyzacji państwa. W latach 1991—2001 polską scenę polityczną również cechowała niestabilność, wiązało się to z niskim poziomem

⁵⁵ O. RYBIY: *Party System Institutionalization in Ukraine*. „Democratizatsiya” 2013, No 21, s. 422 — https://www2.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/GWAS_HU_DEMO_21_3/T8250N71P44Q0H47/T8250N71P44Q0H47.pdf, (dostęp: 15.10.2018).

⁵⁶ Ibidem, s. 411.

instytucjonalizacji politycznej. Przyczyną tego były częste zmiany elektoralnych regulacji. W Polsce podobnie — miała miejsce praktyka kształtowania ordynacji wyborczej pod kątem realizacji indywidualnych celów elit rządzących, ale w porównaniu z Ukrainą ordynacja wyborcza nie zmieniała się tak drastycznie. W 1989 roku była zastosowana większościowa ordynacja wyborcza, a od 1991 roku — obowiązywała ordynacja proporcjonalna. Natomiast znaczący wpływ na kształtowanie systemu partyjnego wywarły przede wszystkim zmiany metody sposobu liczenia. W 1991 roku obowiązywała metoda zmodyfikowana Sainte-Laguë, w latach 1993 i 1997 — metoda d'Hondta, w 2001 roku — zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë, a w latach 2005–2015 — ponownie metoda d'Hondta. Należy zwrócić uwagę na to, iż w 1993 roku została wprowadzona klauzula zaporowa 5% dla partii politycznych oraz 8% dla koalicji. Po okresie zmian w systemie wyborczym w latach dziewięćdziesiątych XX wieku reguły elektoralne ustabilizowały się dopiero w 2005 roku. Należy przyznać, iż system wyborczy, pomimo wpływu innych czynników, przyczynił się do instytucjonalizacji systemu partyjnego⁵⁷. Natomiast, jak zaznacza Antoszewski, system partyjny na koniec pierwszej dekady XXI wieku pozostaje wciąż „kruchy” i „wrażliwy”, czego przyczyną jest wysoki poziom chwiejności wyborczej oraz niski poziom frekwencji⁵⁸. Wybory parlamentarne 2015 roku pokazały, iż na scenę partyjną coraz częściej wkraczają partie antysystemowe (Kukiz'15), które odzwierciedlają społeczne niezadowolenie z funkcjonowania głównych instytucji demokratycznych.

Transformacja gospodarcza w obu państwach odbywała się w trudnych i niekorzystnych warunkach, które zostały odziedziczone po okresie przedtransformatywnym. W 1989 roku Polska zaczynała transformację gospodarczą w złożonej sytuacji — gigantycznej inflacji, obciążeń długami zagranicznymi, znaczącej nierównowagi rynkowej i niskiego poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkańców. Jednak dzięki determinacji elit politycznych udało się dokonać radykalnych i natychmiastowych reform gospodarczych. Dzięki takiemu wdrożeniu zmian możliwy stał się postęp w kierunku wolności gospodarczej. W rezultacie Polska osiągnęła największy sukces wśród krajów wychodzących z socjalizmu. Należy zaznaczyć, iż pomyślności reform sprzyjała liberalizacja w sferze gospodarki u progu transformacji.

W porównaniu do państw Europy Środkowej i Wschodniej na większości terytorium Ukrainy (oprócz zachodnich regionów) własność prywatna była całkowicie zniszczona. Nawyki prowadzenia biznesu prywatnego były tak słabe, iż trzeba było zaczynać od podstaw. Taka sytuacja spowodowała zależność transformacji gospodarczej od polityki elit i jej kierunku reform. Wolny roz-

⁵⁷ M. LORENKA, M. MYŚLIWIEC, W. WOJTASIK: *Evolution of the Political System in Poland...*, s. 72.

⁵⁸ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny RP*. Warszawa 2012, s. 296.

wój ekonomiczny był faktycznie rezultatem niezdolności i niechęci starej elity do realizacji transformacji gospodarczej. Prezydenci Kuczma i Krawczuk, będąc przedstawicielami starej nomenklatury radzieckiej, wybrali rosyjski model reform gospodarczych. Transformacja zaczynała się bez opracowanych celów i strategii dostosowanych do specyficznych realiów państwa. W rezultacie zamiast wolnorynkowej gospodarki ukształtowała się „szara strefa” pomiędzy biznesem a polityką⁵⁹. Pojawiło się kilka polityczno-ekonomicznych klanów: doniecki, kijowski, dniepropietrowski i charkowski. Potęga tych grup bazuje na bliskości i współpracy z elitami rządzącymi oraz na możliwości ich wpływu na podejmowanie decyzji politycznych. Jak zaznacza Ołeksij Chmara, ekspert Transparency International Ukraine, „niepodpisanie umowy stowarzyszeniowej z UE przez W. Janukowycza, świadczyło o strachu oligarchów przed przejrzystą konkurencją. Ukraińscy monopolisci nie byli chętni do prowadzenia biznesu według zasad wolnorynkowych. Dlatego wybrali znane mechanizmy współpracy ze skorumpowanymi sąsiadami”⁶⁰.

Przyczyn efektywności lub porażki procesu demokratyzacji w obu państwach należy doszukiwać się w kulturze politycznej i prawnej elit rządzących. Istotny wydaje się fakt, iż każdy obóz rządzący w Polsce kontynuował demokratyczne reformy. Należy zwrócić uwagę na to, że żadna z partii, która kiedykolwiek uzyskała poparcie powyżej 2%, nie nawoływała do restytucji systemu radzieckiego. Ideowe oblicza elit rządzących w Polsce i na Ukrainie zasadniczo się różnią. Należy zaznaczyć, iż w Polsce po 1989 roku nie pojawiła się żadna znacząca siła polityczna kwestionująca ogólny kierunek transformacji. Wyniki wyborów do Sejmu w latach 1991 i 1993 wskazują, iż poparcie społeczne dla partii deklarujących demokratyczny rozwój państwa zdecydowanie przeważa. W 1993 roku, kiedy SLD zdobyło władzę w wyborach parlamentarnych i utworzyło koalicję, formacja ta nie nawoływała do ścisłej współpracy z Rosją, a jej retoryka była wyraźnie prozachodnia⁶¹. Partia SLD genetycznie była powiązana z okresem PRL-u, tak jak wywodziła się z reformatorskiego skrzydła byłej partii komunistycznej. Partia ta w wyborach w 1993 roku zaczęła budować swoją pozycję jako formacja nawiązująca do typowych socjaldemokracji zachodnio-europejskich. SLD w swoich kampaniach wyborczych starało się pozbyć ciężaru przeszłości. Kwaśniewski, który pochodził z ramienia centrolewicowej SLD,

---

⁵⁹ W. LANOWYJ: *Skromna czariwnist' oligarchii. Ekonomiczna prawda*, 26 listopada 2013 — https://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262/?fbclid=IwAR0PtPd2yd5-t3Vh-tq3yucjOnEQ4_EN5uBGK2ILmmKv3HTT3QRQsQBgnyc (dostęp: 20.08.2018).

⁶⁰ *Transparency International: korumpowani oligarchiczni klany wbiwajut' w Ukraini chesnyj biznes*. ZN.UA, 3 grudnia 2013 roku — https://dt.ua/ECONOMICS/transparency-international-korumpovani-oligarhichni-klani-vbivayut-v-ukrayini-chesnyj-biznes-133087_.html?fbclid=IwAR1yg-zypymPRckpxVy-Qwwfacuem7IHymz22iXWMivI58Ed1J4mRi2nSo (dostęp: 20.08.2018).

⁶¹ M. MIGALSKI: *Czeski i polski system partyjny*. Warszawa 2008, s. 221.

w czasie swojej prezydentury odznaczył się efektywną, niekonfliktową współpracą z innymi naczelnymi organami władzy państwowej. W czasie jego prezydentury Polska otrzymała zaproszenie do NATO, przeprowadzono referendum konstytucyjne, a sytuacja gospodarcza się poprawiała. Należy też zwrócić uwagę na fakt, iż w 2001 roku partia ta odeszła od roli typowej socjaldemokracji, zajmując centralną pozycję w wymiarze prawica — lewica.

KPU na Ukrainie natomiast orientowała się na grupy żyjące według ideologii radzieckiej. Jak zaznacza Hurska-Kowalczyk, komuniści ukraińscy w przeciwieństwie do byłych partii komunistycznych Europy Środkowej nie potrafili transformować swoich zasad ideologiczno-programowych po rozpadzie ZSRR⁶². Autorka odnosi KPU do formacji antypaństwowej z elementami antysystemowymi. Założenia programowe opierały się na ideologii marksizmu-leninizmu i doświadczeniu „bolszewików-leninowców”. KPU uważała, iż ogłoszenie niepodległości Ukrainy było „zdradzieckim przewrotem kontrrewolucyjnym”, a państwo ukraińskie w ich rozumieniu powstało w sposób nieprawowity. KPU opowiadała się za rezygnacją niepodległości przez Ukrainę, jej powrotem do imperium komunistycznego. Partia KPU w latach 1997—1999 roku proponowała likwidację urzędu prezydenta oraz przekazanie władzy „radom deputowanych ludowych”.

Analizując funkcjonowanie elit rządzących na Ukrainie, John Ishijama wprowadza definicję partii następcy na określenie elit, które „odziedziczyły przewagę byłych partii rządzących, ich resursy i personel”⁶³. Myśl tę dalej rozwijają Kerstin Zimmer i Olexiy Haran, określając Partię Regionów, wśród innych centrowych partii ukraińskich, jako *de facto* następcę partii reżimu radzieckiego⁶⁴. Autorzy zauważyli ślad „linii następstwa” od dawnej rządzącej partii komunistycznej Ukrainy Sowieckiej, poprzez elity czerwonych dyrektorów — Ludowo-Demokratyczna Partia, koalicję „O Jedyną Ukrainę!”, do jednego z byłych członków tej koalicji — Partii Regionów, którą teraz przedstawia jej następca Blok Opozycyjny. Zimmer i Haran również zaznaczają, iż rzucająca się w oczy ciągłość zachowania politycznej elity w okresie przed pomarańczową rewolucją i po niej, stanowi główny problem w procesie przemian postsowieckiej Ukrainy. Analizując również wydarzenia po rewolucji godności, możemy wnioskować, że rekonstrukcja nieformalnej praktyki we współczesnej Ukrainie ma potencjał, by fundamentalnie zagrozić procesowi demokratyzacji w państwie.

⁶² L. HURSKA-KOWALCZYK: *Opozycja polityczna na Ukrainie (1991—2006)*. Toruń 2011, s. 320.

⁶³ J.T. ISHIYAMA: *Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe*. “Nations and Nationalism” 1998, No 4 (1), s. 62.

⁶⁴ K. ZIMMER, O. HARAN: *Unfriendly Takeover: Successor Parties in Ukraine*. “Communist and PostCommunist Studies” 2008, No 41, s. 4.

Wpływ otoczenia międzynarodowego

Oprócz uwarunkowań wewnętrznych szczególny wpływ na tempo i zaawansowanie procesu demokratyzacji wywiera otoczenie międzynarodowe. Należy zaznaczyć, iż procesy zmiany instytucjonalnej zachodzą nie tylko w kontekście krajowym. Wydarzenia w najbliższym otoczeniu międzynarodowym mają swoje znaczenie dla zaawansowania przekształceń systemowych w poszczególnych państwach.

Ze względu na specyficzne geopolityczne położenie Ukrainy ważną rolę w procesie demokratyzacji tego państwa odgrywają wpływ Federacji Rosyjskiej oraz struktur Zachodu. Zbigniew Brzeziński zalicza Ukrainę do państw geopolitycznie zagrożonych, na których rozwój wpływają regionalne mocarstwa⁶⁵. Kluczowym czynnikiem egzogennym determinującym pomyślność demokratyzacji na Ukrainie jest destrukcyjny wpływ Federacji Rosyjskiej. Faktycznie, od momentu ogłoszenia niepodległości przez Ukrainę, konflikty w stosunkach bilateralnych tych państw zaczęły przybierać na sile. Rosja stosowała różnego rodzaju instrumenty wpływu — polityka informacyjna na wschodzie Ukrainy za pomocą mediów oraz Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Moskiewskiego Patriarchatu (m.in. propagowanie „Russkiego Miru”), szantaż gazowy, stacjonowanie floty czarnomorskiej na Krymie, podważanie autorytetu Ukrainy jako samodzielnego państwa na arenie międzynarodowej, wtrącanie się w cywilizacyjny wybór Ukraińców poprzez prowadzenie negocjacji z prezydentem Janukowyczem przed podpisaniem Umowy Stowarzyszeniowej z UE, aneksja Krymu oraz wojna hybrydowa w Donbasie. Słusznie zaznacza Krzysztof Falkowski, iż Polsce udało się zacząć proces demokratyzacji w sprzyjającym momencie, gdy Rosja była słaba politycznie na arenie międzynarodowej, a wspólnota międzynarodowa aktywnie pomagała państwom przechodzącym trudny proces transformacji⁶⁶. Obecnie Rosja realizuje neoimperialną politykę, stanowiącą zagrożenie dla demokracji zarówno ukraińskiej, jak i europejskiej. Dlatego zmiany na Ukrainie, pomimo znacznego wsparcia Zachodu, potrzebują większej mobilizacji społecznej oraz determinacji elit rządzących.

⁶⁵ Z. BRZEZIŃSKI: *Strategiczne baczennia: Ameryka i kryza globalnej władzy*. Perekł. G. LELIW. Lwów 2012, s. 76.

⁶⁶ K. FALKOWSKI: *Testing the CEE's Model...*, s. 22.

Wyzwania dla tranzytologii płynące z polskiej i ukraińskiej transformacji

Ukraina, będąc jednym z państw powstałych na gruzach byłego ZSRR, robi znaczne postępy w procesie demokratyzacji, jednak wciąż boryka się z wieloma problemami. Próbą znalezienia teoretycznego modelu dla Ukrainy stała się propozycja „poczwórnej” tranzytacji (*quadruple transition*), którą zaproponował Taras Kuzio⁶⁷. W myśl tej koncepcji transformacja polega na realizacji czterech zadań: transformacji politycznej, transformacji gospodarczej, budowaniu państwa oraz budowaniu narodowej wspólnoty politycznej. Należy zaznaczyć, iż ostatni warunek jest często nieuwzględniany w literaturze tranzytologicznej. Jak pokazują ostatnie wydarzenia na Ukrainie, konieczne jest przemyślenie i teoretyczne uzasadnienie wpływu narodowej wspólnoty politycznej na proces demokratyzacji. Jednym z największych osiągnięć rewolucji godności jest konsolidacja społeczeństwa oraz formowanie ogólnoukraińskiej tożsamości. Kwestie tożsamości i wyboru cywilizacyjnego są ściśle powiązane w ukraińskim społeczeństwie, co wynika z osobliwości podziałów socjopolitycznych w tym kraju. Paradoksalnie, konsolidowanie narodu zostało przyspieszone przez agresję Rosji w Donbasie. Wysoki poziom patriotyzmu potwierdzają liczne sondaże przeprowadzone przez ukraińskie i zagraniczne organizacje⁶⁸. Na dodatek w społeczeństwie przeważają nastroje eurointegracyjne, o czym również świadczą liczne sondaże i badania⁶⁹. Dodatkowym czynnikiem konsolidującym społeczeństwo

⁶⁷ T. KUZIO: *Transition in Post-Communist States. Triple or Quadruple?* “Politics” 2001, Vol. 21(3), s. 168.

⁶⁸ Jak pokazują wyniki ogólnoukraińskiego sondażu zorganizowanego we wrześniu 2015 r. przez Instytut Społecznej i Politycznej Psychologii Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych, 92,4% obywateli Ukrainy akceptuje i popiera ogłoszony w 1991 r. Akt o niepodległości Ukrainy. Uchwalenie tego dokumentu poparła większość obywateli we wszystkich regionach: na zachodzie — 97,7%, w centrum kraju — 95,1%, na południu — 96,6%, na wschodzie — 85,7%. Pytania zadane respondentom były analogiczne do tych, jakie przedstawiono w referendum w 1991 r. W sondażu z 2015 r. za poparciem dokumentu opowiedziało się o 16% osób więcej niż w referendum z 1991 r. (w 1991 r. za niepodległością zagłosowało 90,32% uczestników referendum, jednak stanowili oni jedynie 76,03% wszystkich tych, którym przysługiwało bierne prawo wyborcze). W 2014 r. wynik obywateli popierających niepodległość Ukrainy po raz pierwszy przekroczył granicę 90%. Zobacz więcej: *Dumki ta ocynky gromadian na starti wyboriw do Werchownoy Rady Ukrainy. Weresień 2014: informacyjnijj buleń*. Red. M. SLUSAREWS’KIJ. Uporiad. L. CZERNISZ. Kyiw 2014, s. 36.

⁶⁹ W wyniku sondażu przeprowadzonego w ramach projektu USAID „sprawiedliwa praworządność”, od 26 maja do 20 czerwca 2016 r. 35% respondentów całkowicie popiera wejście do UE, 22% odpowiedziało „raczej tak”, 14% miało neutralne zdanie, 9% — „raczej nie” oraz 13% — „zdecydowanie nie”. Respondenci, którzy opowiedzieli się pozytywnie, stanowili 57%. Natomiast wejście Ukrainy do NATO popiera: 25% — „zdecydowanie tak”,

stanie się zjednoczenie ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej — udzielenie jej autokefalii przez Konstantynopol. Wszystkie te tendencje dają pozytywną nadzieję na przyspieszenie procesów demokratyzacji w tym kraju.

Tranzytologia w przypadku Polski staje w obliczu innego wyzwania — wytłumaczenia, dlaczego w demokracjach konsolidujących zachodzą negatywne tendencje oraz jakie są możliwości ich odwrócenia. Defekty demokracji w Polsce tkwią w kulturze politycznej, a mianowicie w niezadowoleniu z funkcjonowania głównych instytucji demokratycznych oraz niskiej frekwencji społeczeństwa w wyborach. Badacze także coraz częściej zwracają uwagę na pogarszający się stan demokracji w Polsce, określając go mianem „nieoliberalnej demokracji”⁷⁰. Międzynarodowa organizacja The World Justice Project w swoim badaniu dotyczącym rządów prawa na świecie (*The Rule of Law Index*) odnotowuje, iż Polska zajęła w 2018 roku 25. miejsce spośród 113 państw biorących udział w badaniu, natomiast w 2016 roku jej pozycja była 22⁷¹. Obecnie autorzy publikacji tranzytologicznych próbują udzielić odpowiedzi na pytanie o to, czy tendencje te mają charakter tymczasowy, czy długoterminowy oraz jakich konsekwencji można oczekiwać dla polskiej demokracji.

Podsumowanie

Dla państw postkomunistycznych od samego początku było problematycznym powtórzenie doświadczeń państw rozwiniętych oraz zastosowanie istniejącego teoretycznego dorobku tranzytologii. W porównaniu do procesu demokratyzacji w Europie Południowej i Ameryce Łacińskiej, transformacja postkomunistyczna odbywa się w całkowicie odmiennych okolicznościach. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej stanęły przed koniecznością dokonania innych zadań — realizacji „potrójnej” (*triple*), a nawet „poczwórnej” (*quadruple*) transformacji. Jednak wyodrębniając cechy charakterystyczne dla państw

---

17% — „raczej tak”, 15% — zajęło neutralną pozycję, 14% — „raczej nie”, 20% — „zdecydowanie nie”. Najwięcej zwolenników wejścia Ukrainy do UE i NATO było w zachodnich i południowych regionach, najmniej — we wschodnich. Tylko co piąty respondent zgadza się z tym, iż Ukraina powinna wznowić polityczne i ekonomiczne relacje z Rosją (najwięcej takich respondentów jest na Wschodzie — 47%). Jednocześnie 40% obywateli Wschodu nie może określić się z odpowiedzią na to pytanie — <https://newjustice.org.ua/uk/lib/doslidzhennya-ta-zviti/> (dostęp: 20.10.2018).

⁷⁰ A. AGH: *Decline of Democracy in the ECE and the Core Periphery Divide. Rule of Law Conflicts of Poland and Hungary with the EU*. “Journal of Comparative Politics” 2018, Vol. 11, No 2, s. 30.

⁷¹ *The WJP Rule of Law Index* — <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018> (dostęp: 20.10.2018).

postkomunistycznych, należy pamiętać, iż społeczeństwa te różnią się między sobą. Jaskrawym przykładem są Polska i Ukraina. Nie zważając na pomyślność procesu demokratyzacji w Polsce, tranzytologia wciąż napotyka nowe wyzwania — znalezienie mechanizmów zapobiegających dalszej erozji demokracji w tym kraju. W przypadku Ukrainy korzystna dla tranzytologów stanie się analiza doświadczeń demokratyzacji w Polsce oraz uwzględnienie ostatnich tendencji zachodzących na scenie politycznej Ukrainy w celu opracowania efektywnego modelu demokratycznej transformacji tego państwa.

Bibliografia

- ÁGH A.: *Decline of Democracy in the ECE and the Core Periphery Divide. Rule of Law Conflicts of Poland and Hungary with the EU*. “Journal of Comparative Politics” 2018, Vol. 11, No 2.
- Antologija konstitucyjnego procesu w sučasnij Ukraini*. Centr Razumwoka. Wydawnictwo „Zapowit 2017”.
- ANTOSZEWSKI A.: *System polityczny RP*. Warszawa 2012.
- Atlas istorii ukrains'koj derżawnosti. Ukrain's'ki zemli wid najdawniszych czasiw do s'ogodennia*. Red. O. KUPCZYNS'KIJ, JU. LOZA, O. SZABLIJ. Lwiv 2013.
- BALUK W.: *Koalicje gabinetowe na Ukrainie w latach 2002—2012*. Lublin 2012.
- BIELASIAK J.: *The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States*. “Comparative Politics” 2002, Vol. 34, No 2.
- BŁOK Z.: *Transformacja jako konwersja funkcji*. Poznań 2006.
- BRONISLAWSKIJ E., WACZNADZE G.: *Polskij dialog. Sobytija w Polsce glazami polskich, sowetskich, amerikanskich, zapadnogermanskich i francuskich żurnalistow*. Tbilisi 1990.
- BRZEZIŃSKIJ Z.: *Strategiczne baczennia: Ameryka i kryza globalnoj wladny*. Perekl. G. LELIW. Lwiv 2012.
- CICHOSZ M.: *Transformacja demokratyczna — przyczyny, przebieg i efekty procesu*. W: *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Red. A. ANTOSZEWSKI. Wrocław 2006.
- DOBK-OSTROWSKA B.: *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej — przesłanki i przebieg*. W: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Red. A. ANTOSZEWSKI, R. HERBUT. Wrocław 1998.
- Dumki ta ocynky gromadian na starti wyboriw do Werchownoy Rady Ukrainy. Weresień 2014: informacyjnijj buleteń*. Red. M. ŚLUSAREWS'KIJ; uporiad. L. CZERNISZ. Kyiw 2014.
- FALKOWSKI K.: *Testing the CEE's Model of Transformation in the ENP Framework. Challenges and Opportunities. The Eastern Dimension*. “Yearbook of the Institute of East-Central Europe” 2016, Vol. 14, No 6.

- GLAJCAR R.: *Demokratyczny reżim polityczny. Relacje między legislatywą i egzekutywą w III Rzeczypospolitej*. Katowice 2015.
- GRYCAK J.: *Narys istorii Ukrainy: formuwannia modernoj urkainskjoj nacyi XIX—XX stolittia*. Kyiw 2000.
- HUNTINGTON S.P.: *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995.
- HURSKA-KOWALCZYK L.: *Opozycja polityczna na Ukrainie 1991—2006*. Toruń 2011.
- ISHIYAMA J.T.: *Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe*. “Nations and Nationalism” 1998, Vol. 4, Issue 1.
- JASKIERNIA J.: *System rządów w Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktualnych propozycji jego zmian*. „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012.
- KOŁODII A.: *Trajektoria demokratycznego przejścia na Ukrainie*. W: *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*. Red. A. ANTOSZEWSKI, A. KOŁODII, K. KOWALCZYK. Wrocław 2010.
- KOŁODIJ A.: *Zagalnowana transformacja i majbutne ukrains’koj mrii pro demokratychnu prawowu derżawu* — <http://political-studies.com/?p=901> (dostęp: 20.10.2018).
- KOŁODIJ A.: *Polityczna transformacja w Ukraini: instytucyi ta ludy*. „Efektywnist’ derżawnogo upravlinnia” 2007, wyp. 12. Lwiw.
- KOWALSKA M.: *Ombudsman w procesie transformacji ustrojowej w Polsce i innych krajach europejskich*. W: *Modernizacja polityczna w teorii i praktyce. Doświadczenia państw postsocjalistycznych i Trzeciego Świata*. Red. M. BARAŃSKI. Katowice 2009.
- KUZIO T.: *Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?* “Politics” 2001, Vol. 21(3).
- LANOWYJ W.: *Skromna czariwnist’ oligarchii*. Ekonomiczna prawda, 26 listopada 2013 — https://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262/?fbclid=IwAR0PtPd2yd5-t3Vh-tq3yucjOnEQ4_EN5uBGK2ILmmKv3HTT3QRQsQBgnyc (dostęp: 20.08.2018).
- LINZ J.J., STEPAN A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe*. Baltimore 1996.
- LORENCKA M., MYŚLIWIEC M., WOJTASIK W.: *Evolution of the Political System in Poland after 1989*. In: *Democratization processes in Poland and Slovenia: Comparative Study*. Ed. A. TURSKA-KAWA, M. HAČEK. Maribor 2016.
- MIGALSKI M.: *Czeski i polski system partyjny*. Warszawa 2008.
- MORAWSKI W.: *Zmiana instytucjonalna*. Warszawa 1998.
- MOTYL O.: *Jak zrozumieć Ukrainę?* „Kritika” 1998, № 1(3).
- OFICYNS’KIJ R.: *Politycznyj rozwitok nezależnoji Ukrainy (1991—2004) w aspekti ewropejs’koji identyčnosti*. Užgorod 2005.
- OLECHNO A.: *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy*. Toruń 2009.
- PIASECKI A., MICHALAK R.: *Polska 1945—2015. Historia polityczna*. Warszawa 2016.

- Postanowa Werchownoj Rady Ukrainy „Pro popередne schwalennia zakonoprojektu pro wnesennia zmin do Konstytucyi Ukrainy szczodo decentralizacyi wladzy”* — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-19> (dostęp: 30.06.2018).
- Ricznica smerti Wiaczeslawa Czornowola: ukrainci wymagajut' znajty wynnych* — <https://uain.press/articles/richnytsya-smerti-v-yacheslawa-chornovola-ukrayintsi-vymagayut-znajty-vynnyh-765112> (dostęp: 20.10.2018).
- ROSTOU D.: *Perechody w demokracji: popytka dinamiczeskoj modeli*. „Polis” 1996, № 5.
- RYBIY O.: *Party System Institutionalization in Ukraine*. “Democratizatsiya” 2013, No 21.
- SURMACZ B.: *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie*. Lublin 2002.
- Transparency International: korumpowani oligarchiczni klany wbiwajut' w Ukraini chesnyj biznes*. ZN.UA, 3 grudnia 2013 roku — https://dt.ua/ECONOMICS/transparency-international-korumpovani-oligarhichni-klani-wbivayut-v-ukrayini-chesniy-biznes-133087_.html?fbclid=IwAR1yg-zypymPRckpxVy-Qwwfacauem7lHymz22iXWMivI58Ed1J4mRi2nSo (dostęp: 20.08.2018).
- TROFANCZUK G.: *Istorija derżawy ta prawa Ukrainy. Naweczalnyj posibnyk*. Kyiw 2017.
- TURCZENKO F., PANCZENKO P., TIMCZENKO S.: *Nowitnia istorija Ukrainy. Pidruchnik*. Kyiw 2005.
- The WJP Rule of Law Index* — <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018> (dostęp: 20.10.2018).
- WIATR J.: *Pięć parlamentów III Rzeczypospolitej*. W: *Demokracja Polska 1989—2003*. Red. J. WIATR, J. RACIBORSKI, J. BARTKOWSKI, B. FRĄCZAK-RUDNICKA. Warszawa 2003.
- WIATR J.: *Polska droga do demokracji*. W: *Demokracja Polska 1989—2003*. Red. J. WIATR, J. RACIBORSKI, J. BARTKOWSKI, B. FRĄCZAK-RUDNICKA, J. KILIAS. Warszawa 2003.
- ZIMMER K., HARAN O.: *Unfriendly Takeover. Successor Parties in Ukraine*. “Communist and PostCommunist Studies” 2008, No 41.
- Znimalna grupa filmu “Stus” obicaje powernuty do kartyny scenu sudylyszcza za uczastiu Medwedczuka* — https://espreso.tv/news/2018/08/11/znimalna_grupa_filmu_quotstusquot_obicyaye_povernuty_do_kartyny_scenu_sudylyscha_za_uchastyu_medvedchuka (dostęp: 22.10.2018).

Natalia Rudakiewicz, mgr politologii, doktorantka Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania badawcze skupiają się na problematyce stosunków polsko — ukraińskich, a także perspektyw demokratycznej transformacji państw obszaru byłego Związku Radzieckiego.

Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006—2017

The process of consolidation of democracy in Poland
in the years 2006—2017

Marek Tyrała*

Abstrakt

Celem autora artykułu jest scharakteryzowanie procesu funkcjonowania demokracji w Polsce w ciągu ostatniej dekady. Główny problem badawczy/hipoteza postawiona w artykule brzmi: „Demokracja w Polsce jest nieskonsolidowana (niespójna)”. Przedstawiony został proces rywalizacji politycznej oraz czynniki określające (warunkujące) proces utrwalenia demokracji. Artykuł ma charakter interdyscyplinarny, problem badawczy został przeanalizowany z perspektywy politologicznej, socjologicznej i filozoficznej. Próba analizy problemu badawczego może wnieść istotny wkład w dalsze badanie procesu funkcjonowania demokracji w Polsce.

Słowa kluczowe: demokracja, konsolidacja, rywalizacja polityczna, transformacja, wybory

Abstract

The aim of the article is the characteristics of the process of consolidation of democracy in Poland in the past 11 years. The main research question posed in the article: *democracy in Poland is non-consolidated*. The process was characterized political competition (electoral and parliamentary coalitions) and the factors determining the (conditional) process of consolidation of democracy. The article has an interdisciplinary research problem will be analysed on a basis of polemology, be a different sociology and philosophies. Attempt to answer the research question, can make a significant contribution to the further exploration of the process of consolidation of democracy in Poland.

Key words: democracy, consolidation, political rivalry, transformation, election

---

* (wolfs11@wp.pl); iD <https://orcid.org/0000-0003-3475-6941>.

Wstęp

Demokracja to zarówno system rządów, jak i forma sprawowania władzy, której głównym źródłem jest społeczna wola większości¹. Andrzej Antoszewski i Leonardo Morlino zwracają uwagę na to, iż jakość demokracji tworzą: procedury (rządy prawa, rywalizacja polityczna, partycypacja), element substancjalny (poziom realizacji wartości; równość i wolność) oraz efekt końcowy (responsywność) mierzony poziomem zadowolenia z dokonań władzy i demokracji².

Integracja demokracji to stopniowe uzyskiwanie przez nowy system cech demokracji liberalnej poliarchii (w ujęciu Roberta Dahla)³. Demokracja i liberalizm tworzą wspólny autonomiczny obszar, są z sobą trwale związane⁴. Liberalizm niesie wolność, z kolei demokracja — równość⁵. Jednak balans między demokracją a liberalizmem jest trudny do osiągnięcia, a jeszcze trudniejszy do utrzymania. Juan J. Linz, i Alfred Stepan stwierdzają, że proces umocnienia demokracji dokonuje się jednocześnie na trzech płaszczyznach: konstytucyjnej, intelektualnej oraz behawioralnej (wartości kulturowe). Ważna cecha skonsolidowanej demokracji to jej elastyczność, zdolność systemu do utrzymania demokratycznej reprodukcji, czyli przewycięzania sytuacji kryzysowych⁶. Konsolidacja demokracji to ostatnia faza demokratyzacji, stanowi ona zakończenie tranzycji⁷. Jednak transformacja niekoniecznie musi zakończyć się pełnym ugruntowaniem demokracji. Demokracja skonsolidowana to system zintegrowany, który powinien być w stanie zapewnić wystarczający poziom spójności pomiędzy wartościami, strukturami oraz zachowaniami politycznymi⁸.

Proces instytucjonalizacji demokracji obejmuje formowanie i utrwalanie się wzorców rywalizacji politycznej oraz zdobywanie dla tych wzorców szerokiej

---

¹ J. POKLADECKI: *Systemowe znaczenie demokracji na poziomie lokalnym w Polsce*. W: *Polska demokracja. Koncepcje, płaszczyzny, instytucje*. Red. S. WRÓBEL. Toruń 2008, s. 284—285.

² A. ANTOSZEWSKI: *Współczesne teorie demokracji*. Warszawa 2016, s. 12—26, 82—83 oraz J. LINZ: *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*. W: *Władza i społeczeństwo*. T. 2. Red. J. SZCZUPACZYŃSKI. Warszawa 1998.

³ R. DAHL: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa 2012, s. 310—312.

⁴ N. BOBBIO: *Liberalizm i demokracja*. Przeł. P. BRAVO. Kraków 1998, s. 36—40.

⁵ G. SARTORI: *Teoria demokracji*. Przeł. P. AMSTERDAMSKI, D. GRINBERG. Warszawa 1998, s. 470—477.

⁶ J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore—London 1996, s. 2—15. oraz G. ALMOND, S. VERBA: *The Civic Culture*. Princeton 1963, s. 66—125.

⁷ S. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995.

⁸ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny RP*. Warszawa 2012, s. 48—87, 184—223.

akceptacji. W procesie tym dominującą rolę sprawują partie polityczne⁹. Partie polityczne na trwale wpisują w *habitus* społeczny model walki politycznej. Jeśli przybierze on antagonistyczną formę, utrwalenie demokracji ulegnie spowolnieniu. Wskaźnik demokratyzacji jest wyznaczany przez poziom rywalizacyjności¹⁰. Integracja demokracji to proces odwracalny. Jest to także osiągnięcie stanu, w którym powrót do autorytaryzmu powinien być niemożliwy¹¹.

Wysoka stabilność systemu politycznego występuje tam, gdzie funkcjonuje i równoważą się wzajemnie silne państwo oraz silne społeczeństwo obywatelskie¹². Miarą konsolidacji demokracji powinna być zdolność instytucji nowego reżimu do pozytywnej odpowiedzi na wyzwania o charakterze ekonomicznym, a także socjopolitycznym¹³. Kluczowy element umocnienia demokracji to synteza dwóch stanowisk: proceduralnego oraz substancjalnego. Czynniki proceduralne to nacisk na legitymizację społeczną procedur decyzyjnych. Czynniki substancjalne odpowiadają za efektywność, która stanowi niezbędny element legitymizacji systemu politycznego¹⁴. Peter Mair współczesną demokrację liberalną określa jako „wydrażoną”. Jest to demokracja, w której dochodzi do wzajemnego oddalania się partii politycznych od obywateli (zanik funkcji reprezentacyjnych) oraz zbliżanie się ich w kierunku państwa (kartelizacja)¹⁵. Ginie wówczas zdolność partii politycznych do godzenia oraz rozwiązywania napięć pomiędzy responsywnością a odpowiedzialnością rządu. W procesie tym brakuje równowagi pomiędzy demokracją i jej wydajnością, co prowadzi do kryzysu rządzenia państwem oraz kryzysu demokracji¹⁶.

Esencją każdej demokratycznej polityki jest walka i współpraca partii politycznych na arenie gabinetowej, wyborczej oraz parlamentarnej. Rywalizację polityczną można określić jako ogół strategii i zachowań kooperacyjnych partii politycznych, które dążą do uzyskania jak najlepszej pozycji dla siebie. Proces ten zawsze wyraża dwa główne ogniwa polityki: konflikt i ład społeczny¹⁷.

⁹ K. SOBOLEWSKA-MYŚLIK: *Partie i systemy partyjne na świecie*. Warszawa 2004, s. 16—20.

¹⁰ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 189.

¹¹ Ibidem, s. 42—43, 183—184.

¹² F. FUKUYAMA: *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2012, s. 478.

¹³ A. GRUSZCZAK: *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*. Kraków 2000, s. 25—26.

¹⁴ J. GRYGIEŃ: *Demokracja na rozdrożu. Deliberacja czy partycypacja polityczna?* Kraków 2017, s. 125.

¹⁵ W. GAGATEK: *Rozwój modelu partii kartelowej i jego recepcja*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017, s. 66.

¹⁶ P. MAIR: *Rząd reprezentatywny vs rząd odpowiedzialny*. W: *Oblicza demokracji...*, s. 361—367.

¹⁷ A. ANTOSZEWSKI: *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*. Wrocław 2004, s. 15—30.

Sprzeczność i konflikt stanowią siłę napędową struktury społecznej, implikując rzeczywisty antagonizm oraz realne starcia pozwalające się dokładnie umiejscowić w politycznej strukturze złożonej całości¹⁸. Istotą każdej politycznej rywalizacji międzypartyjnej jest **konflikt polityczny**. Każda władza generuje zarówno nierówności, jak i konflikt¹⁹. Koalicje i gabinety polityczne w Polsce były tworzone i funkcjonowały w ramach konfliktu politycznego, który opierał się na podziale postkomunistycznym, a ten po 2005 roku przybrał zmodyfikowaną formę²⁰. Według Mirosławy Grabowskiej podział ten na trwałe wpisał się w model współzawodnictwa politycznego w Polsce, wpływając na funkcjonowanie zarówno systemu politycznego, jak i demokracji. Podział postkomunistyczny oraz ukształtowane w jego wyniku tożsamości wpłynęły na preferencje wyborcze poszczególnych grup społecznych.

Procesy rywalizacji politycznej oraz konsolidacji demokracji to dwa wzajemnie warunkujące się elementy systemu politycznego. Przedstawiona problematyka badawcza może stanowić istotny wkład w dalsze badanie niezakończzonego procesu integracji demokracji w Polsce. Celem autora artykułu jest ukazanie procesu antagonizmu politycznego oraz jego wpływu na funkcjonowanie demokracji w Polsce w latach 2006—2017. Przedział czasowy przyjęty w pracy dotyczy etapu postępującego ustabilizowania oraz ugruntowania sceny politycznej, która miała początek po wyborach parlamentarnych w 2001 roku. Weryfikacja problematyki badawczej została przeprowadzona na podstawie analizy tzw. indeksu demokracji “The Economist” i danych CBOS. Główna hipoteza postawiona w artykule brzmi: „Demokracja w Polsce jest nieskonsolidowana”. W opracowaniu postawiono także pytanie badawcze: „Jakie czynniki miały wpływ na proces utrwalenia demokracji w Polsce?” Zastosowano metody badawcze: opisową, porównawczą oraz ilościową.

---

¹⁸ Szerzej: CH. MOUFFE: *Agonistyka, Polityczne myślenie o świecie*. Przeł. B. SZELEWA. Warszawa 2015 oraz G. RYDLEWSKI: *Coś więcej niż spór o model rządzenia. Kilka kwestii do przemyślenia nie tylko przez politologów*. Warszawa 2017.

¹⁹ R. DAHRENDORF: *Nowoczesny konflikt społeczny, esej o polityce wolności*. Przeł. S. BRATKOWSKI [et al.]. Warszawa 1993, s. 60.

²⁰ Po 2005 r. przełamany został tradycyjny podział postkomunistyczny (np. AWS-UW vs. SLD), wrogiem w rywalizacji politycznej byli już nie tylko postkomuniści, ale i liberałowie (PiS vs. PO-PSL, SLD). Po 2010 r. podział ten skoncentrował się na stosunku wobec tragicznych wydarzeń w Smoleńsku — tzw. podział postsmoleński. Szerzej: M. GRABOWSKA: *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa 2004.

Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006—2017

Jakość i stopień ugruntowania demokracji w Polsce prezentują badania, które od 2010 roku corocznie przeprowadza “The Economist”. Wskaźnik demokracji jest diagnozowany na podstawie 60 wskaźników pogrupowanych w pięciu kategoriach: 1) proces wyborczy i pluralizm, 2) funkcjonowanie administracji publicznej, 3) swobody obywatelskie, 4) kultura polityczna oraz 5) partycypacja polityczna. Poszczególne kraje są podzielone na: **demokracje pełne (skala od 8 do 10)**, **demokracje wadliwe (skala od 6 do 7,9)**, **systemy hybrydowe (skala od 4 do 5,9)** oraz **systemy autorytarne (skala poniżej 4)**²¹. Warto zwrócić uwagę na analizę poszczególnych kategorii, które “The Economist” przeprowadził w Polsce w latach 2006—2017. Po 1999 roku polska demokracja przeszła już podstawowy etap integracji, kwestie proceduralne (przez J. Linza i A. Stepana uznawane za wstępne procesu konsolidacji) zostały utrwalone. Kolejne lata to etap dalszej integracji demokracji w Polsce.

Tabela 1

Analiza funkcjonalna polskiej demokracji w latach 2006—2017

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Wskaźnik poziomu demokracji	7,30	7,30	7,05	7,12	7,12	7,12	7,47	7,09	6,83	6,67

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT’S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/> (dostęp: 1.03.2018).

W świetle analiz “The Economist” demokracja w Polsce od 2006 roku jest określana jako demokracja wadliwa. Zauważa się, że w kategorii poziomu i jakości demokracji najlepsze współczynniki Polska osiągała w roku 2006 (7,30), w okresie rządów koalicji PiS-LPR-Samoobrona oraz w latach 2008 (7,30) i 2014 (7,47) w okresie rządów koalicji PO-PSL. Najgorsze oceny demokracja w Polsce uzyskała w trakcie rządów partii PiS, w roku 2016 (6,83) oraz w roku 2017 (6,67). Po wyborach parlamentarnych w 2015 roku (zwycięstwo PiS) nasila się proces przechodzenia polskiej demokracji w kierunku systemu hybrydowego (6,67). Wpływ na to zjawisko ma antagonistyczny model rządzenia, na przykład spór o zawłaszczenie Trybunału Konstytucyjnego, dyskusja na temat upolitycznienia: władzy sądowniczej, mediów publicznych i instytucji państwa, spór o częściowe ograniczenie wolności, praw politycznych i obywatelskich. Zauważa się, iż wpływ na średni poziom jakości polskiej demokracji na przykład w latach 2010—2013 (7,05 i 7,12) mógł mieć model nieustrukturyzowanej, antagonistycznej rywalizacji politycznej. Polska demokracja od roku 2006 nie

²¹ <https://www.economist.com> (dostęp: 1.03.2018).

weszła w kategorię demokracji pełnej, mieszcząc się w kategorii demokracji wadliwej.

Tabela 2

Analiza kategorii indeksu demokracji (“The Economist”) w latach 2006—2017

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Proces wyborczy i pluralizm	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,17	9,17
Funkcjonowanie administracji publicznej	6,07	6,07	6,07	6,43	6,43	6,43	5,71	5,71	5,71	6,07
Partycypacja polityczna	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,67	6,67	6,67	6,11
Kultura polityczna	5,63	5,63	4,38	4,38	4,38	4,38	6,25	4,38	4,38	4,38
Swobody obywatelskie	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	8,24	7,65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT’S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex/> (dostęp: 1.04.2018).

Zauważa się, iż w świetle analiz “The Economist” współczynnik funkcjonowania procesu wyborczego i pluralizmu od 2006 roku (koalicja PiS-LPR-Samoobrona) do 2015 roku (koalicja PO-PSL) wynosił 9,58. Współczynnik ten od 2016 roku (rządy PiS) uległ nieznacznemu obniżeniu do poziomu 9,17. Kategoria dotycząca funkcjonowania administracji publicznej najwyższy współczynnik miała w latach 2011—2013 (koalicja PO-PSL), wynosząc 6,43, a Najniższy w latach 2014—2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS) (5,71), osiągając w roku 2017 średni stan wynoszący (podobnie jak w latach 2006—2010) 6,07. Kategoria partycypacji politycznej najwyższy współczynnik (6,67) otrzymała w latach 2014—2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS). W latach 2006—2013 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL) oraz w 2017 roku (rządy PiS) współczynnik ten wynosił tylko 6,11. Kategoria kultury politycznej najniższy współczynnik (4,38) uzyskała w latach 2010—2013 (koalicja PO-PSL) oraz w latach 2015—2017 (rządy PiS). Najwyższy współczynnik kultury politycznej (6,25) występował tylko w roku 2014 (koalicja PO-PSL). Kategoria swobód obywatelskich najwyższą ocenę (9,12) posiadała w latach 2006—2015 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL). Następnie współczynnik ten zaczął się stopniowo obniżać (8,24) w 2016 roku oraz (7,65) w 2017 roku (rządy PiS).

Zauważa się, iż występuje prawdopodobieństwo, że wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce miała kultura polityczna zarówno elit, jak i społeczeństwa. W ujęciu Gabriela Almonda i Sidneya Verby, w przypadku demokracji kultura polityczna ważniejsza jest nawet od czynników ekonomicznych. Kultura polityczna determinuje funkcjonowanie i konsolidowanie się demokracji liberalnej, a także wpływa na wzorce rywalizacji politycznej. Demokracje o niskiej kulturze politycznej (4,38 — “The Economist”), jak polska, funkcjonują wadliwie. Niski stan kultury politycznej w Polsce wpłynął na dominację niskie-

go stopnia funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego oraz na niskie zaufanie społeczne wobec polityków i demokracji (zaufanie do demokracji spada, rośnie za to zaufanie wobec autorytaryzmu)²². Polskie społeczeństwo jest jednym z takich, którego obywatele są najbardziej wobec siebie wyalienowani, przeważają: apatia społeczna, brak wzajemnego zaufania względem siebie, niski poziom partycypacji wyborczej²³. Demokracja, w której występuje niska kultura polityczna oraz zantagonizowana forma rywalizacji politycznej, z czasem prowadzić może do ograniczania swobód obywatelskich (7,65 w 2017 r. — “The Economist”) oraz przybiera formy hybrydowe — postautorytarne²⁴. Kryterium partycypacji politycznej w latach 2006—2017 (“The Economist”) mieściło się na średnim poziomie (6,11). Zjawiska te w dużym stopniu miały wpływ na brak rozwoju etosu dobra wspólnego w polskiej demokracji²⁵.

Proces konsolidowania się demokracji w Polsce można scharakteryzować, opierając się na modelu rywalizacji politycznej. Proces ten na arenie wyborczej w latach 2006—2017 cechował dychotomiczny konflikt, który oscylował między zmodyfikowanym podziałem postkomunistycznym a PO-PIS-ową konfrontacją. Podział postkomunistyczny po roku 2005 przybrał nową formę. Po przeciwnych stronach stanęły dwie partie polityczne mające swe korzenie w środowiskach postsolidarnościowych (koalicja AWS-UW oraz PiS). W konflikcie politycznym po 2005 roku kwestie aksjologiczne, które zdominowały społeczno-polityczny *habitus*, wyznaczał PiS. Wynik wyborów w 2005 roku (zwycięstwo PiS: 33,70% głosów) był okresem dramatycznego nasilenia się antagonistycznej formy walki politycznej. Zaciekle toczone spory, a nawet otwarta polityczna wojna, tworzyły nieodzowny element polskiej sceny politycznej. W sporze politycznym lat 1991—2017 prawica zaogniała konflikty polityczne, bazujące na ideowej wrogości wobec opozycyjnej lewicy, a po 2005 roku — wobec liberałów²⁶. W konfrontacji tej lewica starała się szukać wspólnej płasz-

---

²² J. Czapiński w badaniach *Diagnoza społeczna* (prowadzonych od 2010 r.) dowiódł, że po raz pierwszy od 20 lat spadł odsetek osób przekonanych, że demokracja ma przewagę nad wszystkimi innymi formami rządów. W Warszawie, Poznaniu i Krakowie zdeklarowanych **zwolenników systemu demokratycznego było zaledwie 44%**. W Wałbrzychu mniej niż 7%, a antydemokratów aż 18%. Zob. też; E. WNUK-LIPIŃSKI: *Socjologia życia publicznego*. Warszawa 2008, s. 162—165.

²³ Szerzej: *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Red. J. CZAPIŃSKI, T. PANEK. Warszawa 2013 — <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 20.09.2015) oraz P. SZTOMPKA: *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Kraków 2016; J. RACIBORSKI: *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*. Warszawa 2011.

²⁴ Szerzej: T. SNYDER: *The Road to unfreedom*. London 2018 oraz S. LEVITSKY, D. ZIBLATT: *Tak umierają demokracje*. Przeł. O. ŁABENDOWICZ. Łódź 2018.

²⁵ Szerzej M.J. SANDEL: *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*. Przeł. A.M. CHROMIK-KRZYKAWSKA, T. SIKORA. Warszawa 2012.

²⁶ T. GARDZIEL, S. GAWROŃSKI: *Wybory 2007. Partie, programy, kampania wyborcza*. Rzeszów 2007, s. 195—216, 267—272.

czynny, umożliwiającej instytucjonalizację konfliktów politycznych. Próbowала tym samym tworzyć szanse do dalszej integracji systemu partyjnego i demokracji.

Jak zauważa Andrzej Antoszewski, od 2005 roku można mówić wyłącznie o częściowym utrwaleniu wzorców rywalizacji politycznej. W 1997 roku na trwałe ukształtował się podział postkomunistyczny, który funkcjonował już w poprzednich elekcjach. W 2005 roku podział ten zmienił oblicze, jednak założenia ideowe były podobne — główne kryterium struktury konkurowania stanowił stosunek do przemian po 1989 roku oraz do idei IV RP²⁷. W sporze PO z PiS po 2005 roku kulturowy spór toczył się między częściową akceptacją nowoczesnych wzorców kulturowych a ich całkowitym odrzuceniem. Jednak ani kulturowy Mcświat (liberałowie neoliberalni — model angloamerykański), ani Dżihad (konserwatyści i nacjonaliści) nie przybliżyły polskiego społeczeństwa do ideału demokracji obywatelskiej²⁸. W wyborach parlamentarnych w latach 2007, 2011 i 2015 główną oś walki politycznej nadal wyznaczał konfrontacyjny podział (wojna PiS z PO). Po 2010 roku wyróżnić można nową kategorię konfliktu (podziału) politycznego, który wyznaczał wzorce antagonizmu politycznego. Konflikt ten opierał się na podziale postkomunistycznym, jednak określić go można jako „podział postsmoleński”. W podziale postsmoleńskim antagonizujący model rywalizacji politycznej był uwarunkowany nie tylko (jak w podziale postkomunistycznym) poprzez stosunek wobec wartości aksjologiczno-historycznych (np. Okrągły Stół, okres PRL), a po 2005 roku wobec wartości liberalnych. W podziale postsmoleńskim nowym czynnikiem nasilającym konkurencję polityczną były postawa i stosunek elit politycznych wobec tragicznej katastrofy samolotu prezydenckiego w Smoleńsku. Od 2010 roku poziom kultury politycznej w Polsce, w świetle analizy „The Economist”, obniżył się do poziomu 4,38. Zwycięstwo PO w wyborach parlamentarnych w 2007 roku (41,51% głosów) oraz w 2011 roku (35,60% głosów) wzmocniło model rządzenia oparty na rozwiązaniach neoliberalnych. Do 2015 roku (zwycięstwo PiS, 37,58% głosów, 235 mandatów) żadna z partii politycznych nie uzyskała bezwzględnej większości głosów.

Jak zauważa Maciej Gdula, neoliberalizm oraz eskalacja antagonizmu politycznego wpłynęły po 2015 roku na rozwój zjawiska, które określa jako neoautorytaryzm²⁹. Charakterystyczna cecha neoautorytaryzmu to populistyczna eskalacja wrogości i niechęci wobec szeroko interpretowanych elit. Margaret Canovan dowodzi, iż populizm nigdy nie jest demokratyczny lub antydemokratyczny, lecz kompatybilny z demokracją. O kompatybilności demokracji i populizmu świadczy to, że populiści pomimo antysystemowej krytyki organizują

²⁷ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 35, 210—239, 271—278, 296.

²⁸ Zob. B. BARBER: *Dżihad kontra Mcświat*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.

²⁹ Szerzej: M. GDULA: *Nowy autorytaryzm*. Warszawa 2018.

się w partii i ruchy polityczne oraz startują w wyborach, pragnąc stać się częścią systemu³⁰. Jak dowodzi wielu teoretyków, populizm jest na trwałe wpisany w element funkcjonalny demokracji liberalnej. Jan Werner Muller obok populizmu neutralnego, stanowiącego immanentną część demokracji, wyróżnia też populizm negatywny, prawicowo-nacjonalistyczny. Populizm negatywny wpływa destabilizująco na proces funkcjonowania demokracji liberalnych³¹. Jak twierdzą George Lakoff i Arlie R. Hochschild, każda polityka ma charakter moralny. Prawica i lewica inaczej rozumieją moralność oraz dobro i zło.

Populizm negatywny zawsze, funkcjonując, generuje kapitał polityczny oparty na polityce tożsamościowej i moralnej. Spauperyzowane i wyalienowane społeczeństwa zazwyczaj głosują wbrew własnym interesom ekonomicznym na populistów, którzy gwarantują im w zamian ochronę ich wartości tożsamościowych, kulturowych i religijnych³². Stefano Bartolini dowiódł, że powstawaniu populizmu (w państwach pokomunistycznych, takich jak Polska) sprzyja charakter podziałów socjopolitycznych oraz brak trwałych wzorców rywalizacji politycznej w systemie partyjnym³³. Programy prawicowych partii politycznych w Polsce łączyły (i wciąż łączą) w sobie cechy konserwatyzmu, nacjonalizmu, liberalizmu i socjalizmu. To właśnie te cechy stanowiły syntezę walki z pozostałościami „komunizmu” w podziale postkomunistycznym, który po 2005 roku uległ modyfikacji. W walce politycznej kwestie ideowe (antykomunizm, państwo wyznaniowe itp.) bardzo często przeważały nad kwestiami ekonomicznymi. Postulaty te wpłynęły na radykalizację rywalizacji politycznej, czyniąc ją zideologizowaną³⁴. Głównym kryterium relewancji politycznej było kryterium wartości. Cecha zasadnicza na polskiej scenie politycznej to konfrontacyjny styl działania elit politycznych. Antagonistyczny charakter konfliktu politycznego w latach 2006—2017, cechujący się niską kulturą polityczną (elit oraz obywateli), wpływał na dominację niskiego poziomu porozumienia elit oraz niską trwałość gabinetów koalicyjnych (ok. 10—13 miesięcy). Czynniki te w dużym stopniu wpływały na niezdolność rządu, której brakowało zarówno partiom politycznym, jak i politykom.

Antagonistyczny model sporu politycznego oraz niska kultura polityczna częściowo uwarunkowane były przez transformację systemową, przeprowadzoną w Polsce po 1989 roku. Rozwój demokracji w Polsce charakteryzowała

³⁰ M. CANOVAN: *Lud*. Przeł. S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2008, s. 12—114.

³¹ J.W. MULLER: *Co to jest populizm*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2017, s. 7, 17, 21, 41, 54, 65, 68, 73, 85, 136.

³² Szerzej: A.R. HOCHSCHILD: *Obcy we własnym kraju. Gniew i żal amerykańskiej prawicy*. Przeł. H. PUSTUŁA-LEWICKA. Warszawa 2017 oraz G. LAKOFF: *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*. Przeł. M. SZCZUBIAŁKA. Warszawa 2017.

³³ S. BARTOLINI, P. MAIR: *Identity, Competition and Electoral Availability. The Sabilisation of European Electorates 1885—1985*. New York 1990, s. 253—309.

³⁴ A. ANTOSZEWSKI: *System polityczny...*, s. 35, 210—250, 271—278, 272—285.

forma demokracji naśladowczej, imitacyjnej³⁵. W demokracji takiej zazwyczaj panuje brak pełnej inkluzji politycznej³⁶. Polska demokracja, jak zauważa David Ost, nie spełniała warunków demokracji inkluzywnej, włączającej wszystkich obywateli w system gospodarczy i polityczny.

Zauważa się, iż w Polsce funkcjonowanie demokracji to dynamiczny proces, któremu grozi destabilizacja oraz obniżenie jakości rządzenia. W demokracjach postkomunistycznych (takich, jak Polska) zjawiska te mogą wpłynąć na proces cofnięcia demokratyzacji oraz wpisania poszczególnych państw w kategorię krajów częściowo wolnych (w skali "The Economist" od 4 do 5,9). Analizując życie polityczne na przestrzeni ostatnich lat, spostrzec nietrudno brak demokratycznej kultury politycznej oraz słaby rozwój pluralizmu politycznego, który przekłada się na brak współpracy pomiędzy rządem, opozycją a społeczeństwem. W polskiej demokracji konsensualnej antagonistyczny styl zachowania elit politycznych prowadzi do jej modyfikacji — przybiera ona postać hybrydalną, utrudniającą dalszy proces jej integracji. W świetle głównych wyznaczników integracji demokracji, autorstwa Antoszewskiego, Linza i Stepana, Osta, Almonda i Verby, polską demokrację można uznać tylko za częściowo spójną. Polska demokracja łączy cechy demokracji elitystycznej. Występują w niej: wysoki poziom rywalizacji elit o władzę oraz rywalizacji wyborczej, niski poziom zaangażowania społeczeństwa w procesy polityczne, a także słaba frekwencja wyborcza. Dominujący charakter relacji pomiędzy partiami politycznymi w Polsce to wciąż antagonistyczna konfrontacja. Etap rywalizacji politycznej w latach 2006–2017 miał kluczowy wpływ na konsolidację demokracji. Nietrwałość gabinetów rządowych uwarunkowana radykalnie konfliktową walką wpływała negatywnie na proces funkcjonowania demokracji w Polsce.

Wnioski

Analizując główny problem badawczy (hipotezę) opracowania, należy stwierdzić, że polska demokracja jest tylko częściowo skonsolidowana. Wpływ na to

---

³⁵ Demokracja naśladowcza, imitacyjna to taka, która kopiuje na ślepo rozwiązania instytucjonalne, systemowe z państw o wysokim poziomie rozwoju. Przekłada się to negatywnie na procesy transformacyjne w państwach pokomunistycznych. Szerzej: D. BOHLE, B. GRESKOVITS: *Capitalist Diversity on Europes Periphery*. New York 2012; T. KOWALIK: *WWW.polskatransformacja.pl*. Warszawa 2009; M. BUCHOWSKI: *Czyściec. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*. Poznań 2017; B. BUDEN: *Strefa przejścia. O końcu postkomunizmu*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2012.

³⁶ D. OST: *Kłęska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007, s. 25—190.

zjawisko ma wiele czynników o charakterze substancjalnym, uwarunkowanych rywalizacją polityczną. Występuje prawdopodobieństwo, że to antagonistyczna walka polityczna (podział postkomunistyczny, po 2010 r. podział postmoleński) stanowiła główny wyznacznik, wpływający na proces funkcjonowania demokracji w Polsce. Kluczowy czynnik warunkujący model zachowań i konkurencji politycznej w Polsce to niska kultura polityczna (elit i obywateli). Średni stan kultury politycznej w świetle analiz “The Economist” wynosił tylko 4,38. Integracyjna skuteczność demokracji zawsze wynika z rywalizacji politycznej, opartej na konsyliacji i współpracy. Stabilność demokracji to pierwszy krok ku jej pełniejszemu skonsolidowaniu. Zauważa się, iż to politycy i partie polityczne determinowały w największym stopniu rozwój poszczególnych czynników substancjalnych, mających wpływ na integrację, funkcjonalność i jakość demokracji w Polsce. Antagonistyczna walka polityczna warunkowała zanik partycypacji społecznej i wyborczej (społeczeństwo obywatelskie, kapitał społeczny) oraz wartości substancjalnych (podział między wolnością a równością), co przełożyło się na niskie zadowolenie z dokonań władzy i demokracji po 1991 roku.

Tabela 3

Ocena funkcjonowania demokracji w Polsce

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu funkcjonowania demokracji w Polsce?	Wskazania według terminów badań (%)															
	'93	'95	'97	'00	'02	'03	'04	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'13	'14	'15
	XI	V	X	IV	III	VII	V	XI	XI	VII	I	III	XI	VII	VI	XI
Zadowolony/a	36	24	40	27	24	20	21	30	46	43	42	43	47	35	50	43
Niezadowolony/a	52	67	50	64	64	71	68	58	42	47	49	50	47	58	39	49
Trudno powiedzieć	12	9	10	9	12	9	11	12	12	10	9	7	6	7	11	8

Źródło: M. FELIKSIAK: *Opinie o demokracji. Komunikat z badań nr 17*. Oprac. CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ. Warszawa 2016, s. 9 — http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_100_16.PDF (dostęp: 11.11.2017).

Zauważa się, iż od początku przemian demokratycznych w Polsce dominowało niezadowolenie z funkcjonowania demokracji. Odsetek osób zadowolonych z demokracji nieznacznie przewyższał odsetek osób niezadowolonych z demokracji tylko dwukrotnie w 2007 roku oraz w 2014 roku.

Trudno precyzyjnie określić początek i koniec procesu transformacji³⁷. Demokracje naśladowcze (jak Polska) importują modernizacyjne rozwiązania instytucjonalne krajów rozwiniętych, osadzając je na odmiennym gruncie społecznym, ekonomicznym i kulturowym. Rozwiązania te często okazują się mało kompatybilne w innym modelu społeczno-kulturowym, na przykład w krajach

³⁷ K. VON BEYME: *Współczesne teorie polityczne*. Przeł. J. ŁOZIŃSKI. Warszawa 2007, s. 210—230.

Europy Środkowej i Wschodniej³⁸. Za w pełni skonsolidowaną demokrację można uznać taką, w której ustanowiono demokratyczne porozumienie wszystkich jednostek. Należy podkreślić, iż konsens polityczny w warunkach polskiej demokracji to poziom wciąż nieosiągalny. Proces funkcjonowania demokracji w Polsce w latach 2006—2017, w świetle badań “The Economist”, cechuje średni poziom jakości 7,05 i 7,12. W 2017 roku nastąpił drastyczny spadek jakości demokracji do poziomu 6,67. Wskutek tego polską demokrację można uznać tylko za częściowo skonsolidowaną. Model zachowań politycznych wpłynął na zanik czynników substancjalnych, które mają kluczowy wpływ na proces integracji demokracji.

Synteza wszystkich cech polskiego wariantu demokracji może świadczyć o odrębności oraz wyjątkowości modelu demokracji liberalnej w Polsce, który charakteryzuje wielość wewnętrznych konfliktów. Ukształtowanie w pełni zintegrowanej demokracji w Polsce to proces kolejnych lat. Poszukiwanie optymalnych wzorców konkurencji politycznej oraz ich utrwalanie to główny cel kolejnego etapu umacniania się demokracji w Polsce.

Procesy demokratyzacyjne w państwach postkomunistycznych nie mają charakteru teleologicznego. Procesów tych nie cechuje jednokierunkowość. Zauważa się, iż proces demokratyzacji w Polsce jest wielokierunkowy, uzależniony od wielości wewnętrznych czynników. Jest to wciąż proces otwarty, uzależniony głównie od modelu rywalizacji politycznej. Dalsze procesy i etapy umacniania się polskiej demokracji będą uwarunkowane zmianami w dwóch sferach: w sferze gospodarczej oraz w strukturze polskiego społeczeństwa³⁹. Ciągły proces ugruntowywania się polskiej demokracji stanowi szansę na jej dalszy rozwój. Reżim oparty na agresywnej walce politycznej wpływa negatywnie na funkcjonowanie demokracji. Poszukiwanie optymalnych wzorców rywalizacji politycznej oraz ich utrwalanie to meritum spójnej demokracji, która w dużym stopniu oddziałuje na funkcjonowanie gabinetów rządowych. Demokrację w Polsce można określić jako model demokracji konsolidującej się, w której dominuje antagonistyczny rodzaj walki politycznej, a sam etos demokracji sprowadzony został jedynie do wyborów. Jest to model demokracji, któremu na każdym etapie funkcjonowania grozi kryzys, a co za tym idzie, cofnięcie procesu i jakości funkcjonowania demokracji. Aby model, wzorzec zachowań politycznych „domykał się” (był w pełni przewidywalny), potrzebne są wyraziste podziały społeczne oraz trwałe wzory współzawodnictwa na arenie wyborczej, gabinetowej i parlamentarnej⁴⁰.

³⁸ A. KOHLI: *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach naśladowczych*. W: *Przyszłość demokracji*. Red. P. ŚPIEWAK. Warszawa 2005, s. 309; oraz J. STANISZKIS: *Władza globalizacji*. Warszawa 2003.

³⁹ Zob. Z. BŁOK: *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*. Poznań 2006.

⁴⁰ M. GRABOWSKA: *Podział postkomunistyczny...*, s. 228—231.

Gwarancją silnej demokracji jest stały kompromis polityczny. Model zintegrowanej demokracji, w której dominować będą rządy wszystkich przez wszystkich, to wciąż niezrealizowany ideał. Pierre Rosanvallon zauważa, iż demokracja wyborcza, stanowiąca wyłącznie formę demokracji przyzwolenia, jest krucha i podatna na manipulacje, zmierza ku formie rządów prezydenckich. Cechuje ją bipolarny system partyjny, w którym o władzę walczą dwa zantagonizowane ugrupowania polityczne. Demokracji takiej często grożą formy (post) autorytarne. Alternatywnym wobec takiej formy rządów rozwiązaniem może być demokracja interaktywna, polegająca na społecznym sprawowaniu rządów. W demokracji tej wpływ na władzę mają zwykli obywatele. Przełamuje ona podział na rządzących i rządzonych. Jest to forma demokracji zdecentralizowanej, która ma na celu wcielać w życie wolę ogółu. W modelu tym społeczeństwo oddolnie poprzez instytucje nadzoruje, kontroluje i wywiera nacisk na władzę⁴¹. Wpływ na dalszy proces funkcjonowania demokracji w Polsce może mieć jej społeczna interaktywna forma.

Bibliografia

- ALMOND G., VERBA S.: *The Civic Culture*. Princeton 1963.
- ANTOSZEWSKI A.: *System polityczny RP*. Warszawa 2012.
- ANTOSZEWSKI A.: *Współczesne teorie demokracji*. Warszawa 2016.
- ANTOSZEWSKI A.: *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*. Wrocław 2004.
- BARBER B.: *Dżihad kontra Mcświat*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.
- BARTOLINI S., MAIR P.: *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885—1985*. New York 1990.
- BEYME VON K.: *Współczesne teorie polityczne*. Przeł. J. ŁOZIŃSKI. Warszawa 2007.
- BŁOK Z.: *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*. Poznań 2006.
- BOBBIO N.: *Liberalizm i demokracja*. Przeł. P. BRAVO. Kraków 1998.
- BOHLE D., GRESKOVITS B.: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. New York 2012.
- BUCHOWSKI M.: *Czyścić. Antropologia neoliberalnego postsocjalizmu*. Poznań 2017.
- BUDEN B.: *Strefa przejścia. O końcu postkomunizmu*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2012.
- CANOVAN M.: *Lud*. Przeł. S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2008.
- DAHL R.: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa 2012.

⁴¹ P. ROSANVALLON: *Dobre rządy*. Przeł. G. MAJCHER. Warszawa 2018, s. 28—29.

- DAHRENDORF R.: *Nowoczesny konflikt społeczny, esej o polityce wolności*. Przeł. S. BRATKOWSKI [et al.]. Warszawa 1993.
- Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Red. J. CZAPIŃSKI, T. PANEK. Warszawa 2013 — <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 20.09.2015).
- FELIKSIAK M.: *Opinie o demokracji. Komunikat z badań nr 17*. Oprac. CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ. Warszawa 2016 — http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_100_16.PDF (dostęp: 11.11.2017).
- FUKUYAMA F.: *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2012.
- GAGATEK W.: *Rozwój modelu partii kartelowej i jego recepcja*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017.
- GARDZIEL T., GAWROŃSKI S.: *Wybory 2007. Partie, programy, kampania wyborcza*. Rzeszów 2007.
- GDULA M.: *Nowy autorytaryzm*. Warszawa 2018.
- GRABOWSKA M.: *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa 2004.
- GRUSZCZAK A.: *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*. Kraków 2000.
- GRYGIEŃ J.: *Demokracja na rozdrożu. Deliberacja czy partycypacja polityczna?* Kraków 2017.
- HOCHSCHILD A.R.: *Obcy we własnym kraju. Gniew i żal amerykańskiej prawicy*. Przeł. H. PUSTUŁA-LEWICKA. Warszawa 2017.
- HUNTINGTON S.: *Trzecia fala demokracji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa 1995.
- KOHLI A.: *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach naśladowczych*. W: *Przyszłość demokracji*. Red. P. ŚPIEWAK. Warszawa 2005.
- KOWALIK T.: *WWW.polskatransformacja.pl*. Warszawa 2009.
- LAKOFF G.: *Moralna polityka. Jak myślą liberałowie i konserwatyści*. Przeł. M. SZCZUBIAŁKA. Warszawa 2017.
- LEVITSKY S., ZIBLATT D.: *Tak umierają demokracje*. Przeł. O. ŁABENDOWICZ. Łódź 2018.
- LINZ J., STEPAN A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore–London 1996.
- LINZ J.: *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*. W: *Władza i społeczeństwo*. T. 2. Red. J. SZCZUPACZYŃSKI. Warszawa 1998.
- MAIR P.: *Rząd reprezentatywny vs rząd odpowiedzialny*. W: *Oblicza demokracji. Partie i systemy partyjne w ujęciu Petera Maira*. Red. W. GAGATEK, K. WALECKA. Kraków 2017.
- MOUFFE CH.: *Agonistyka, Polityczne myślenie o świecie*. Przeł. B. SZELEWA. Warszawa 2015.
- MULLER J.W.: *Co to jest populizm*. Przeł. M. SUTOWSKI. Warszawa 2017.
- OST D.: *Kłęska „Solidarności”*. *Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa 2007.

- POKŁADECKI J.: *Systemowe znaczenie demokracji na poziomie lokalnym w Polsce. W: Polska demokracja. Koncepcje, płaszczyzny, instytucje.* Red. S. WRÓBEL. Toruń 2008.
- RACIBORSKI J.: *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej.* Warszawa 2011.
- ROSANVALLON P.: *Dobre rządy.* Przeł. G. MAJCHER. Warszawa 2018.
- RYDLEWSKI G.: *Coś więcej niż spór o model rządzenia. Kilka kwestii do przemyślenia nie tylko przez politologów.* Warszawa 2017.
- SANDEL M.J.: *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku.* Przeł. A.M. CHROMIK-KRZYKAWSKA, T. SIKORA. Warszawa 2012.
- SARTORI G.: *Teoria demokracji.* Przeł. P. AMSTERDAMSKI, D. GRINBERG. Warszawa 1998.
- SNYDER T.: *The Road to Unfreedom.* London 2018.
- SOBOLEWSKA-MYŚLIK K.: *Partie i systemy partyjne na świecie.* Warszawa 2004.
- STANISZKIS J.: *Władza globalizacji.* Warszawa 2003.
- SZTOMPKA P.: *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni między ludzką.* Kraków 2016.
- THE ECONOMIST — <https://www.economist.com> (dostęp: 1.03.2018).
- THE ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT'S DEMOCRACY INDEX — <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex> (dostęp: 1.04.2018).
- WNUK-LIPIŃSKI E.: *Socjologia życia publicznego.* Warszawa 2008.

Marek Tyrała, dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce. Autor 10 artykułów i współredaktor pracy zbiorowej. Uczestnik kilkudziesięciu konferencji naukowych o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Zainteresowania badawcze autora koncentrują się wokół szeroko rozumianej problematyki teorii polityki, demokracji, populizmu.

Petycje w miastach na prawach powiatu województwa śląskiego

Petitions in cities with powiat rights in Silesian Voivodeship

Łukasz Wielgosz*

Abstrakt

Niniejszy artykuł traktuje o tym, w jaki sposób miasta na prawach powiatu województwa śląskiego postępują z petycjami obywateli. Od czasu wejścia w życie Ustawy o petycjach do chwili wejścia w życie rozporządzenia o ochronie danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych (tzw. RODO) do władz 19 miast złożono 300 petycji. Analiza danych pozwala dojść do wniosku, że nie ma jednolitej praktyki postępowania wobec tychże spraw. Każdy podmiot inaczej podchodzi do kwestii procedowania petycji — część wykonuje swoje zadania wzorowo, stanowiąc przykład proobywatelskiej postawy, część ogranicza się do ustawowego minimum, a część nie wypełnia większości ustawowych zobowiązań. Artykuł zawiera również wnioski z przeprowadzonych badań dotyczące ustanowienia ogólnowojewódzkiej praktyki postę-

Abstract

The present article discusses the way cities with powiat rights in the Silesian Voivodeship deal with petitions submitted by their citizens. Since the Act on Petitions became law till the enforcement by the European Parliament and the Council of the European Union of the General Data Protection Regulation (GDPR) on data protection and privacy for all individuals with regards to the processing and export of personal data, 300 petitions were submitted to the councils of 19 cities. Data analysis leads to the conclusion that there is no uniform way of dealing with such cases. Each subject proposes different steps in dealing with petitions. Some subjects perform their tasks in an exemplary way, giving thus an example of conduct favourable to citizens; others constrain themselves to the statutory minimum, while yet another group does not comply with most of the statutory obligations.

---

* doktorant (lukaswielgosz@gmail.com); iD <https://orcid.org/0000-0002-9171-1152>.

powania z petycjami, a także zalecenia nowelizacji Ustawy o petycjach w pewnych jej obszarach.

Słowa kluczowe: petycje, Biuletyn Informacji Publicznej, miasta na prawach powiatu, samorząd terytorialny, województwo śląskie

The article also includes the research results concerning the formulation of the all-voivodeship protocol for dealing with petitions as well as recommendation on the selected points in the Act on Petitions.

Key words: petitions, public records, cities with poviat rights, local governments, Silesian Voivodeship

Wstęp

Celem podjętym w artykule jest przedstawienie sposobu, w jaki miasta na prawach powiatu województwa śląskiego postępują z wpływającymi do urzędu petycjami obywateli. Problem badawczy sformułowano wokół pytania: Czy mieszkańcy wspomnianych miast mogą w pełni korzystać z prawa, które gwarantuje im konstytucja oraz Ustawa o petycjach z 11 lipca 2014 roku? Aby rozwiązać ten problem badawczy, wykorzystano metody statystyczne (zgromadzone i przetworzone dane na temat petycji złożonych do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego), dokonano analizy instytucjonalno-prawnej (czy urzędy miast stosują się do norm prawnych wynikających z Ustawy, w jaki sposób wykorzystują przepisy Ustawy do rozstrzygnięcia problemów poruszanych w petycjach) oraz przeprowadzono — pod względem jakości postępowania z petycjami — analizę porównawczą wszystkich omawianych miast.

Operacjonalizacja problemu badawczego

Przedmiotem badań były petycje złożone do władz dziesięciu miast na prawach powiatu województwa śląskiego (Bielsko-Biała, Bytom, Chorzów, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jastrzębie-Zdrój, Jaworzno, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Rybnik, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze i Żory). Przez „władze miasta” rozumie się instytucje prezydenta miasta oraz rady miasta. Tylko petycje wnoszone do tych dwóch podmiotów są przedmiotem analizy, tak więc pod uwagę nie były brane te petycje, które składano bezpośrednio do spółek miejskich, miejskich instytucji kultury, miejskich przewoźników itd.

Przedział czasowy analizy wyznaczają dwie daty związane z prawem petycji. Początek badań wyznacza data wejścia w życie Ustawy o petycjach —

6 września 2015 roku. Koniec analizy wyznacza data 25 maja 2018 roku — czyli moment wejścia w życie Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (tzw. RODO). Po pierwsze, w konsekwencji wejścia w życie tego unijnego rozporządzenia obywatele UE uzyskali większą kontrolę nad sposobem wykorzystywania i przepływem ich danych osobowych. Towarzyszącą temu wydarzeniu kampania informacyjna sprawiła, iż wzrosła nieufność obywateli wobec osób bądź instytucji, które proszą obywateli o udostępnienie takich danych. Osobiście przeprowadzając zbiórkę podpisów pod petycją organizowaną w maju 2018 roku, spotkałem się z wielką niechęcią wobec jakiegokolwiek udostępniania danych, łącznie z przypadkami, gdy zwolennicy petycji odmawiali nawet złożenia tylko podpisu pod pismem „z uwagi na RODO”. Tym samym „obywatelskie zbieranie podpisów pod petycją” zostało mocno utrudnione. Oczywiście, jest to hipoteza zbudowana na osobistym doświadczeniu, dlatego po upływie pewnego czasu warto przeprowadzić badania, czy te przypuszczenia i opinie są prawdziwe. Data 25 maja 2018 roku jest korzystna z innego jeszcze powodu — petycje złożone do tego dnia będą rozpatrzone w normalnym trybie do końca sierpnia. Dzięki tak postawionej granicy czasowej zbiór danych będzie zamknięty, natomiast badania — aktualne i świeże.

Artykuł 8 Ustawy o petycjach z 11 lipca 2014 roku nakłada obowiązek niezwłocznego zamieszczenia na stronie internetowej podmiotu rozpatrującego petycję lub urzędu go obsługującego informacji zawierającej odwzorowanie cyfrowe (skan) petycji oraz datę jej złożenia (oraz w przypadku wyrażenia zgody — imienia i nazwiska albo nazwy podmiotu wnoszącego petycję lub podmiotu, w którego interesie petycja jest składana). Ta informacja jest niezwłocznie aktualizowana o dane dotyczące przebiegu postępowania, w szczególności dotyczące zasięgniętych opinii, przewidywanego terminu oraz sposobu załatwienia petycji¹. W przypadku miast na prawach powiatu informacje o petycjach najczęściej (17 na 19 miast) publikowane były w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej (BIP) — czasami petycje były dzielone na te rozpatrywane przez prezydenta miasta i na te rozpatrywane przez radę miasta, czasami wszystkie informacje trafiały do zbiorczej zakładki bądź bazy danych. Inaczej było w przypadku Bytomia, gdzie informacje o petycjach znajdują się na stronie internetowej miasta², oraz Katowic, gdzie stworzono osobny rejestr petycji³. Niestety, na stronach obu miast próżno szukać jakiegokolwiek linku bądź zakładki do podstron z petycjami, tak więc dostęp do tych treści jest mocno utrudniony.

¹ Art. 8 ust. 1 i 2. Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. O petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

² Bytom: *Petycje* — <http://www.bytom.pl/petycje> (dostęp: 22.08.2018).

³ Katowice: *Rejestr petycji* — <http://www.katowice.eu/petycje/petycje/Forms/AllItems.aspx> (dostęp: 22.08.2018).

W zdecydowanej większości miast znajdziemy skany petycji składanych do władz. Cyfrowego odwzorowania tych dokumentów nie ma w Świętochłowicach⁴. W świętochłowickim BIP znajdziemy tylko lakoniczne informacje zbiorcze o złożonych petycjach (łącznie 14 petycji). To zaniechanie stoi w sprzeczności ze zobowiązaniami ustawowymi. Bardzo złe świadectwo daje również Urząd Miasta Mysłowice, który w swoim BIP opublikował tylko zbiorcze informacje na temat rozpatrywanych petycji w 2017 roku (2 petycje)⁵. Co więcej, na stronie nie ma żadnych informacji o petycjach z 2015 i 2016 roku. W tym wypadku również łamane są przepisy Ustawy o petycjach.

Zgodnie z Ustawą informacje o petycjach powinny być aktualizowane o dane z przebiegu postępowania oraz o ostateczne rozstrzygnięcie. Problem w tym, że ustawodawca nie sprecyzował, w jaki sposób urzędy mają to czynić (czy mają to być skany każdego z tych dokumentów, tak jak w przypadku samej petycji, czy też wystarczy lakoniczna informacja). Ta nieścisłość to duża wada Ustawy, część urzędów bowiem ogranicza się właśnie do suchego poinformowania o przebiegu procedowania i wynikach petycji. Dzieje się tak w Gliwicach⁶, Jaworznie⁷, Katowicach i Rybniku⁸. W Mysłowicach (od 2017 r.) oraz Świętochłowicach starano się pozyskać jakąkolwiek wiedzę na temat petycji z tzw. informacji zbiorczych.

Tabela 1 zawiera dane o wszystkich petycjach kierowanych do władz wszystkich miast na prawach powiatu oprócz Świętochłowic (które nie udostępniły informacji o poszczególnych petycjach). W każdym z wierszy tabeli znajduje się konkretna petycja. W zdecydowanej większości są to petycje pojedyncze. Warto natomiast wspomnieć o możliwości wynikającej z artykułu 11 Ustawy, składania petycji wielokrotnej⁹, czyli takiej, która składa się z dwóch lub więcej petycji, które dotyczą tej samej sprawy. Wtedy to podmiot właściwy do rozpatrzenia petycji może zarządzić ich łączne rozpatrywanie. W zestawieniu petycji petycje wielokrotne traktowane są jako jedna petycja. Zdarzają się również petycje adresowane zarówno do prezydenta miasta, jak i rady miasta, na które wnioskodawcy otrzymywali osobne odpowiedzi. Takie petycje również traktowane są w zestawieniu jako jedna petycja.

⁴ Świętochłowice: Petycje — <http://www.bip.swietochlowice.pl/bipkod/007/010> (dostęp: 22.08.2018).

⁵ Mysłowice: Petycje — <http://www.bip.myslowice.pl/page/6933,petycje.html> (dostęp: 23.08.2018).

⁶ *Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miejski w Gliwicach: Informacja o petycjach rozpatrywanych od 6 września 2015 roku na podstawie Ustawy z 11 lipca 2014 roku o petycjach* (Dz.U. 2018, poz. 870 t.j.) — https://bip.gliwice.eu/informacje_publiczne/petycje (dostęp: 22.08.2018).

⁷ Jaworzno: Petycje — <http://bip.jaworzno.pl/Article/id,19205.html> (dostęp: 22.08.2018).

⁸ Rybnik: Petycje — <https://bip.um.rybnik.eu/Default.aspx?Page=304> (dostęp: 22.08.2018).

⁹ Art. 11, Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

Tabela 1

Zestawienie petycji złożonych do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego pomiędzy 6 września 2015 roku a 25 maja 2018 roku

Lp.	Kod miasta	Kategoria	Data złożenia	Data odpowiedzi	Czas BZZ	Forma odpowiedzi	Uwagi
1		3	4	5	6	7	8
1	BB	inne	2015-12-30	2016-03-14	75	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
2	BB	ekologia	2015-11-18	2016-01-25	68	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
3	BB	inne	2015-12-03	2015-12-30	27	odpowiedź sekretarza Prezydenta Miasta	
4	BB	edukacja	2016-02-25	2016-03-14	18	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
5	BB	inwestycje drogowe	2016-10-04	2016-12-30	87	odpowiedź pełnomocnika Prezydenta Miasta	
6	BB	transport	2016-10-10	2016-11-06	27	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	bez rozpatrzenia z uwagi na uchybienia formalne
7	BB	ekologia	2017-02-14	2017-04-25	70	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	uzupełnienie petycji 14.02.17 r., na część petycji odpowiedziała również Rada Miasta 11.05.17
8	BB	edukacja	2017-02-21	2017-04-19	57	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
9	BB	inne	2017-03-09	2017-04-19	41	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
10	BB	nazewnictwo ulic	2017-03-14	2017-06-19	97	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	pierwsze pismo złożone 8.03.2017 r. wezwano do jego poprawienia, uzupełnienie 14.03.17 r.
11	BB	szkła zdrowia	2017-04-12	2017-08-28	138	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
12	BB	inne	2017-05-02	2017-07-17	76	wiele podmiotów	

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
13	BB	inne	2017-05-15	2017-06-19	35	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
14	BB	transport	2017-07-17	2017-10-10	85	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
15	BB	inne	2017-10-25	2018-01-15	82	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
16	BB	inne	2017-12-06	2018-02-05	61	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
17	BB	inne	2018-03-08	2018-04-24	47	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
18	BB	nazewnictwo ulic	2018-03-15	X	X	X	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
19	BYT	ekologia	2015-11-17	2016-01-04	48	odpowiedź Prezydenta Miasta	
20	BYT	inne	2016-04-25	2016-07-25	91	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
21	BYT	edukacja	2016-11-10	X	X	bd	uszkodzony plik odpowiedzi
22	BYT	inne	2016-11-03	X	X	bd	uszkodzony plik odpowiedzi
23	BYT	ekologia	2018-05-04	2018-07-25	82	odpowiedź Prezydenta Miasta	
24	CHO	ekologia	2015-11-20	2016-01-14	55	odpowiedź Prezydenta Miasta	
25	CHO	administracja	2016-04-21	2016-05-12	21	odpowiedź Prezydenta Miasta	
26	CHO	ekologia	2016-04-23	2016-06-14	52	odpowiedź Prezydenta Miasta	
27	CHO	inne	2016-11-30	2017-09-07	281	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
28	CHO	edukacja	2017-03-27	2017-06-29	94	odpowiedź Prezydenta Miasta	
29	CHO	rekreacja	2017-05-10	2017-06-23	44	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	

30	CZE	ekologia	2015-11-17	2015-12-16	29	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	częściowa odpowiedź, reszta bez rozpatrzenia, braki formalne
31	CZE	ekologia	2016-02-09	2016-03-22	42	bd	
32	CZE	administracja	2016-04-21	2016-05-15	24	odpowiedź sekretarza Prezydenta Miasta	
33	CZE	inne	2016-04-23	2016-06-13	51	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
34	CZE	inwestycje drogowe	2016-04-29	2016-06-14	46	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	petycja do Prezydenta Miasta oraz Rady Miasta
35	CZE	inne	2016-09-16	X	X	X	bez rozpatrzenia, wymogi formalne
36	CZE	transport	2016-10-03	2016-10-11	8	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
37	CZE	transport	2016-10-12	X	X	X	bez rozpatrzenia, wymogi formalne
38	CZE	inne	2016-11-03	2017-01-19	77	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
39	CZE	inwestycje drogowe	2016-11-07	2016-11-29	22	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	petycja do Prezydenta Miasta i Rady Miasta
40	CZE	inwestycje drogowe	2016-11-08	2016-11-29	21	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
41	CZE	ekologia	2017-01-09	2017-05-19	130	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przekazanie do innego organu i ponowne naliczanie od 23.02.17 r.
42	CZE	transport	2017-02-27	2017-07-10	133	odpowiedź dyrektora Miejskiego Zarządu Dróg i Transportu	197 maili jako petycja wielokrotna (pierwsza 8.02.17 r.), przekazanie do Miejskiego Zarządu Dróg i Transportu, przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
43	CZE	TRANSPORT	2017-03-15	2017-06-14	91	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	w formie skargi

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
44	CZE	inwestycje drogowe	2017-05-09	2017-07-06	58	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
45	CZE	inwestycje drogowe	2017-05-31	X	X	X	bez rozpatrzenia, wymogi formalne
46	CZE	inwestycje drogowe	2017-05-31	2017-07-28	58	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
47	CZE	inne	2017-06-09	2017-08-11	63	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
48	CZE	transport	2017-07-17	2017-10-20	95	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przekazanie z Rady Miasta do prezydenta, przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
49	CZE	transport	2017-08-11	2017-11-06	87	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
50	CZE	transport	2017-09-19	2017-12-11	83	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
51	CZE	służba zdrowia	2017-09-25	2017-10-04	9	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przekazanie petycji do Marszałka Województwa, ostateczna odpowiedź 15.01.2018 r.
52	CZE	inne	2017-09-25	2017-10-16	21	odpowiedź dyrektora generalnego Urzędu Miasta	
53	CZE	inne	2017-10-03	2017-12-27	85	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
54	CZE	inwestycje drogowe	2017-10-04	2017-12-19	76	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
55	CZE	służba zdrowia	2017-10-04	2018-01-03	91	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
56	CZE	edukacja	2017-10-24	2018-01-19	87	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
57	CZE	inwestycje drogowe	2017-11-11	2018-01-23	73	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
58	CZE	transport	2017-11-14	2018-02-01	79	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
59	CZE	administracja	2017-11-16	2018-02-14	90	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	

60	CZE	inwestycje drogowe	2017-11-14	2018-01-18	65	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
61	CZE	inne	2017-11-24	2017-12-20	26	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
62	CZE	transport	2017-12-11	2018-01-30	50	odpowiedź zastępcy Naczelnika Wydziału	
63	CZE	nazewnictwo ulic	2017-12-28	2018-01-12	15	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	złożona również do Rady Miasta, która odpowiedziała 26.02.17 r.
64	CZE	nazewnictwo ulic	2017-12-28	2018-03-20	82	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	złożona również do Rady Miasta, która odpowiedziała 21.03.17 r.
65	CZE	transport	2018-02-16	2018-05-15	88	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
66	CZE	ekologia	2018-03-07	2018-05-11	65	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	złożona również do Rady Miasta, która odpowiedziała 29.05.18 r.
67	CZE	rekreacja	2018-04-12	2018-06-18	67	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
68	CZE	służba zdrowia	2018-04-10	2018-07-04	85	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
69	CZE	rekreacja	2018-05-23	2018-07-26	64	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
70	DG	administracja	2016-02-23	2016-03-04	10	odpowiedź Prezydenta Miasta	złożono 352 indywidualnych petycji jednakowej treści, złożonych od 9,09, do 21.12.15 r. Zarządzeniem Prezydenta Miasta DG rozpatrywano je razem, okres oczekiwania na petycje wyznaczono do 23.02.16 r. Licząc od pierwszej petycji sprawa rozstrzygnięta po 177 dniach.
71	DG	ekologia	2015-11-18	2016-02-19	93	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
72	DG	administracja	2016-04-21	2016-05-06	15	odpowiedź sekretarza Miasta	Prezydenta Miasta
73	DG	edukacja	2016-05-06	2016-06-22	47	uchwała Rady Miasta	bez rozpatrzenia
74	DG	edukacja	2016-06-22	2016-07-08	16	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
75	DG	inne	2016-06-22	2016-08-29	68	odpowiedź Prezydenta Miasta	
76	DG	inwestycje drogowe	2016-07-21	2016-09-08	49	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
77	DG	inne	2016-10-31	2016-11-10	10	odpowiedź Prezydenta Miasta	bez rozpatrzenia
78	DG	inne	2016-11-03	2017-01-16	74	bd	zepsuty plik odpowiedzi
79	DG	edukacja	2017-02-24	2017-03-03	7	odpowiedź Prezydenta Miasta	
80	DG	nazewnictwo ulic	2017-05-26	2017-06-28	33	uchwała Rady Miasta	
81	DG	służba zdrowia	2017-08-29	2017-09-06	8	uchwała Rady Miasta	
82	DG	służba zdrowia	2017-09-13	2017-12-06	84	odpowiedź Prezydenta Miasta	
83	DG	inne	2018-02-13	2018-03-27	42	odpowiedź Prezydenta Miasta	
84	DG	nazewnictwo ulic	2018-03-09	2018-04-23	45	odpowiedź Prezydenta Miasta	
85	GLI	ekologia	2015-11-17	2015-12-18	31	bd	
86	GLI	administracja	2016-01-07	2016-03-23	76	bd	uzupełniono braki formalne
87	GLI	inne	2016-02-19	X	X	X	bez rozpatrzenia
88	GLI	inwestycje drogowe	2016-04-05	2016-04-19	14	bd	
89	GLI	kultura	2016-06-27	2016-09-12	77	bd	
90	GLI	ekologia	2016-06-13	2016-09-07	86	bd	petycja zarówno do Prezydenta Miasta, jak i Rady Miasta. Odpowiedź Rady Miasta 16.11.16 r.
91	GLI	inne	2016-07-05	2016-07-22	17	bd	

92	GLI	inwestycje drogowe	2016-10-13	2017-01-09	88	bd	
93	GLI	transport	2016-10-14	2016-11-17	34	bd	
94	GLI	inne	2016-10-17	2016-12-09	53	bd	
95	GLI	inwestycje drogowe	2016-10-20	2017-01-16	88	bd	
96	GLI	inne	2016-11-09	2016-12-21	42	bd	
97	GLI	inwestycje drogowe	2016-12-09	X	X	X	bez rozpatrzenia, wymo- gi formalne
98	GLI	ekologia	2016-12-13	2017-03-09	86	bd	
99	GLI	inne	2017-03-08	2017-06-07	91	bd	
100	GLI	inne	2017-03-09	2017-03-16	7	bd	
101	GLI	inwestycje drogowe	2017-03-10	2017-04-20	41	bd	
102	GLI	transport	2017-04-12	2017-05-09	27	bd	
103	GLI	transport	2017-05-09	2017-07-06	58	bd	
104	GLI	służba zdrowia	2017-06-29	2017-09-20	83	bd	
105	GLI	inwestycje drogowe	2017-10-10	2018-01-05	87	bd	
106	GLI	inwestycje drogowe	2017-10-24	2017-11-16	23	bd	
107	GLI	administracja	2017-11-10	2018-02-12	94	bd	uzupełniono braki formalne
108	GLI	administracja	2017-11-30	2018-02-19	81	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	
109	GLI	inwestycje drogowe	2018-01-04	2018-02-12	39	bd	
110	GLI	inne	2018-03-01	2018-04-17	47	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
111	GLI	inwestycje drogowe	2018-03-28	2018-04-27	30	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
112	JAS	ekologia	2016-09-21	2017-03-15	175	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
113	JAS	edukacja	2016-09-28	2016-10-20	22	odpowiedź Prezydenta Miasta	
114	JAS	transport	2016-09-30	2016-11-06	37	odpowiedź przewodniczącego Rady Miasta	
115	JAS	edukacja	2017-06-19	2017-07-19	30	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
116	JAW	inne	2015-09-09	2015-10-07	28	bd	brak skanu odpowiedzi
117	JAW	inwestycje drogowe	2015-10-27	2015-11-03	7	bd	brak skanu odpowiedzi
118	JAW	ekologia	2015-11-17	2015-11-30	13	bd	brak skanu odpowiedzi
119	JAW	inne	2015-12-04	2015-12-09	5	bd	brak skanu odpowiedzi
120	JAW	inwestycje drogowe	2016-03-30	2016-04-12	13	bd	brak skanu odpowiedzi
121	JAW	administracja	2016-04-21	2016-05-02	11	bd	brak skanu odpowiedzi
122	JAW	administracja	2016-05-06	2016-05-13	7	bd	brak skanu odpowiedzi
123	JAW	administracja	2016-10-21	2016-11-03	13	bd	brak skanu odpowiedzi
124	JAW	inne	2017-02-11	2017-02-21	10	bd	brak skanu odpowiedzi
125	JAW	inwestycje drogowe	2017-06-08	2017-06-14	6	bd	brak skanu odpowiedzi
126	JAW	inne	2017-06-19	2017-07-17	28	bd	brak skanu odpowiedzi
127	JAW	transport	2017-07-20	2017-08-02	13	bd	brak skanu odpowiedzi
128	JAW	inwestycje drogowe	2017-07-27	bd	X	bd	brak skanu odpowiedzi
129	JAW	inwestycje drogowe	2017-09-19	2017-10-17	28	bd	brak skanu odpowiedzi
130	JAW	edukacja	2017-10-25	2017-11-06	12	bd	brak skanu odpowiedzi
131	JAW	inwestycje drogowe	2017-11-09	2017-11-27	18	bd	brak skanu odpowiedzi
132	JAW	rekreacja	2018-03-15	2018-05-29	75	bd	brak skanu odpowiedzi

133	JAW	inne	2018-05-23	2018-06-11	19	bd	brak skanu odpowiedzi
134	JAW	inne	2018-05-24	2018-06-06	13	bd	brak skanu odpowiedzi
135	KAT	rekreacja	2015-09-28	2015-11-06	39	bd	brak skanu odpowiedzi
136	KAT	transport	2015-10-14	2015-11-23	40	bd	brak skanu odpowiedzi
137	KAT	ekologia	2015-11-16	2015-12-08	22	bd	brak skanu odpowiedzi
138	KAT	inne	2015-12-17	2016-02-29	74	bd	brak skanu odpowiedzi
139	KAT	rekreacja	2015-12-20	2016-01-28	39	bd	brak skanu odpowiedzi
140	KAT	kultura	2016-01-14	2016-01-26	12	bd	brak skanu odpowiedzi
141	KAT	inne	2016-01-21	2016-04-21	91	bd	brak skanu odpowiedzi
142	KAT	inwestycje drogowe	2016-02-17	2016-04-27	70	bd	brak skanu odpowiedzi
143	KAT	inwestycje drogowe	2016-03-14	2016-05-04	51	bd	brak skanu odpowiedzi
144	KAT	inne	2016-03-29	2016-04-18	20	bd	brak skanu odpowiedzi
145	KAT	inne	2016-04-23	2016-05-02	9	bd	brak skanu odpowiedzi
146	KAT	inne	2016-10-04	2016-11-15	42	bd	brak skanu odpowiedzi
147	KAT	inne	2016-10-13	2016-12-05	53	bd	brak skanu odpowiedzi
148	KAT	transport	2016-10-18	2016-11-17	30	bd	brak skanu odpowiedzi
149	KAT	inne	2016-10-25	2016-11-17	23	bd	brak skanu odpowiedzi
150	KAT	inne	2016-10-31	2016-12-02	32	bd	brak skanu odpowiedzi
151	KAT	inwestycje drogowe	2016-12-01	2017-01-09	39	bd	brak skanu odpowiedzi
152	KAT	inwestycje drogowe	2016-12-08	2017-01-20	43	bd	brak skanu odpowiedzi
153	KAT	inne	2016-12-30	2017-01-26	27	bd	brak skanu odpowiedzi
154	KAT	inne	2017-01-02	2017-02-01	30	bd	brak skanu odpowiedzi
155	KAT	inne	2017-03-30	2017-05-10	41	bd	brak skanu odpowiedzi
156	KAT	transport	2017-05-12	2017-06-14	33	bd	brak skanu odpowiedzi

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
157	KAT	inne	2017-06-05	2017-08-04	60	bd	brak skanu odpowiedzi
158	KAT	inwestycje drogowe	2017-06-14	2017-11-14	153	bd	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrzenia petycji, brak skanu odpowiedzi
159	KAT	inne	2017-07-01	2017-07-18	17	bd	brak skanu odpowiedzi
160	KAT	inne	2017-07-28	2017-09-05	39	bd	brak skanu odpowiedzi
161	KAT	nazewnictwo ulic	2017-09-25	2017-11-03	39	bd	brak skanu odpowiedzi
162	KAT	inwestycje drogowe	2017-10-19	2017-11-06	18	bd	brak skanu odpowiedzi
163	KAT	inwestycje drogowe	2017-10-24	2017-11-28	35	bd	brak skanu odpowiedzi
164	KAT	inwestycje drogowe	2017-11-06	2017-12-07	31	bd	brak skanu odpowiedzi
165	KAT	inne	2017-11-14	2017-12-20	36	bd	brak skanu odpowiedzi
166	KAT	inne	2017-11-22	2018-01-05	44	bd	brak skanu odpowiedzi
167	KAT	inwestycje drogowe	2017-11-23	2018-04-27	155	bd	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrzenia petycji, brak skanu odpowiedzi
168	KAT	inwestycje drogowe	2017-11-24	2017-12-14	20	bd	brak skanu odpowiedzi
169	KAT	inne	2017-12-07	2018-01-09	33	bd	brak skanu odpowiedzi
170	KAT	inne	2018-01-15	2018-03-16	60	bd	brak skanu odpowiedzi
171	KAT	inne	2018-02-26	2018-05-11	74	bd	brak skanu odpowiedzi
172	KAT	transport	2018-04-30	2018-06-22	53	bd	brak skanu odpowiedzi
173	KAT	inne	2018-05-16	2018-06-14	29	bd	brak skanu odpowiedzi
174	MYS	inne	X	X	X	X	z informacji zbiorczej

175	MYS	inne	X	X	X	X	X	X	z informacji zbiorczej
176	PŚL	ekologia	2015-10-01	2015-11-12	42	odpowiedź Prezydenta Miasta	identyczne pismo do Rady Miasta, uchwała podjęta 22.12.15 r.		
177	PŚL	ekologia	2015-11-17	2015-12-28	41	odpowiedź Prezydenta Miasta			
178	PŚL	inne	2015-11-26	2016-01-28	63	uchwała Rady Miasta			
179	PŚL	inne	2016-03-21	2016-09-05	168	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłożeniu terminu rozpatrzenia petycji		
180	PŚL	administracja	2016-04-21	2016-05-25	34	odpowiedź Prezydenta Miasta			
181	PŚL	administracja	2016-04-21	2016-05-24	33	odpowiedź Prezydenta Miasta			
182	PŚL	inne	2016-04-23	2016-05-25	32	odpowiedź Prezydenta Miasta			
183	PŚL	edukacja	2016-10-31	2016-11-14	14	odpowiedź Prezydenta Miasta			
184	PŚL	administracja	2016-10-24	2016-11-14	21	odpowiedź Prezydenta Miasta			
185	PŚL	inne	2016-11-17	2016-11-28	11	odpowiedź Prezydenta Miasta			
186	PŚL	inwestycje drogowe	2016-11-28	2017-02-23	87	uchwała Rady Miasta			
187	PŚL	inne	2017-02-17	X	X	X	brak informacji o sposobie załatwienia petycji		
188	PŚL	ekologia	2017-02-23	2017-04-27	63	uchwała Rady Miasta			
189	PŚL	inne	2017-06-07	2017-06-19	12	odpowiedź sekretarza Miasta Prezydenta			
190	PŚL	inne	2017-10-12	2017-11-09	28	odpowiedź Prezydenta Miasta	identyczne pismo do Rady Miasta, uchwała 30.11.17 r.		
191	PŚL	inne	2018-05-04	2018-07-09	66	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta			
192	RŚ	ekologia	2015-11-17	2015-12-10	23	odpowiedź Prezydenta Miasta			
193	RŚ	inne	2015-12-09	2015-12-31	22	odpowiedź Prezydenta Miasta			

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
194	RŚ	rekreacja	2016-04-11	2016-05-17	36	odpowiedź Prezydenta Miastaa	bez rozpatrzenia, braki formalne
195	RŚ	administracja	2016-04-21	2016-05-17	26	odpowiedź Prezydenta Miasta	pismo skierowanie również do rady miasta
196	RŚ	ekologia	2016-07-05	2016-07-18	13	odpowiedź Prezydenta Miasta	
197	RŚ	rekreacja	2016-07-26	2016-07-29	3	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
198	RŚ	inne	2016-10-10	2016-11-24	45	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
199	RŚ	edukacja	2016-11-10	2017-01-11	62	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
200	RŚ	edukacja	2017-04-17	X	X	X	braki formalne, bez rozpatrzenia
201	RŚ	inne	2017-04-18	2017-05-31	43	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
202	RŚ	edukacja	2017-04-28	X	X	X	braki formalne, bez rozpatrzenia
203	RŚ	rekreacja	2017-05-10	2017-05-24	14	odpowiedź Prezydenta Miasta	
204	RŚ	inne	2017-06-12	2017-07-21	39	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
205	RŚ	służba zdrowia	2017-08-04	X	X	X	braki formalne, bez rozpatrzenia
206	RŚ	kultura	2017-10-03	2017-10-19	16	odpowiedź Prezydenta Miasta	
207	RŚ	służba zdrowia	2017-09-19	2017-10-06	17	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
208	RYB	transport	2015-09-25	2015-11-23	59	bd	brak skanów odpowiedzi
209	RYB	transport	2015-09-10	2015-10-22	42	bd	brak skanów odpowiedzi
210	RYB	edukacja	2015-10-14	2015-11-09	26	bd	brak skanów odpowiedzi
211	RYB	rekreacja	2015-11-04	X	X	bd	bez rozpatrzenia
212	RYB	ekologia	2015-11-17	2016-01-04	48	bd	brak skanów odpowiedzi

213	RYB	inne	2015-12-15	2015-12-30	15	bd	forma skargi, brak skanów odpowiedzi
214	RYB	inne	2016-03-14	2016-03-25	11	bd	brak skanów
215	RYB	edukacja	2016-03-15	2016-04-27	43	bd	brak skanów odpowiedzi
216	RYB	rekreacja	2016-03-18	2016-04-29	42	bd	brak skanów odpowiedzi
217	RYB	administracja	2016-04-21	2016-05-05	14	bd	brak skanów odpowiedzi
218	RYB	inne	2016-04-23	2016-05-09	16	bd	brak skanów odpowiedzi
219	RYB	edukacja	2016-10-29	2017-01-24	87	bd	brak skanów odpowiedzi
220	RYB	inne	2016-10-31	2017-01-17	78	bd	brak skanów odpowiedzi
221	RYB	inne	2016-11-03	X	X	X	brak informacji o sposobie załatwienia petycji, w BIP widnieje informacja „w trakcie rozpatrywania”
222	RYB	ekologia	2016-11-09	2017-01-12	64	uchwała Rady Miasta	
223	RYB	inne	2016-11-15	2017-02-07	84	bd	brak skanów odpowiedzi
224	RYB	inwestycje drogowe	2017-01-04	2017-03-22	77	bd	brak skanów odpowiedzi
225	RYB	transport	2017-02-06	2017-05-08	91	bd	brak skanów odpowiedzi
226	RYB	inne	2017-02-21	2017-03-03	10	bd	brak skanów odpowiedzi
227	RYB	inwestycje drogowe	2017-05-28	2017-06-27	30	bd	brak skanów odpowiedzi
228	RYB	inne	2017-06-10	2017-08-29	80	bd	brak skanów odpowiedzi
229	RYB	transport	2017-09-20	2017-11-25	66	bd	brak skanów odpowiedzi
230	RYB	rekreacja	2017-09-28	2017-12-28	91	bd	brak skanów odpowiedzi
231	RYB	transport	2017-10-05	2017-12-14	70	uchwała Rady Miasta	
232	RYB	inwestycje drogowe	2017-12-12	2018-03-08	86	bd	brak skanów odpowiedzi
233	SŚL	inne	2017-08-21	2017-10-02	42	odpowiedź Miasta sekretarza Prezydenta Miasta	

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
234	SOS	inne	2015-09-29	2015-12-17	79	uchwała Rady Miasta	
235	SOS	ekologia	2015-11-17	2016-02-12	87	odpowiedź Prezydenta Miasta	
236	SOS	inne	2016-06-13	2016-09-12	91	odpowiedź Prezydenta Miasta	
237	SOS	inwestycje drogowe	2016-06-24	2016-08-19	56	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
238	SOS	inne	2016-07-19	2016-09-29	72	uchwała Rady Miasta	
239	SOS	inwestycje drogowe	2016-09-26	2016-12-05	70	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
240	SOS	inne	2016-10-13	2016-11-10	28	odpowiedź Prezydenta Miasta	
241	SOS	inne	2016-10-31	2017-01-20	81	odpowiedź Prezydenta Miasta	
242	SOS	edukacja	2016-12-29	2017-02-28	61	uchwała Rady Miasta	
243	SOS	edukacja	2017-01-13	2017-02-28	46	uchwała Rady Miasta	
244	SOS	inne	2017-03-07	2017-04-24	48	odpowiedź Prezydenta Miasta	
245	SOS	transport	2017-04-25	2017-05-11	16	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	publikacja odpowiedzi w BIP 27.06.17 r.
246	SOS	rekreacja	2017-05-10	2017-06-02	23	odpowiedź pełnomocnika Prezydenta Miasta	
247	SOS	edukacja	2017-05-19	2017-05-27	8	odpowiedź pełnomocnika Prezydenta Miasta	
248	SOS	inwestycje drogowe	2017-06-01	2017-06-14	13	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
249	SOS	inne	2017-06-07	2017-06-28	21	odpowiedź sekretarza Prezydenta Miasta	
250	SOS	transport	2017-06-20	2017-07-13	23	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
251	SOS	inne	2017-06-17	2017-08-10	54	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	
252	SOS	edukacja	2017-09-18	2017-10-17	29	odpowiedź Naczelnika Wydziału	
253	SOS	inwestycje drogowe	2017-09-21	2017-11-09	49	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	publikacja odpowiedzi 7.12.18 r.

254	SOS	inwestycje drogowe	2017-10-19	2018-01-11	84	odpowiedź Prezydenta Miasta		
255	SOS	ekologia	2017-12-18	2018-03-22	94	uchwała Rady Miasta	petycja wielokrotna (5 petycji) do Rady Miasta i Prezydenta Miasta	
256	SOS	inwestycje drogowe	2018-01-23	2018-03-05	41	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	odpowiedź skonstruowana na 23.02.18 r. z pieczętką 5.03.18 r. a opublikowana w BIP 16.04.18 r.	
257	SOS	inne	2018-01-31	2018-04-10	69	odpowiedź sekretarza Miasta	Prezydenta	
258	SOS	inwestycje drogowe	2018-02-01	2018-04-18	76	odpowiedź Prezydenta Miasta		
259	SOS	transport	2018-02-06	2018-05-24	107	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji	
260	SOS	inne	2018-03-06	2018-03-22	16	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta		
261	SOS	nazewnictwo ulic	2018-03-09	2018-08-06	150	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji	
262	SOS	nazewnictwo ulic	2018-03-09	2018-06-05	88	odpowiedź Prezydenta Miasta		
263	SOS	inwestycje drogowe	2018-05-08	2018-07-26	79	odpowiedź Naczelnika Wydziału		
264	TYC	ekologia	2015-11-17	2015-12-21	34	odpowiedź Prezydenta Miasta		
265	TYC	inne	2016-04-05	2016-04-20	15	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta		
266	TYC	rekreacja	2016-04-11	2016-05-19	38	odpowiedź Prezydenta Miasta		
267	TYC	administracja	2016-04-21	2016-04-25	4	odpowiedź sekretarza Miasta	Prezydenta	
268	TYC	inne	2016-04-27	2016-07-06	70	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta		
269	TYC	inne	2016-05-30	2016-08-30	92	odpowiedź Prezydenta Miasta		
270	TYC	edukacja	2016-11-02	2016-11-24	22	odpowiedź Miejskiego Centrum Oświaty	przekazanie do Miejskiego Centrum Oświaty 2.11.16 r.	

cd. tab. 1

271	TYC	inne	2016-10-31	2016-11-28	28	odpowiedź Miasta	sekretarza	Prezydenta	
272	TYC	inne	2016-11-03	2016-11-14	11	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta			
273	TYC	rekreacja	2017-05-10	2017-05-31	21	odpowiedź Naczelnika Wydziału			
274	TYC	inwestycje drogowe	2017-07-31	2017-09-05	36	odpowiedź Miasta	wypracowana przez Radę Miasta		odrzućcie z przyczyn formalnych, ale dalsze procedowanie merytoryki
275	TYC	transport	2017-10-02	2017-10-25	23	odpowiedź	zastępcy Prezydenta Miasta		
276	TYC	inwestycje drogowe	2018-01-31	2018-04-05	64	odpowiedź	zastępcy Prezydenta Miasta		
277	TYC	inne	2018-05-04	2018-05-21	17	odpowiedź	zastępcy Prezydenta Miasta		
278	ZAB	ekologia	2015-11-17	2016-01-15	59	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
279	ZAB	służba zdrowia	2016-01-30	2016-04-13	74	odpowiedź	Naczelnika Wydziału		
280	ZAB	rekreacja	2017-05-10	2017-07-04	55	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
281	ZAB	edukacja	2017-09-04	2017-11-14	71	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
282	ŻOR	ekologia	2015-11-17	2015-12-29	42	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
283	ŻOR	edukacja	2016-03-05	2016-06-07	94	odpowiedź Miasta	wypracowana przez Radę Miasta		
284	ŻOR	rekreacja	2016-03-21	2016-03-31	10	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
285	ŻOR	inne	2016-11-02	2017-02-01	91	odpowiedź	Naczelnika Wydziału		
286	ŻOR	inne	2018-05-04	2018-05-15	11	odpowiedź	Prezydenta Miasta		
Wszystkie miasta na prawach powiatu województwa śląskiego — średni czas rozpatrzenia petycji: 50,64									

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

bd — brak danych, X — brak rozstrzygnięcia

Kody miast: BB — Bielsko-Biała, BYT — Bytom, CHO — Chorzów, CZE — Częstochowa, DG — Dąbrowa Górnicza, GLI — Gliwice, JAS — Jastrzębie-Zdrój, JAW — Jaworzno, KAT — Katowice, MYS — Mysłowice, PŚL — Piekary Śląskie, RŚ — Ruda Śląska, RYB — Rybnik, SŚL — Siemianowice Śląskie, SOS — Sosnowiec, TYC — Tychy, ZAB — Zabrze, ŻOR — Żory.

W kolejnych kolumnach znajdują się następujące informacje: numer petycji w zestawieniu, kod miasta, kategoria, data złożenia, data odpowiedzi, czas BZZ (liczba dni upływających między datą złożenia petycji a datą udzielenia na nią odpowiedzi), forma odpowiedzi oraz uwagi. Informacje o kodzie miasta znajdują się w legendzie tabeli. Poszczególne petycje zostały sklasyfikowane pod kątem merytorycznej zawartości i podzielone na następujące kategorie:

- **ekologia** — najczęściej były to kwestie dotyczące smogu, spalin samochodowych padały również głosy sprzeciwu mieszkańców wobec inwestycji, które miałyby powodować degradację środowiska;
- **inwestycje drogowe** — kwestię związane z budową dróg, chodników i parkingów; często były łączone z potrzebą budowy infrastruktury towarzyszącej np. kanalizacji, ekranów dźwiękochłonnych, sygnalizacji świetlnych, przystanków autobusowych, oświetlenia itd.;
- **transport** — wszystkie inne petycje inwestycyjne niezwiązane z transportem kołowym, jak budowa linii tramwajowych, kolejowych, budowa lotnisk; w tej kategorii znajdują się także wszystkie kwestie związane z reorganizacją ruchu drogowego (np. zmiana znaków drogowych) i funkcjonowaniem transportu zbiorowego (znoszenie lub tworzenie linii autobusowych lub tramwajowych, zniżki i ulgi w przejazdach);
- **edukacja** — petycje najczęściej dotyczyły kwestii łączenia, dzielenia lub likwidowania klas bądź szkół oraz inwestycji związanych z budynkami szkolnymi; jeśli petycja dotyczyła boiska lub placu zabaw w obrębie szkoły, to była ona zaliczana do tej kategorii;
- **rekreacja** — wszystkie propozycje budowy boisk i placów zabaw poza obrębem szkół, a także kwestie aranżacji terenów zielonych, organizacji wyjazdów dla dzieci, funkcjonowania sieci rowerów miejskich bądź apele dotyczące wspierania lokalnego sportu; w tej kategorii znalazła się również petycja dotycząca możliwości utworzenia w miejscach publicznych stref, w których byłoby można legalnie spożywać alkohol;
- **służba zdrowia** — zgłoszenia dotyczące miejskich programów zdrowotnych i funkcjonowania szpitali miejskich;
- **administracja** — petycje dotyczyły funkcjonowania urzędów, wynagrodzeń urzędników oraz podatków lokalnych;
- **nazewnictwo ulic** — propozycje zmiany nazw ulic i placów;
- **kultura** — najmniej popularna kategoria — zakładano, że znajdują się w niej propozycje organizacji wydarzeń, lecz mieszkańcy województwa, jeśli już interesowali się tym tematem, to w obszarze funkcjonowania miejskich instytucji kultury;
- **inne** — wszystkie inne petycje niemieszczące się w pozostałych kategoriach.

Warta szerszego omówienia jest kolumna zawierająca datę złożenia wniosku. Data podana w tej rubryce odpowiada momentowi, w którym pismo zostało realnie złożone w urzędzie. O tym fakcie powinna świadczyć pieczętka potwier-

dzająca przyjęcie pisma. Niestety, w dokumentacji większości miast zdarzają się skany petycji, na których nie ma żadnych pieczętek urzędowych. Zdarzają się również przypadki, w których data przyjęcia pisma zawarta w BIP nie zgadza się z datą pierwszej urzędowej pieczętki (sugeruje się, że przyjęcie pisma nastąpiło później, niż wskazuje na to pieczętka). Nazwa rubryki nawiązuje do treści artykułu 10 ustęp 1, stanowiącego, że „petycja powinna być rozpatrzona bez zbędnej zwłoki”¹⁰. Pismo staje się petycją w momencie, kiedy obywatel złoży je do urzędu, a nie wtedy, gdy odpowiednia osoba opublikuje dokument w BIP lub merytorycznie się nim zajmie. Tak więc w rubryce można znaleźć datę pierwszej pieczętki, a jeśli takiej nie było — wtedy datę podaną w BIP.

Od podanej reguły istnieją trzy wyjątki. Po pierwsze, jeśli w petycji nie oznaczono adresata petycji, nie wskazano przedmiotu petycji lub występując z petycją w interesie podmiotu trzeciego, nie przedstawiono danych tego podmiotu ani jego zgody, wtedy w terminie 30 dni od dnia złożenia petycji wzywa się wnioskodawcę, by w terminie do 14 dni uzupełnił braki¹¹. Czas rozpatrywania petycji liczy się więc od momentu uzupełnienia braków formalnych¹². Po drugie, na mocy artykułu 11 Ustawy, gdy w ciągu miesiąca od otrzymania pierwszej petycji do urzędu wpływają kolejne petycje dotyczące tej samej sprawy, to podmiot właściwy do ich rozpatrzenia może zarządzić ich łączne rozpatrzenie. Wtedy to może zostać zarządzone okres oczekiwania na dalsze petycje (do 2 miesięcy). Termin rozpatrzenia petycji liczy się od dnia upływu tego okresu¹³. Po trzecie, jeśli petycja jest zaadresowana do podmiotu niewłaściwego do jej rozpatrzenia, to taki adresat ma obowiązek w ciągu 30 dni przesłać tę petycję do właściwego podmiotu. Czas rozpatrzenia petycji liczy się więc od chwili otrzymania petycji przez właściwy podmiot¹⁴. Wszystkie te wyjątki zostały uwzględnione w zestawieniu petycji.

Datę odpowiedzi na petycję stanowi moment wygenerowania pierwszej, całościowej, merytorycznej odpowiedzi. Jeśli na temat petycji stanowisko zajęą osobno Prezydent Miasta i osobno Rada Miasta, to w tej rubryce widnieje data udzielenia pierwszej odpowiedzi.

W rubryce „formy odpowiedzi” zostały przedstawione informacje, kto udzielił odpowiedzi na petycję. Jeśli odpowiedzi udzieliło osobno kilka podmiotów, to w rubryce przedstawiano informacje na temat tej, której udzielono najwcześniej (odpowiednio do daty odpowiedzi). Jest niemal pewne, że w procesie konstruowania odpowiedzi na petycję bierze udział nie tylko osoba pod-

¹⁰ Art. 10 ust. 1 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

¹¹ Art. 4 ust. 2 pkt 3 i 4, art. 5 ust. 1 i 2 oraz art. 7. ust. 2 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

¹² Art. 10 ust. 2, Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

¹³ Art. 11 ust. 1 i 2, Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

¹⁴ Art. 6 ust. 1 oraz art. 10 ust. 2, Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

pisana w odpowiedzi, ale na przykład miejsy urzędnicy, eksperci, doradcy itd. Z punktu widzenia badań ważne jest jednak, kto za tę odpowiedź bierze polityczną odpowiedzialność — tą osobą jest pracownik podpisany pod dokumentem rozstrzygającym petycję.

W rubryce „uwagi” zostają przedstawione dodatkowe dane oraz wyjaśnienia dotyczące poszczególnych petycji.

Petycje w miastach na prawach powiatu województwa śląskiego

Od 6 września 2015 roku do 25 maja 2018 roku do władz miast na prawach powiatu skierowano 300 petycji. Podstawowe informacje na ich temat publikuje 18 z 19 miast (bez Świętochłowic, w których procedowano 14 takich petycji, lecz nie ma szczegółowych informacji na ich temat). W ten sposób udało się skonstruować zestawienie 286 petycji, które zawiera tabela 1.

Tabela 2 przedstawia liczbę petycji zgłaszanych do władz poszczególnych miast na prawach powiatu województwa śląskiego w omawianym okresie. Najwięcej petycji skierowano do władz Częstochowy (40), Katowic (39), Sosnowca (30), Gliwic (27) i Rybnika (25). Najmniej pracy z petycjami miał siemianowicki urząd, który zajął się tylko jednym takim pismem.

Tabela 2 oraz wykres 1 przedstawiają również rodzaje zgłaszanych petycji w poszczególnych miastach. Najpopularniejszym tematem były inwestycje drogowe (17% petycji zgłaszanych do władz wszystkich miast na prawach powiatu, bez Świętochłowic) — tego typu kwestie najczęściej podnosili mieszkańcy największych miast w województwie: Katowic (10), Częstochowy (9), Sosnowca (8) i Gliwic (9). Kolejnym tematem jest transport (11%), gdzie najaktywniej udzielali się częstochowianie (10). Ważnym tematem dla mieszkańców województwa śląskiego jest ekologia (10%) — w tej kwestii liczba petycji rozłożyła się równomiernie pomiędzy miastami i tylko w Mysłowicach i Siemianowicach Śląskich nikt nie złożył petycji o tej tematyce. Istotnym tematem dla mieszkańców była również edukacja (9%). Najmniej petycji dotyczyło spraw związanych z kulturą (1%).

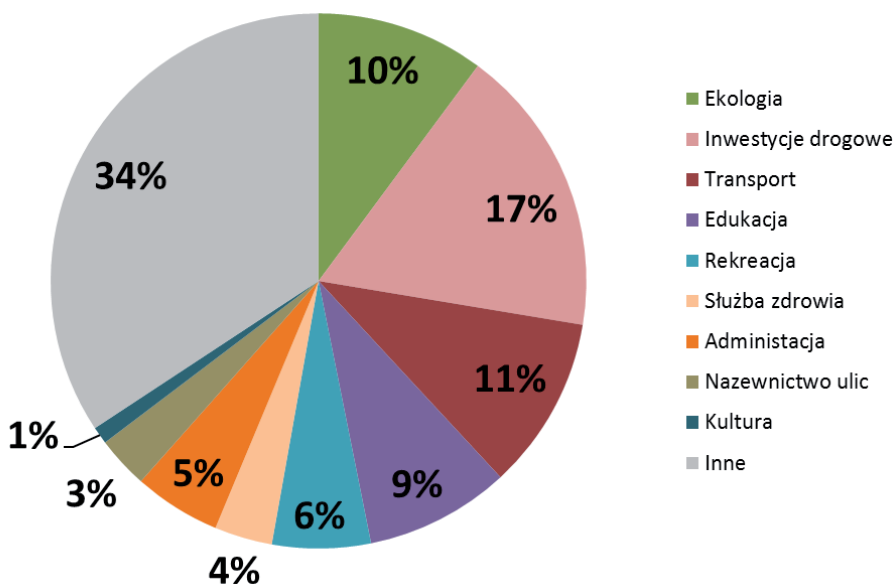
34% petycji nie można było zakwalifikować do żadnej konkretnej kategorii. Mieszkańcy województwa poruszali w nich takie kwestie, jak między innymi treści stron internetowych, problematykę przyjęcia uchodźców z Bliskiego Wschodu, sprawę organizacji budżetu obywatelskiego, wątpliwości dotyczące działalności cyrków, kłopoty związane z hałasem lub uciążliwym zapachem. Warto odnotować dwie bardzo interesujące petycje: dotyczącą przeprowadzenia referendum na temat przyłączenia gminy Wręczyca Wielka do miasta Częstochowa oraz poruszającą kwestię okręgów wyborczych do Rady Miasta Sosnowiec.

Tabela 2

Liczba i rodzaje petycji zgłaszanych do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego pomiędzy 6 września 2015 roku a 25 maja 2018 roku

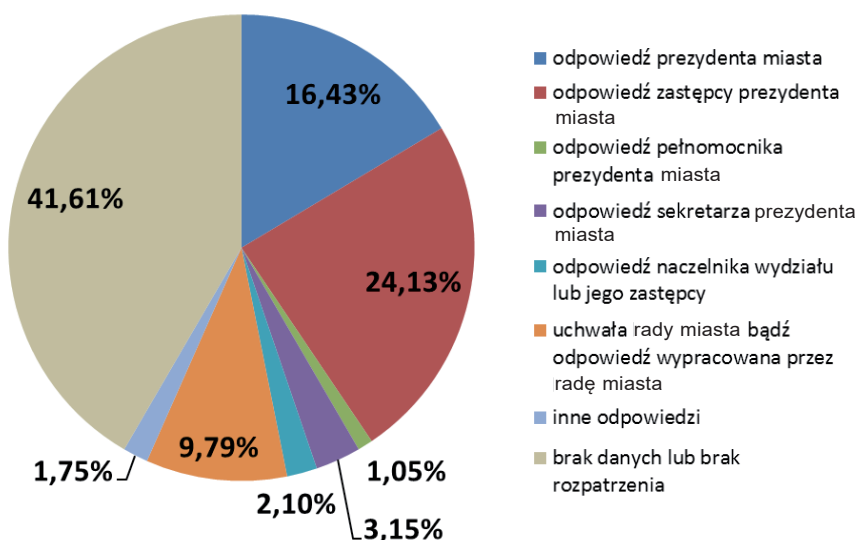
Miasto	Kategorie petycji											inne
	ekologia	inwestycje drogowe	transport	edukacja	rekreacja	szkolenia zdrowotne	administracja	nazwy ulic	kultura	inne		
Bielsko-Biała	2	1	2	2	0	1	0	2	0	0	0	8
Bytom	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Chorzów	2	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1
Częstochowa	4	9	10	1	2	3	2	2	2	0	0	7
Dąbrowa Górnicza	1	1	0	3	0	2	2	2	0	0	0	4
Gliwice	3	9	3	0	0	1	3	0	0	1	1	7
Jastrzębie-Zdrój	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Jaworzno	1	6	1	1	1	0	2	0	0	0	0	7
Katowice	1	10	4	0	2	0	0	1	1	1	1	20
Mysłowice od 2017	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Piekary Śląskie	3	1	0	1	0	0	2	0	0	0	0	9
Ruda Śląska	2	0	0	3	3	2	1	0	0	1	1	4
Rybnik	2	3	5	3	3	0	1	0	0	0	0	8
Siemianowice Śląskie	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Sosnowiec	2	8	3	4	1	0	0	2	0	0	0	10
Świętochłowice	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Tychy	1	2	1	1	2	0	1	0	0	0	0	6
Zabrze	1	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Żory	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast

Wykres 1. Rozkład procentowy poszczególnych kategorii petycji zgłaszanych do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego (bez Świętochłowic) pomiędzy 6 września 2015 r. a 25 maja 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Wykres 2. Formy odpowiedzi na petycje zgłaszane do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego (bez Świętochłowic) pomiędzy 6 września 2015 r. a 25 maja 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Wykres 2 prezentuje formy odpowiedzi na petycje zgłaszane do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego (bez Świętochłowic). Najczęściej na tego typu pisma odpowiadali zastępcy prezydenta miasta (24,13%). Prezydenci miast osobiście udzielali odpowiedzi na co szóstą petycję (16,43%). Co warto zauważyć, w mniejszych miastach częściej odpowiadali ich prezydenci, natomiast w największych miastach województwa prezydenci odpowiadali sporadycznie albo w ogóle, a kwestią skonstruowania odpowiedzi zajmowali się z zasady ich zastępcy.

Tabela 3
Średni czas rozpatrywania petycji w miastach na prawach powiatu województwa śląskiego (w liczbie dni)

Lp.	Miasto	Dni
1	Jaworzno	17,72
2	Ruda Śląska	27,62
3	Tychy	33,93
4	Dąbrowa Górnicza	40,07
5	Siemianowice Śląskie*	42,00
6	Katowice	45,03
7	Piekary Śląskie	47,67
8	Żory	49,60
9	Rybnik	53,48
10	Gliwice	56,00
11	Sosnowiec	58,63
12	Częstochowa	63,14
13	Bielsko-Biała	64,18
14	Zabrze	64,75
15	Jastrzębie-Zdrój	66,00
16	Bytom	73,67
17	Chorzów	91,17
18	Mysłowice	X
19	Świętochłowice	X

* W Siemianowicach Śląskich przez cały omawiany okres rozpatrywano tylko jedną petycję.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Tabela 4

Czas odpowiedzi władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego na petycję związaną z wszczęciem kontroli w zakresie prawidłowości wykonywania badań technicznych wybranych marek pojazdów (w liczbie dni)

Lp.	Miasto	Dni	Forma odpowiedzi
1	Jaworzno	13	bd
2	Katowice	22	bd
3	Ruda Śląska	23	odpowiedź Prezydenta Miasta
4	Częstochowa	29	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta
5	Gliwice	31	bd
6	Tychy	34	odpowiedź Prezydenta Miasta
7	Piekary Śląskie	41	odpowiedź Prezydenta Miasta
8	Żory	42	odpowiedź Prezydenta Miasta
9	Bytom	48	odpowiedź Prezydenta Miasta
10	Rybnik	48	bd
11	Chorzów	55	odpowiedź Prezydenta Miasta
12	Zabrze	59	odpowiedź Prezydenta Miasta
13	Bielsko-Biała	68	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta
14	Sosnowiec	87	odpowiedź Prezydenta Miasta
15	Dąbrowa Górnicza	93	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta
16	Jastrzębie-Zdrój Mysłowice Siemianowice Śląskie Świętochłowice	X	X

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Co dziesiąta petycja (9,79%) doczekała się swojej odpowiedzi w postaci uchwały rady miasta lub decyzji wypracowanej przez radnych (np. efekty dyskusji na posiedzeniu odpowiedniej komisji). Co zaskakujące, zaledwie 8% petycji otrzymywało odpowiedź innego podmiotu niż prezydent miasta, jego zastępca lub też rada miasta. Może to świadczyć o tym, że nie bagatelizuje się petycji mieszkańców i traktuje się je jako bardzo ważny sposób artykulacji interesów mieszkańców. Nieco ponad 40% spraw (41,61%) stanowią te postępowania, gdzie nie opublikowano szczegółowych informacji na temat przebiegu procedowania petycji, nie załączono skanów odpowiedzi lub też pozostawiono je bez jakiegokolwiek rozpatrzenia.

Tabela 5

Czas odpowiedzi władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego na petycję związaną utworzeniem „biblioteczki samorządowca” (w liczbie dni)

Lp.	Miasto	Dni	Forma odpowiedzi
1	Tychy	4	odpowiedź sekretarza Prezydenta Miasta
2	Jaworzno	11	bd
3	Rybnik	14	bd
4	Dąbrowa Górnicza	15	odpowiedź sekretarza Rady Miasta
5	Chorzów	21	odpowiedź Prezydenta Miasta
6	Częstochowa	24	odpowiedź sekretarza Prezydenta Miasta
7	Ruda Śląska	26	odpowiedź Prezydenta Miasta
8	Piekary Śląskie	34	odpowiedź Prezydenta Miasta
9	Bielsko-Biała Bytom Gliwice Jastrzębie-Zdrój Katowice Mysłowice Siemianowice Śląskie Sosnowiec Świętochłowice Zabrze Żory	X	X

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Sprawność urzędów miast na prawach powiatu województwa śląskiego

Tabela 3 przedstawia średni czas rozpatrywania petycji w poszczególnych miastach na prawach powiatu województwa śląskiego w omawianym okresie (liczony w dniach). Średnia dla tychże miast wynosi 50,64 dni. Najszybciej kwestie zawarte w petycjach załatwiano w Jaworznie, gdzie przeciętny czas rozstrzygnięcia petycji wynosi niecałe 18 dni (17,72). W prawie miesiąc petycje rozstrzyga Ruda Śląska (27,62), w nieco ponad miesiąc sprawę rozstrzygają Tychy (33,93). Najdłużej na odpowiedź na petycje czekali w Chorzowie (91,17) i Bytomiu (73,67).

Dlaczego chorzowska średnia wynosi ponad 3 miesiące? Tabela 7 przedstawia petycje, które były w omawianych miastach procedowane dłużej niż 100 dni.

Tabela 6

Czas odpowiedzi władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego na petycję będącą zaproszeniem do wzięcia udziału w konkursie „Podwórko Nivea” (w dniach)

Lp.	Miasto	Dni	Forma odpowiedzi
1	Żory	10	odpowiedź Prezydenta Miasta
2	Ruda Śląska 2017	14	odpowiedź Prezydenta Miasta
3	Tychy 2017	21	odpowiedź Naczelnika Wydziału
4	Sosnowiec	23	odpowiedź pełnomocnika Prezydenta Miasta
5	Ruda Śląska 2016	36	odpowiedź Prezydenta Miasta
6	Tychy 2016	38	odpowiedź Prezydenta Miasta
7	Rybnik	42	bd
8	Chorzów	44	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta
9	Zabrze	55	odpowiedź Prezydenta Miasta
10	Bielsko-Biała Bytom Częstochowa Dąbrowa Górnicza Gliwice Jastrzębie-Zdrój Jaworzno Katowice Mysłowice Piekary Śląskie Siemianowice Śląskie Świętochłowice	X	X

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

Pierwsze miejsce w zestawieniu zajmuje petycja złożona właśnie w Chorzowie, dotycząca upamiętnienia miejsca, w którym w latach 1874—1940 znajdowała się synagoga żydowska. Z załączonych dokumentów wynika, że między innymi przeprowadzono konsultacje i rozmowy w tej sprawie z różnymi osobami i podmiotami, uzyskano pozwolenie właściciela terenu na zamontowanie na jego terenie przestrzennej makiety synagogi, przeprowadzono proces uzyskania wszelkich niezbędnych opinii i pozwoleń itd. Miasto poinformowało również o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji (zgodnie z artykułem 10 ustęp 3, jeśli wystąpią okoliczności uniemożliwiające skonstruowanie odpowiedzi na petycję w ciągu 3 miesięcy, termin ten ulega przedłużeniu, nie dłużej jednak niż do 3 kolejnych miesięcy¹⁵). Miasto Chorzów mogło więc

¹⁵ Art. 10 ust. 3 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

legalnie zajmować się tą sprawą przez pół roku, do końca maja 2017 roku. Ostateczną odpowiedź na omawianą petycję przedstawiono 7 września 2017 roku, a więc po ponad 9 miesiącach (3 miesiące i tydzień po terminie). Trudno zweryfikować, czy z takiego obrotu spraw zadowoleni są mieszkańcy Chorzowa i akceptują tego typu przedłużone procedowanie petycji, jednak w świetle prawa należy stwierdzić, że chorzowski Urząd Miasta nie sprostął ustawowym wymagom.

Tabela 7

Najdłużej rozpatrywane petycje do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego zgłaszanych pomiędzy 6 września 2015 roku a 25 maja 2018 roku

Lp.	Kod miasta	Kategoria	Czas BZZ	Forma odpowiedzi	Uwagi
1	CHO	inne	281	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
2	JAS	ekologia	175	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
3	PŚL	inne	168	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji
4	KAT	inwestycje drogowe	155	bd	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji
5	KAT	inwestycje drogowe	153	bd	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji
6	SOS	nazewnictwo ulic	150	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji
7	BB	służba zdrowia	138	odpowiedź wypracowana przez Radę Miasta	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
8	CZE	transport	133	odpowiedź dyrektora MZDiT	przedłużenie terminu rozpatrywania petycji
9	CZE	ekologia	130	odpowiedź zastępcy Prezydenta Miasta	przekazanie do innego organu i ponowne naliczanie od 23.02.17 r.
10	SOS	transport	107	uchwała Rady Miasta	brak informacji o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji opublikowanych w miejskich Biuletynach Informacji Publicznej oraz na oficjalnych stronach internetowych miast.

bd — brak danych. Kody miast: BB — Bielsko-Biała, CHO — Chorzów, CZE — Częstochowa, JAS — Jastrzębie-Zdrój, KAT — Katowice, PŚL — Piekary Śląskie, SOS — Sosnowiec.

W 4 z 10 przypadków w BIP znajdziemy informacje o przedłużeniu terminu rozpatrywania petycji. Są jednak miasta, które nie publikują takich informacji. Być może takie decyzje zostały wydane i cały proces odbył się zgodnie z prawem. Z perspektywy osoby trzeciej, niezaangażowanej w postępowanie, sprawa jest niejasna. Można stwierdzić, że miasta, które nie publikują tego typu informacji, ograniczając się do ustawowego minimum, same sobie szkodzą.

Wart omówienia jest przypadek petycji w sprawie podjęcia działań w związku z zanieczyszczeniem powietrza powodowanym przez samochody posiadające wadliwe silniki, która wpłynęła do Urzędu Miasta Częstochowy. Zastępca prezydenta miasta przekazał to pismo do dyrektora Transportowego Dozoru Technicznego, a ten stwierdził, że „nie jest organem właściwym do załatwienia sprawy” i odesłał petycję z powrotem do częstochowskiego Urzędu. Ostatecznie sprawę rozwiązali własnymi siłami częstochowscy urzędnicy. Co ważniejsze, czas rozpatrzenia liczono nie od momentu złożenia petycji w urządzie, tylko od momentu, w którym trafiła ona — po ponownym przekazaniu — z jednego urzędu do drugiego. Cała sprawa kończy się niezbyt optymistycznymi wnioskami. Po pierwsze, ktoś popełnił błąd w urzędzie, kierując petycję do niewłaściwego organu. Po drugie, częstochowski Urząd Miasta *de facto* zajmował się sprawą półtora miesiąca dłużej, niż powinien.

Można więc wysnuć opinię, że omawiany przypadek stanowi groźny precedens. Abstrahując od konkretnej sytuacji, może się okazać, że odpowiedź na jakąś petycję jest zbyt czasochłonna lub w sensie politycznym groźna dla władz miasta. Wtedy to taką petycję można próbować odesłać do innego urzędu. Gdy nowy adresat nie jest w stanie odpowiedzieć na pismo i zwróci je z powrotem do urzędu, mijają kolejne tygodnie, w trakcie których można nieoficjalnie rozważać różne opcje postępowania z „gorącym kartoflem” (próbować odpowiedzieć, wygaszać spór, odkładać odpowiedź na jak najpóźniejszy termin itd.). Co więcej, sposób załatwienia petycji nie może być przedmiotem skargi¹⁶. Być może to zbyt daleko idące wnioski, jednak warto w ustawie uregulować kwestię „powracających petycji”. W tym konkretnym przypadku data złożenia odpowiada dacie wpływu petycji za pierwszym razem.

Dane przedstawione w tabeli 3 dotyczące średniego czasu rozpatrywania petycji w poszczególnych miastach oraz inne przedstawione dane umożliwiają ukazanie pewnego obrazu działania urzędów i samorządowców w miastach na prawach powiatu województwa śląskiego. Aby zwiększyć rzetelność analiz, oprócz odwoływania się do całościowych danych można również spróbować prześledzić zachowanie tych podmiotów wobec identycznych petycji składanych do poszczególnych miast. Po zgromadzeniu danych okazało się, że niektóre osoby bądź podmioty kierowały petycje identycznej treści do różnych miast. W ten sposób można przedstawić, w jaki sposób urzędnicy i samorządowcy radzili

¹⁶ Art. 13 ust. 2 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

sobie z identycznymi problemami. Z powtarzających się petycji wybrano trzy najczęściej przedkładane.

Pierwszą „petycją-wskaźnikiem” jest pismo z żądaniem wszczęcia kontroli w zakresie prawidłowości wykonywania badań technicznych w przypadku pojazdów marek: Volkswagen, Seat, Audi, Škoda i Porsche wyposażonych w silnik o zapłonie samoczynnym, wyprodukowanych w latach 2009—2015 i emitujących do atmosfery szkodliwe substancje w ilości wielokrotnie przekraczającej dopuszczalne limity, oraz przedstawienia informacji w odniesieniu do czynności, jakie w tej sprawie podjął Miejski Rzecznik Konsumentów. Tego typu petycja wpłynęła do 15 z 19 urzędów. Czas rozpatrywania tychże pism przedstawia tabela 4. Najszybciej na omawiane pismo udzielono odpowiedzi w Jaworznie, gdzie skonstruowano informację o sposobie rozpatrzenia petycji w 13 dni. W ciągu niecałego miesiąca uprano się z omawianą kwestią w Katowicach (22 dni), Rudzie Śląskiej (23 dni) i Częstochowie (29 dni). Na drugim biegunie znajdują się Sosnowiec (87 dni) i Dąbrowa Górnicza (93 dni).

Drugą „petycją-wskaźnikiem” jest pismo z propozycją utworzenia „biblioteczki samorządowca”, skierowane do władz 8 miast. Zestawienie to zostało zaprezentowane w tabeli 5. W ciągu 4 dni na inicjatywę odpowiedziały Tychy, mniej niż 2 tygodnie rozpatrywano sprawę w Jaworznie (11 dni). We wszystkich omawianych miastach rozstrzygnięcie sprawy nie zajęło więcej niż miesiąc (najdłużej w Piekarach Śląskich — 34 dni).

Trzecią „petycją-wskaźnikiem” jest wyrażone w formie petycji zaproszenie do przystąpienia do programu „Podwórko Nivea”. Takie pismo trafiło do 7 miast, z czego Rudę Śląską i Tychy zaproszono do dwóch edycji z 2016 i 2017 roku. Szczegółowe dane na ten temat zawiera tabela 6. W Żorach na zaproszenie odpowiedziano już po 10 dniach. W Rudzie Śląskiej w 2017 roku odpowiedziano na zaproszenie w ciągu 2 tygodni. Najdłużej z decyzją zwlekano w Rybniku (42 dni), Chorzowie (44) i Zabrze (55).

Porównując dane z tabeli 3 z danymi z tabel 4, 5 i 6, należy wyróżnić Jaworzno, Rudę Śląską i Tychy jako miasta najsprawniej radzące sobie z petycjami. Jaworzno nie publikuje jednak skanów odpowiedzi, nie informuje szczegółowo o przebiegu postępowań, ograniczając się do lakonicznych komunikatów. Dlatego za wzór należy stawiać Rudę Śląską i Tychy, które cechuje nie tylko bardzo sprawne rozpatrywanie petycji, ale również pełna transparentność. Oba miasta w ramach swoich Biuletynów stworzyły czytelny i przejrzysty system obsługi petycji, w ramach którego publikowane są wszystkie informacje dotyczące składanych pism. Natomiast „czerwoną kartkę” należy pokazać władzom Mysłowic i Świętochłowic, których postępowanie wobec tego typu wniosków obywateli oraz lekceważenie przepisów Ustawy o petycjach są absolutnie nie do przyjęcia.

Petycje a inicjatywa uchwałodawcza

Zarówno inicjatywa uchwałodawcza, jak i petycja *de facto* uruchamiają pewną procedurę zmierzającą ku rozwiązaniu przedstawionego problemu. Rozstrzygnięcie w sprawie inicjatywy uchwałodawczej oraz petycji ostatecznie należy do organu władzy publicznej. Istotna różnica między tymi narzędziami polega na stopniu ich skomplikowania. Procedura składania i rozpatrywania petycji jest znacznie mniej sformalizowana i prostsza niż instytucja inicjatywy uchwałodawczej¹⁷.

Do złożenia inicjatywy uchwałodawczej potrzebne jest między innymi poparcie takiego wniosku przez wskazaną liczbowo bądź procentowo grupę mieszkańców posiadających prawo wybierania organów danej jednostki¹⁸. Petycję natomiast może złożyć nawet pojedyncza osoba¹⁹. Co więcej, nie musi być w żaden sposób związana z miejscem, którego dotyczy pismo. Petycję może składać każdy, nawet osoba niebędąca polskim obywatelem. Prawo petycji nie podlega żadnym ograniczeniom, nawet w stanie wojennym i wyjątkowym²⁰. „O tym, czy pismo jest petycją, decyduje treść żądania, a nie jego forma zewnętrzna²¹”, tak więc po spełnieniu absolutnie podstawowych kryteriów redakcyjnych dana inicjatywa z łatwością ma szansę stać się petycją. Co więcej, rozstrzygnięcie petycji następuje zwykle maksymalnie po 3 miesiącach (po przedłużeniu w ciągu pół roku), podczas gdy inne instrumenty artykułowania interesów obywateli mogą latami leżeć w tzw. zamrażarce. Każda odpowiedź na petycję zawiera również uzasadnienie decyzji²². Śmiało można stwierdzić, że Ustawa o petycjach jest prawem proobywatelskim.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że przedmiotem petycji może być każda kwestia, merytoryka petycji jest nieograniczona, a wnioskodawca może kierować dowolne żądania wobec władz. Jak wykazano w prezentowanym artykule, petycje kierowane do władz miast na prawach powiatu województwa śląskiego dotyczyły różnorodnych spraw — od „małych”, lokalnych problemów mieszkańców pojedynczej ulicy, aż do kwestii kluczowych z punktu widzenia samorządu terytorialnego, na przykład podatków lokalnych czy kształtu okręgów wybor-

¹⁷ E. WÓJCICKA: *Prawo petycji w Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 2015, s. 213.

¹⁸ M. AUGUSTYNIAK: *Inicjatywa uchwałodawcza mieszkańców jako forma partycypacji społecznej w jednostkach samorządu terytorialnego — wnioski de lege lata i postulaty de lege ferenda*. W: *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*. Red. B. DOLNICKI. Warszawa 2014, s. 367.

¹⁹ Art. 2 ust. 1 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. O petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

²⁰ Art. 233. ust. 1., Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.).

²¹ Art. 3 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. O petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

²² Art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. O petycjach (Dz.U. 2014, poz. 1195).

czych do rady miasta. Jeden z wnioskodawców poprzez petycję zachęcał nawet władze miasta do zorganizowania referendum lokalnego.

Jeśli petycja jest tak idealnym narzędziem artykulacji różnorodnych interesów mieszkańców, jak to wynika z praktyki stosowania Ustawy o petycjach, to w takim razie czy instytucja inicjatywy uchwałodawczej jest w ogóle potrzebna?

Podsumowanie

Z badań przeprowadzonych przez Patrycję Szostok wśród mieszkańców województwa śląskiego wyłania się dość smutny obraz aktywności obywatelskiej w śląskim samorządzie terytorialnym. 16% respondentów twierdzi, że „nie ma prawa ani środków działania niezależnego od władzy”, a kolejne 22% pytanych wie, że ma prawo działać w przestrzeni lokalnej, ale nie wie jak. Na otwarte pytanie o konkretne działania, jakie można podejmować, by samodzielnie realizować cele czy zaspokajać potrzeby w samorządzie, 63% respondentów nie udziela żadnej odpowiedzi. Tylko 5% badanych jest skłonnych „wziąć sprawę w swoje ręce”, a kolejne 6% respondentów proponuje samoorganizowanie się w różnych celach²³. Niska świadomość prawa i instrumentów działania w przestrzeni lokalnej mieszkańców województwa śląskiego jest niewątpliwie dużym problemem, a zarazem wyzwaniem dla polityków, samorządowców i lokalnych działaczy.

W jaki sposób podnieść tę świadomość? Uchwalenie liberalnego prawa petycji jest na pewno jednym z takich działań. Iwona Dyś zauważa, że nowa regulacja ustawowa normująca tryb rozpatrywania petycji wzmacnia znaczenie tej instytucji. Petycje mogą stać się realnym narzędziem dialogu pomiędzy obywatelami a organami władzy publicznej. „Niezwykle istotna jest zatem działalność edukacyjna i informacyjna, pozwalająca jednostkom na zrozumienie sensu i znaczenia petycji, oraz zachęcająca do korzystania z tego przywileju demokracji. Należy bowiem pamiętać, że przez aktywne działania — zmierzające do zwiększenia udziału obywateli w podejmowaniu decyzji — przyczyniają się do kształtowania świadomego społeczeństwa obywatelskiego”²⁴.

Mieszkańcy województwa śląskiego znaleźli szerokie zastosowanie dla praw zagwarantowanych w Ustawie o petycjach z 11 lipca 2014 roku. Wnioskodawcy podejmowali w swoich pismach rozmaite kwestie dotyczące lokalnych, regio-

²³ P. SZOSTOK: *Poczucie podmiotowości komunikacyjnej w samorządzie terytorialnym w Polsce*. Toruń 2017, s. 309—313.

²⁴ I. DYŚ: *Petycja jako fundament społeczeństwa obywatelskiego*. W: *Teoretyczne i praktyczne aspekty realizacji prawa petycji*. Red. R. BALICKI, M. JABŁOŃSKI. Toruń 2017, s. 309—313.

nalnych, a nawet ogólnokrajowych problemów. Blisko trzy lata stosowania nowego prawa należy ocenić jako zdecydowanie pozytywny okres. Petycje stały się popularnym narzędziem artykułowania interesów i kontroli władz. Należy mieć nadzieje, że to zjawisko przełoży się na wzrost świadomości prawa i instrumentów działania w przestrzeni lokalnej wśród mieszkańców województwa śląskiego.

Bibliografia

- AUGUSTYNIAK M.: *Inicjatywa uchwałodawcza mieszkańców jako forma partycypacji społecznej w jednostkach samorządu terytorialnego — wnioski de lege lata i postulaty de lege ferenda*. W: *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*. Red. B. DOLNICKI. Warszawa 2014.
- Biuletyn Informacji Publicznej Chorzów* — <http://www.bip.chorzow.eu/index.php?kat=144369004922958342> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Jastrzębie-Zdrój* — <https://bip.jastrzebie.pl/artykuly/5146/petycje> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Mysłowice* — <http://www.bip.myslowice.pl/page/6933,petycje.html> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Ruda Śląska* — <http://www.rudaslaska.bip.info.pl/dokument.php?iddok=47207&idmp=2705&r=r> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Częstochowy — prezydent miasta* — <https://bip.czestochowa.pl/artykuly/71504/petycje> (dostęp: 22.08.2018); *rada miasta* — <https://bip.czestochowa.pl/artykuly/71544/rok-2018> (dostęp: 22.08.2018); *Miejski Zarząd Dróg i Transportu* — <http://mzdit.bip.czestochowa.pl/bip/;jsessionid=BB1C3F41B6A75650346868F44671D2AD> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Piekary Śląskie — prezydent miasta* — <http://www.bip.piekary.pl/?c=884> (dostęp: 22.08.2018); *rada miasta* — <http://www.bip.piekary.pl/?c=885> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Sosnowiec — prezydent miasta* — <http://bip.um.sosnowiec.pl/Article/id,6399.html> (dostęp: 22.08.2018); *rada miasta* — <http://bip.um.sosnowiec.pl/Article/id,6095.html> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miejskiego w Bielsku Białej* — <https://bip.um.bielsko.pl/Article/id,333.html> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miejskiego w Jaworznie* — <http://bip.jaworzno.pl/Article/id,19205.html> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Miasto Siemianowice Śląskie* — <https://bip.msiemianowicesl.finn.pl/bipkod/15835410> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miasta Rybnika* — <https://bip.um.rybnik.eu/Default.aspx?Page=304> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miasta Tychy* — <https://bip.umtychy.pl/petycje.php> (dostęp: 22.08.2018).

- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miasta Żory* — <http://www.bip.zory.pl/?c=15878> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miejski w Dąbrowie Górniczej* — <http://www.bip.dabrowa-gornicza.pl/BIP.aspx?Sel=25150> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miejski w Gliwicach* — https://bip.gliwice.eu/informacje_publiczne/petycje (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miejski w Świętochłowicach* — <http://www.bip.swietochlowice.pl/bipkod/007/010> (dostęp: 22.08.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej. Urząd Miejski w Zabrze* — <http://www.bip.um.zabrze.pl/engine//bip/8/426?o=tp1&e=s|426> (dostęp: 22.08.2018).
- Dyś I.: *Petycja jako fundament społeczeństwa obywatelskiego*. W: *Teoretyczne i praktyczne aspekty realizacji prawa petycji*. Red. R. BALICKI, M. JABŁOŃSKI. Wrocław 2015.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.
- Rejestr petycji* — <http://www.katowice.eu/petycje/petycje/Forms/AllItems.aspx> (dostęp: 22.08.2018).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Dz. Urz. Unii Europejskiej L 119 4 maja 2016.
- SZOSTOK P.: *Poczucie podmiotowości komunikacyjnej w samorządzie terytorialnym w Polsce*. Toruń 2017.
- Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach. Dz.U. z 2014 r., poz. 1195
- WÓJCICKA E.: *Prawo petycji w Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 2015.

Łukasz Wielgosz — doktorant nauk o polityce na Uniwersytecie Śląskim, absolwent politologii oraz doradztwa politycznego i publicznego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień związanych z polskim systemem politycznym oraz decydowaniem politycznym.

Stosunki międzynarodowe

Operacja w obronie jezydów w 2014 roku: od interwencji na zaproszenie do interwencji humanitarnej i odpowiedzialności za ochronę?

Operation to protect the Yezidis in 2014:
from intervention by invitation
to humanitarian intervention
and responsibility to protect?

Arkadiusz Domagała*

Abstrakt

W artykule przedstawiona jest interwencja w obronie jezydów zapoczątkowana w sierpniu 2014 roku w północnym Iraku. Podmiotem operacji były przede wszystkim Stany Zjednoczone dysponujące zgodą irackiego rządu na prowadzenie działań zbrojnych na rzecz integralności terytorialnej oraz ochrony obywateli Iraku. Autor artykułu dowodzi, że w operacji w obronie jezydów, wbrew powszechnym przekonaniom, można odnaleźć znacznie więcej elementów interwencji humanitarnej niż odpowiedzialności za ochronę. W tym celu

Abstract

The article presents an issue of the intervention to protect the Yezidis started in August 2014 in northern Iraq. The United States, the crucial intervener, had the consent of the Iraqi government to conduct military operations in favour of its territorial integrity and to protect Iraqi citizens. However, there were also other interveners and the military actions took place not only in the Iraqi territory. The author of the article argues that in the military operation to protect the Yezidi people, much more elements of humanitarian intervention than of

---

* Instytut Politologii, Uniwersytet Wrocławski (arkadiusz.domagala@uwr.edu.pl);
iD <https://orcid.org/0000-0003-4974-7618>.

poszczególne komponenty operacji w obronie jezydów zostały zaprezentowane przez pryzmat koncepcji interwencji humanitarnej i odpowiedzialności za ochronę.

Słowa kluczowe: jezydzi, interwencja humanitarna, odpowiedzialność za ochronę, Irak

the responsibility to protect can be found. Thus the various components of the military action in 2014 to protect the Yezidis were presented through the prism of ideas of humanitarian intervention and responsibility to protect.

Key words: Yezidis, humanitarian intervention, responsibility to protect, Iraq

Celem podjętym w artykule jest zakwalifikowanie interwencji w obronie jezydów w 2014 roku do określonego mechanizmu obejmującego użycie siły w celach humanitarnych. Akcja w dystrykcie Sindżar została zapoczątkowana jako tzw. interwencja na zaproszenie i miała charakter operacji humanitarnej (głównie ewakuacyjnej). Pojawiające się wątpliwości dotyczą tego, czy można ją potraktować także jako przykład interwencji humanitarnej bądź odpowiedzialności za ochronę (lub obu typów działania naraz). Zastosowane w artykule metody badawcze sytuują się w ramach metod komparatystycznych z wykorzystaniem typu idealnego oraz analizy instytucjonalno-prawnej.

Pierwsza część artykułu zostanie poświęcona zobrazowaniu sytuacji w regionie oraz działaniom tzw. Państwa Islamskiego¹, a następnie naruszeniom praw człowieka i międzynarodowej reakcji na działania ISIS wobec ludności w dystrykcie Sindżar. W kolejnej sekcji zarysowana zostanie różnica między koncepcją interwencji humanitarnej a odpowiedzialności za ochronę. Finalną częścią artykułu jest próba formalnoprawnej kwalifikacji naruszeń wobec jezydów oraz operacji humanitarnej w regionie.

W 2013 roku Państwo Islamskie Iraku i Lewantu (ISIL) przejęło kontrolę nad znaczącą częścią wschodniej Syrii. Prowadzona ofensywa skutkowałą konfliktem z niemal wszystkimi stronami wojny domowej: umiarkowaną opozycją (głównie Narodową Koalicją na rzecz Sił Rewolucyjnych i Opozycyjnych oraz Armią Wolnej Syrii), radykalnymi organizacjami islamskimi Dżabat al-Nusra i Frontem Islamskim, kurdyjskimi organizacjami skupionymi wokół Demokratycznych Sił Syryjskich (SDF) oraz siłami wiernymi prezydentowi Baszarowi al-Asadowi i jego sojusznikom. Działaniom ISIS w Syrii towarzyszyły naruszenia praw człowieka na dużą skalę: zabójstwa, porwania, wymuszone konwersje, niszczenie mienia. Na początku 2014 roku siły Państwa Islamskiego rozpoczęły ofensywę w kierunku wschodnim, przekraczając granicę z Irakiem. Oddziały ISIS posuwały się błyskawicznie w stronę Bagdadu, obejmując kontrolę nad

¹ W artykule stosowane będzie konsekwentnie określenie Państwo Islamskie. W czerwcu 2014 r. Państwo Islamskie w Iraku i Lewancie (ISIL) ogłosiło utworzenie kalifatu i proklamowało niezależność jako Państwo Islamskie (ISIS).

głównymi punktami strategicznymi w prowincji al-Anbar, zdobywając między innymi Faludżę, odległą od stolicy państwa o około 60 km. Do sierpnia 2014 roku ISIS opanowało większość prowincji Niniwa (w tym drugie co do wielkości miasto w Iraku — Mosul) oraz Salah ad-Din.

Postępom armii Państwa Islamskiego towarzyszyło wprowadzanie nowego porządku społeczno-politycznego, którego nieodłącznym elementem było naruszanie praw jednostek. W największym stopniu uwidaczniało się to na obszarach zróżnicowanych etnicznie i wyznaniowo. O ile w prowincjach al-Anbar i Salah ad-Din niemal zupełnie dominowała arabska ludność sunnicka, nierzadko sympatyzująca z ugrupowaniami salafickimi powstałymi po upadku rządów Saddama Husajna, o tyle w prowincji Niniwa zamieszkiwało wiele wspólnot niemuzułmańskich — przede wszystkim jezydzi, ale również chrześcijańscy Asyryjczycy czy Chaldejczycy. Dodatkowo na muzulmańską ludność składały się także wrogo nastawione do ISIS grupy kurdyjskie, turkmeńskie i szyickie. Presja ISIS powodowała ucieczkę miejscowych grup z dotychczasowych siedzib (np. wspólnot chrześcijańskich z Mosulu) albo, rzadziej, napotykała opór — jedno i drugie prowadziło nieuchronnie do łamania praw człowieka.

Jedną z najczęściej atakowanych mniejszości byli jezydzi — przedstawiciele synkretycznej, monoteistycznej religii, pochodzenia kurdyjskiego — zamieszkujący przede wszystkim terytorium współczesnego Iraku (głównie w prowincji Niniwa). Szczególna niechęć radykalnych sunnitów do jezydów jest przede wszystkim konsekwencją sposobu postrzegania przez tych pierwszych Anioła Pawia (Melek Taus, Peacock Angel). Dla jezydów jest on emanacją woli Boga na ziemi, stąd oddawana mu cześć. Tymczasem w narracji sunnickiej Anioł Paw jest traktowany jako Szatan, sprzeciwiający się woli Boga (gdyż nie składając pokłonu Adamowi, uległ pysze i nie usłuchał Boga)². W konsekwencji jezydzi postrzegani są przez salafickie ugrupowania, takie jak ISIS, jako czciciele Szatana. Kilkuset tysięcy mniejszość jezydzka w naturalny sposób stała się przeciwnikiem dokonującego ofensywy polityczno-militarnej Państwa Islamskiego i grupą narażoną na poważne i masowe naruszenia praw człowieka. Biorąc pod uwagę profil ideologiczny oraz wcześniejsze działania polityczne i traktowanie ludności cywilnej w Syrii, można było domniemywać, że ISIS i jego członkowie będą dokonywać na szeroką skalę mordów (szczególnie w sytuacji oporu ludności) i porwać, a także wymuszać konwersję³. Przewidywania badaczy, po-

² Według jezydów Melek Taus, w imieniu Boga i pogodzony z nim, rządzi światem jako przywódca archaniołów. Patrz m.in. G.S. ASATRIAN, V. ARAKELOVA: *The Religion of the Peacock Angel. The Yezidis and their Spirit World*. Abingdon—New York 2014, s. 9—36.

³ *Iraq Crisis: ISIS Militants Threaten UK, Says Cameron*. “BBC News”, 19 June 2014 — <https://www.bbc.com/news/uk-politics-27898724> (dostęp: 20.06.2018); M.A. SALIH: *Iraq's Christians Seek Refuge with Kurds*. „Al Jazeera News”, 26 June 2014 — <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/iraq-christians-seek-refuge-with-kurds-2014624867119947.html> (dostęp: 20.06.2018). We wcześniejszych latach na terenach zamieszkiwanych przez jezydów

lityków i mediów zaczęły się spełniać wraz z obecnością sił ISIS na terenach będących siedzibami jezydów, a tym samym pojawiło się pytanie o możliwą międzynarodową reakcję na ryzyko poważnych naruszeń.

Kulminacja naruszeń praw człowieka na terytoriach zamieszkiwanych przez jezydów nastąpiła w sierpniu 2014 roku. Na początku miesiąca oddziały ISIS weszły do dystryktu Sindżar, a już 3 sierpnia opanowały główne miasto regionu — przeszło 80-tysięczny Sindżar. Ani wojska irackie, ani wojska kurdyjskie nie były w stanie powstrzymać postępów ISIS i wycofały się zarówno z miasta, jak i z dystryktu. Ludności jezydzkiej generalnie stawiano ultimatum: konwersja na islam i podporządkowanie się Państwu Islamskiemu (co *de facto* oznaczało zgodę na dalsze naruszenia, np. natury seksualnej) lub śmierć. Reakcją jezydów (a także innych grup mniejszościowych) była przede wszystkim próba ucieczki. W wyniku ofensywy ISIS w północnej części Iraku (m.in. w dystrykcie Sindżar) swoje domostwa w pierwszych dniach sierpnia opuściło 200 tys. osób, a całkowita liczba uchodźców w regionie przekraczała 400 tys. ludzi⁴. Wrogie działania ISIS dotyczyły także dobytku i kultury materialnej jezydów — niszczone ich domostwa, inwentarz oraz miejsca kultu.

Zmuszaniu do przejścia na islam towarzyszyły mordy na ludności cywilnej, zarówno na mężczyznach, jak i na kobietach. Ocenia się, że w wyniku zabójstw dokonanych przez siły ISIS zginęło około 3—5 tys. osób⁵. W trakcie krótkotrwałej okupacji terenów zamieszkiwanych przez jezydów w dystrykcie Sindżar doszło do wielu masowych mordów, potwierdzanych następnie przez odkrywanie zbiorowych mogił, między innymi w Qiniyeh (ok. 80 ofiar śmiertelnych), Hardan (ok. 250 ofiar śmiertelnych), Kocho (ok. 400—700 ofiar śmiertelnych), w więzieniu Tal Afar (ok. 200 ofiar śmiertelnych), Jdali (ok. 50 ofiar śmiertelnych)⁶.

---

dochodziło już do ataków, o które oskarżane były irackie radykalne ugrupowania sunnickie. Patrz m.in. M. HOWARD: *“They won’t stop until we are all wiped out”*. *Among the Yezidi, a People in Mourning*. “The Guardian”, 18 August 2007 — <https://www.theguardian.com/world/2007/aug/18/iraq.topstories3> (dostęp: 20.06.2018).

⁴ Liczbę wszystkich uchodźców (głównie wewnętrznych) w trakcie ofensywy ISIS ocenia się na nawet 830 tys. osób. AMNESTY INTERNATIONAL: *Ethnic Cleansing on a Historic Scale: Islamic State’s Systematic Targeting of Minorities in Northern Iraq*. London 2014, s. 5.

⁵ V. CETORELLI, I. SASSON, N. SHABILA, G. BURNHAM: *Mortality and Kidnapping Estimates for the Yezidis Population in the Area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A Retrospective Household Survey*. „PLoS Med” 2017, Vol. 14, No 5 — <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002297> (dostęp: 20.06.2018).

⁶ Patrz m.in. AMNESTY INTERNATIONAL: *Ethnic Cleansing...*, s. 7—13; *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in Iraq in the light of abuses committed by the so-called Islamic State in Iraq and the Levant and associated groups*. UN Doc. A/HRC/28/18, 13 March 2015, s. 6, para. 19; HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS & UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION FOR IRAQ: *Report on the Protection of Civilians in Armed Conflict in Iraq: 6 July — 10 September 2014*. October 2014, s. 14 — https://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMI_OHCHR_POC_Report_FINAL_6July_10September2014.pdf

Jak wskazują źródła, zmiana wyznania na islam nie chroniła skutecznie przed śmiercią⁷.

Niemal 7 tys. osób zostało z dystryktu Sindżar uprowadzonych⁸. Oddziały Państwa Islamskiego stosowały tę praktykę w szczególności względem kobiet, które następnie były albo więzione i wykorzystywane w celach seksualnych lub ekonomicznych (np. dla okupu bądź handlu), albo zmuszane do konwersji (i następnie brane jako „narzeczone” i „żony” dla członków ISIS), albo mordowane⁹. Porwania stosowano również względem dzieci, które z dużym prawdopodobieństwem miały być wykorzystywane jako „dzieci-żołnierze” (także do celów terrorystycznych)¹⁰. Jezydzi niezwykle często ratując się przed śmiercią, porwaniami, zgwałceniami i wymuszeniami, wybierali ucieczkę na górę Sindżar, która, ze względu na niską mobilność ludności cywilnej oraz uwarunkowania geograficzne, wydawała się dobrym miejscem schronienia. Podłużna góra w prowincji Niniwa, której długość liczy około 70 kilometrów, o najwyższym wzniesieniu 1463 metry n.p.m., dawała ułudę bezpieczeństwa. Oddziały ISIS w kilka dni po wkroczeniu do dystryktu zamknęły okrażenie wokół góry, na którą udało się około 50 tys. jezydów, głównie z miasta z Sindżar i okolic. Trudne warunki — wysoka temperatura (nawet 45 stopni Celsjusza), ekspozycja na słońce, brak wody i jedzenia — stwarzały poważne ryzyko dla ludności¹¹. Według relacji biura Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców tygodniowy pobyt na górze skutkował śmiercią co najmniej kilkudziesięciu dzieci, głównie z pragnienia oraz pokąsania przez węże i skorpiony¹².

(dostęp: 20.06.2018). Liczba ofiar masakry w Kocho jest dyskusyjna: w raporcie HRCHR i UNAMI podano liczbę 700 osób, raporty organizacji pozarządowych wskazują na niższą liczbę.

⁷ *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in Iraq...*, s. 6, para. 18.

⁸ V. CETORELLI, I. SASSON, N. SHABILA, G. BURNHAM: *Mortality and Kidnapping Estimates...*, s. 12.

⁹ HUMAN RIGHTS WATCH: *Iraq: Forced Marriage, Conversion for Yazidis. Victims, Witnesses Describe Islamic State's Brutality to Captives. 11 October 2014* — <https://www.hrw.org/news/2014/10/11/iraq-forced-marriage-conversion-yezidis> (dostęp: 20.06.2018); C. OTTEN: *Slaves of Isis. The Long Walk of the Yazidi Women*. “The Guardian”, 25 July 2017 — <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/25/slaves-of-isis-the-long-walk-of-the-yazidi-women> (dostęp: 20.06.2018).

¹⁰ HUMAN RIGHTS WATCH: *Iraq: Forced Marriage...*

¹¹ L. MORRIS: *Islamic State Seizes Town of Sinjar, Pushing out Kurds and Sending Yazidis Fleeing*. “The Washington Post”, 3 August 2014 — <https://wapo.st/2Kquasd> (dostęp: 23.06.2018).

¹² N. COLT: *Thousands Find Shelter in Iraqi Kurdistan after Escaping Mount Sinjar*. UNHCR, 12 August 2014 — <http://www.unhcr.org/news/latest/2014/8/53e9fe2d9/thousands-find-shelter-iraqi-kurdistan-escaping-mount-sinjar.html> (dostęp: 21.06.2018). Według raportu HRCHR i UNAMI w wyniku odwodnienia zmarło 200 dzieci. HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS & UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION FOR IRAQ: *Report on the Protection of Civilians...*, s. 14.

Sytuację jezydów, zwłaszcza ataki na ludność dystryktu Sindżar oraz masowe uchodźstwo (w tym na górę Sindżar), powszechnie traktowano jako poważne wyzwanie dla społeczności międzynarodowej. Przekonanie o konieczności działania było potęgowane przez powszechną ocenę naruszeń wobec mniejszości jako ludobójstwa. Presja mediów i organizacji międzynarodowych wzmacniały humanitarny imperatyw i czyniły interwencję w obronie jezydów z dnia na dzień coraz bardziej prawdopodobną.

7 sierpnia 2014 roku prezydent Barack Obama oświadczył, że Stany Zjednoczone rozpoczynają dwie operacje zbrojne w Iraku¹³. Pierwsza z nich polegała na autoryzowaniu uderzeń z powietrza w celu ochrony amerykańskiego personelu rozmieszczonego w Iraku, a druga — na „humanitarnym wysiłku w celu pomocy tysiącom obywateli irackich uwięzionym na górze, pozbawionym jedzenia i wody, a skazanym na pewną śmierć”¹⁴. Prezydent Obama podkreślił, że czyny ISIS nie mogą pozostać bez odpowiedzi, a USA, działając „rozważnie i odpowiedzialnie”, są w stanie zapobiec „potencjalnemu” ludobójstwu¹⁵. Tego samego dnia Stany Zjednoczone rozpoczęły zrzuty pomocy humanitarnej ludności na górze Sindżar — ogółem dostarczono ponad 130 tys. litrów wody oraz ponad 114 tys. racji żywnościowych¹⁶. Pomoc humanitarną dla uwięzionych na górze Sindżar dostarczyły także Wielka Brytania oraz Australia.

9 sierpnia Stany Zjednoczone rozpoczęły ataki z powietrza na pojazdy i jednostki Państwa Islamskiego zagrażające ludności jezydzkiej¹⁷. Między 9 a 11 sierpnia współpracujące z sobą siły kurdyjskie PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê — Partia Pracujących Kurdystanu) oraz YPG (Yekîneyên Para-

---

¹³ THE WHITE HOUSE OFFICE OF THE PRESS SECRETARY: *Statement by the President*. 7 August 2014 — <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/08/07/statement-president> (dostęp: 21.06.2018).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ W ciągu pierwszego dnia zrzutów dostarczono 14 tys. litrów wody oraz 16 tys. racji żywnościowych. We wsparciu humanitarnym uczestniczyły również jednostki armii irackiej. Patrz m.in. I. WATSON, B. STARR, C.J. CARTER: *Officials: More U.S. Advisers Being Sent to Iraq*. “CNN News”, 13 August 2014 — https://edition.cnn.com/2014/08/12/world/meast/iraq-crisis/index.html?hpt=hp_t1 (dostęp: 21.06.2018); UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS & UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION FOR IRAQ: *A Call for Accountability and Protection: Yezidi Survivors of Atrocities Committed by ISIL*. August 2016 — https://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMIRreport12Aug2016_en.pdf, s. 6 (dostęp: 21.06.2018).

¹⁷ Stany Zjednoczone przeprowadzały bombardowania i dostarczały wsparcia z powietrza dla oddziałów kurdyjskich i irackiej armii systematycznie od 8 sierpnia 2014 roku. Stanowi to początek interwencji i budowy koalicji przeciwko ISIS. A.J. RUBIN, T. ARANGO, H. COOPER: *U.S. Jets and Drones Attack Militants in Iraq Hoping to Stop Advance*. “New York Times”, 8 August 2014 — <https://www.nytimes.com/2014/08/09/world/middleeast/iraq.html> (dostęp: 21.06.2018).

stina Gel — Ludowe Jednostki Ochrony), przy wsparciu USA i Peshmerga (sił zbrojnych regionalnego kurdyjskiego rządu w Iraku) utworzyły korytarz, umożliwiający opuszczenie góry Sindżar przez jezydów. Jednostki kurdyjskie, korzystając z ciężarówek, traktorów i innych pojazdów, zdołały zapewnić ewakuację około 35 tys. jezydów, którzy uszli na tereny kontrolowane przez siły kurdyjskie w Syrii, a następnie do irackiego Kurdystanu. Mimo dużego ryzyka dla ochraniających sił i ludności cywilnej akcja zakończyła się sukcesem¹⁸. Jeszcze w trakcie akcji ewakuacyjnej członkowie oddziałów amerykańskich i brytyjskich w specjalnej akcji na górze Sindżar ocenili zagrożenia dla jezydów i konieczność dalszego zaangażowania na rzecz ludności cywilnej w rejonie. W konsekwencji 14 sierpnia Stany Zjednoczone, podsumowując dotychczasowe działania na rzecz jezydów, stwierdziły, że dalsza interwencja i operacja ewakuacyjna są niepotrzebne¹⁹. Spośród osób, które zdecydowały się nie opuszczać góry Sindżar (ok. 5 tys. osób) przeważali pasterze i ludność gotowa pozostać w dotychczasowym miejscu. Decyzja USA spotkała się z częściową krytyką regionalnych (irackich) ośrodków władzy i organizacji pozarządowych.

W październiku 2014 roku bojownikom Państwa Islamskiego udało się ponownie przejąć częściowo kontrolę nad okolicami góry Sindżar, co na nowo stworzyło ryzyko dla przebywającej na niej ludności. W grudniu 2014 roku regionalne siły kurdyjskie (Peshmerga) dokonały, w ścisłej współpracy z USA i YPG, ofensywy przeciwko ISIS. Wsparcie z powietrza (ok. 50 nalotów) jednostek amerykańskich ułatwiło przerwanie oblężenia. W operacji między 17 a 21 grudnia 2014 roku oddziały kurdyjskie uzyskały częściową kontrolę nad górą i miastem Sindżar. Ponadto działania militarne YPG skutkowały ustanowieniem korytarza umożliwiającego szukającym schronienia jezynom przejście na terytoria kontrolowane przez stronnictwa kurdyjskie w Syrii. Ponowna ofensywa sił kurdyjskich w listopadzie 2015 roku zakończyła się całkowitym przejściem przez nich władzy nad dystryktem i odrzuceniem sił ISIS.

Konkluzja na temat charakteru operacji humanitarnej w obronie jezydów i udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, ile elementów interwencji humanitarnej bądź odpowiedzialności za ochronę można w niej odnaleźć, wymaga wskazania na podstawowe różnice między koncepcjami interwencji humanitarnej a odpowiedzialności za ochronę. Dodatkowym, pomocniczym dla dalszej analizy zabiegiem analitycznym będzie próba kwalifikacji naruszeń praw człowieka.

---

¹⁸ Patrz m.in. H. SIDDIQUE: *20 000 Iraqis Besieged by Isis Escape from Mountain after US Air Strikes*. "The Guardian", 10 August 2014 — <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/10/iraq-yazidi-isis-jihadists-islamic-state-kurds> (dostęp: 21.06.2018). Część uchodźców zdecydowała się na przekroczenie granicy z Turcją, która we wspomnianym okresie również dostarczała pomocy humanitarnej jezynom.

¹⁹ K. DEYOUNG, C. WHITLOCK: *Rescue Mission for Yezidis on Iraq's Mount Sinjar Appears Unnecessary, Pentagon Says*. "The Washington Post", 14 August 2014 — <https://wapo.st/2yRLUeQ> (dostęp: 21.06.2018).

Przez interwencję humanitarną należy rozumieć użycie siły poza granicami kraju przez określony podmiot (najczęściej państwo lub grupę państw) w celu zapobieżenia poważnym i masowym naruszeniom fundamentalnych praw jednostek innych niż obywatele państwa interweniującego bez zgody tego państwa, na którego terytorium użyto siły²⁰. Użycie siły może być autoryzowane przez odpowiednią organizację międzynarodową, a dodatkowym czynnikiem legitymizacyjnym jest spełnienie tzw. kryteriów interwencji humanitarnej (np. zasady proporcjonalności i bezstronności, humanitarnego skutku, humanitarnego celu, wyczerpania środków pokojowych)²¹. Odpowiedzialność za ochronę (*Responsibility to Protect*, R2P) traktowana jest jako koncepcja wyrosła na gruncie interwencji humanitarnej. Za jej podstawowy element definicyjny uważa się zobowiązanie państw do zapewnienia ochrony ludności przed ludobójstwem, zbrodniami przeciwko ludzkości, czystkami etnicznymi i zbrodniami wojennymi oraz gotowość Narodów Zjednoczonych do podjęcia kolektywnego działania (także na podstawie rozdz. VII), jeśli państwa okazały się niezdolne do realizacji wspomnianego wcześniej zobowiązania²². R2P ma swoje dwa rozumienia: pierwsze, związane jest z raportem Międzynarodowej Komisji ds. Interwencji i Suwerenności Państwa, drugie, dotyczy przeformułowania koncepcji w wyniku raportów sekretarza generalnego ONZ i debat w Zgromadzeniu Ogólnym. Efektem prac ONZ są między innymi tzw. filary R2P (odpowiedzialność państwa za ochronę ludności, wsparcie państw przez społeczność międzynarodową, reakcja ONZ na naruszenia)²³. Różnice między interwencją humanitarną a odpowiedzialnością za ochronę (zarówno w rozumieniu ICISS, jak i ONZ) zawiera tabela 1.

Warto zauważyć, że obie koncepcje znacznie więcej łączy niż dzieli, przy czym różnice powstają najczęściej w wyniku konkretyzacji cech interwencji humanitarnej i R2P. Obie mają charakter powinnościowy (poważne naruszenia praw człowieka uruchamiają w założeniach oba mechanizmy), obejmują użycie siły (aczkolwiek akcentuje je silniej interwencja humanitarna), są reakcją na poważne naruszenia praw człowieka (konkretnie zdefiniowane w przypadku R2P), dokonywane są formalnie w imieniu społeczności międzynarodowej (przy czym w R2P w rozumieniu ONZ interwencja jest możliwa jedynie na podstawie decyzji Rady Bezpieczeństwa) i realizowane są głównie przez mocarstwa. Odpowie-

²⁰ J.L. HOLZGREFE: *The Humanitarian Intervention Debate*. In: *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, Political Dilemmas*. Eds. J.L. HOLZGREFE, R. KEOHANE. Cambridge 2003, s. 13.

²¹ Patrz m.in. A. DOMAGAŁA: *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*. Bydgoszcz — Wrocław 2008, s. 94-101.

²² *Summit Outcome Document, 16 September 2005*. UN Doc. A/RES/60/1, para. 138—140.

²³ Więcej na ten temat A. DOMAGAŁA: *Od interwencji humanitarnej do odpowiedzialności za ochronę*. Kraków 2016, s. 49-113.

Tabela 1

Interwencja humanitarna a odpowiedzialność za ochronę

Kryterium	Rodzaj działania	
	interwencja humanitarna	odpowiedzialność za ochronę (ze szczególnym uwzględnieniem użycia siły) według ONZ
Zakres	reakcja	struktura trójfilarowa (zapobieganie, reakcja, odbudowa)
Specyfika środków oddziaływania	głównie militarne	militarne oraz polityczne i ekonomiczne
Podstawa prawna	rezolucja Rady Bezpieczeństwa pożądana, ale niekonieczna	rezolucja Rady Bezpieczeństwa optymalna, ale niewykluczone rozwiązania awaryjne
Status prawnomiędzynarodowy	koncepcja polityczna sięgająca do doktryny prawa międzynarodowego	koncepcja prawnomiędzynarodowa i polityczna; norma/zasada prawa międzynarodowego
Rola kryteriów wojny sprawiedliwej	kluczowe znaczenie w ewaluacji <i>ex ante</i> i <i>ex post</i>	kluczowe znaczenie w ewaluacji <i>ex ante</i> i <i>ex post</i>
Przesłanki	poważne i masowe łamanie praw człowieka	utrata życia na dużą skalę oraz czystki etniczne
Orientacja	przeciwko państwu naruszytelowi	zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, zbrodnie etniczne
Rozumienie i relacja wobec suwerenności	suwerenność jako „licencja na zabranie”; interwencja humanitarna jako akt antysuwerennościowy i uprawniony wyjątek od zasady suwerenności	„odpowiedzialności za ochronę” państwa niezdolnego do zapewnienia bezpieczeństwa ludności przebywającej na jego terytorium
Główne podmioty	mojarstwa w imieniu społeczności międzynarodowej	społeczność międzynarodowa działająca poprzez organizacje regionalne i mojarstwa
Interesy i wartości	altruistyczne (ochrona praw człowieka) i partykularne (duże ryzyko nadużyć)	altruistyczne (ochrona praw człowieka) i partykularne (wciąż duże, ale mniejsze niż w przypadku interwencji humanitarnej ryzyko nadużyć)

Źródło: A. DOMAGAŁA: *Od interwencji humanitarnej do odpowiedzialności za ochronę*. Kraków 2016, s. 243–244.

działność za ochronę próbuje redukować zagrożenia wynikające z interwencji humanitarnej odnoszące się do kwestii legitymizacji oraz złożonej motywacji potencjalnych interwencji. R2P w rozumieniu ONZ (w przeciwieństwie do R2P w rozumieniu ICISS) jednoznacznie rozprawia się z unilateralną interwencją humanitarną, podejmowaną bez zgody Rady Bezpieczeństwa, uznając ją za niedopuszczalną i sprzeczną z prawem międzynarodowym. Skrupulatna ocena sytuacji w łonie organów ONZ zmniejsza również ryzyko interwencji podejmowanej na podstawie przesłanek nie tylko humanitarnych albo wręcz takich, w których naruszenia praw człowieka są jedynie pretekstem uzasadniającym interwencję w wewnętrzne sprawy państw.

Kwalifikacja naruszeń wobec jezydów, pomijając oczywiste ograniczenia (ostateczne słowo na ten temat należy do organów sądowych), wydaje się stosunkowo prostym zadaniem. Najczęstszym określeniem padającym w kontekście ataków było ludobójstwo²⁴. Państwu Islamskiemu przypisuje się zamiar wyniszczenia jezydów i dokonywane z taką intencją masowe zabójstwa. Zmuszenie do konwersji może być interpretowane jako rozmyślne stwarzanie okoliczności mających skutkować wyniszczeniem grupy, ponieważ tożsamość jezydów związana jest nieodłącznie z ich wyznaniem (innymi słowy jezyda, który dokonał konwersji, przestawał być jezydą)²⁵. Kategoria ludobójstwa, najczęściej w formule „ryzyko ludobójstwa”, „czynów potencjalnie stanowiących ludobójstwo” albo podobnych, padła w wielu oświadczeniach i dokumentach. Były to między innymi przemówienie prezydenta USA z 7 sierpnia 2014, uchwała Izby Reprezentantów USA z 14 marca 2016 roku²⁶, rezolucja Parlamentu Europejskiego z 4 lutego 2016 roku²⁷, raport Wysokiego Komisarza Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych²⁸ czy raport Komisji Śledczej ONZ ds. Syrii z czerwca 2016 roku²⁹. Część z organizacji międzynarodowych określała ataki na jezydów i inne działania ISIS w dystrykcie Sindżar jako zbrodnie przeciwko ludzkości

²⁴ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.). Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9.

²⁵ Patrz m.in. *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in Iraq...*, s. 5—6, para. 17.

²⁶ H.Con.Res.75, March 15, 2016 — <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-concurrent-resolution/75/text> (dostęp: 21.06.2018). W rezolucji określono zbrodnie ISIS wprost jako ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne.

²⁷ *European Parliament Resolution of 4 February 2016 on the Systematic Mass Murder of Religious Minorities by the So-called 'ISIS/Daesh'*. P8 TA (2016) 0051 — <https://bit.ly/1U2JXhw> (dostęp: 22.06.2018).

²⁸ *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in Iraq...*, s. 5, para. 15—16.

²⁹ HUMAN RIGHTS COUNCIL: “*They came to destroy*”: *ISIS Crimes Against the Yazidis*. UN Doc. A/HRC/32/CRP.2, 15 June 2016, s. 20—31 — https://ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf (dostęp: 22.06.2018).

lub zbrodnie wojenne. Ostatnia kwalifikacja wydaje się najmniej ryzykowna — ISIS dokonywało wielokrotnie czynów sprzecznych — co łatwo wykazać — z międzynarodowym prawem humanitarnym. Uznanie za zbrodnie przeciwko ludzkości, definiowane jako systematyczny lub na szeroką skalę atak na ludność cywilną, wymaga pewnej arbitralności. Niemniej jednak uczynili tak między innymi Liga Państw Arabskich 10 sierpnia 2014 roku, Rada Bezpieczeństwa w rezolucji 2170 z 15 sierpnia 2014 roku, a kilka miesięcy później Wysoki Komisarz Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych wraz z misją ONZ w Iraku³⁰. Z powyższej krótkiej analizy stosunku przedstawicieli społeczności międzynarodowej do naruszeń w Sindżarze można wyciągnąć wniosek, że spełniona jest podstawowa przesłanka zaangażowania społeczności międzynarodowej, bez względu na to, czy mowa o interwencji humanitarnej, czy odpowiedzialności za ochronę (w rozumieniu zarówno ICISS, jak i ONZ).

Użycie siły podjęte w sierpniu 2014 roku przez Stany Zjednoczone nie może być uznane za interwencję humanitarną, jako że USA uczyniły to na prośbę irackiego rządu i tym samym dysponowały zgodą suwerennych władz na operację militarną na terytorium Iraku. Przedstawiciele Iraku wielokrotnie wystosowywali prośby do Stanów Zjednoczonych dotyczące wykorzystania potencjału militarnego w celu ochrony integralności terytorialnej Iraku oraz ludności zamieszkującej irackie terytorium. Pierwsza nieformalna prośba została wystosowana 11 czerwca 2014 roku, a kolejna — już oficjalna — przez ministra spraw zagranicznych Hoshyara Zebari'ego — 18 czerwca 2014 roku³¹. Irak publicznie potwierdził współpracę z USA w zwalczaniu Państwa Islamskiego oraz zgodę na użycie siły dla sił amerykańskich na forum ONZ³². Interwencja w obronie jezydów przeprowadzona przez USA po 7 sierpnia 2014 roku była więc interwencją na zaproszenie. Jej status w doktrynie prawa międzynarodowego nie jest w pełni klarowny, ale zdecydowanie dominuje podgląd, że nie sposób zabronić państwu (*ipso facto* suwerennemu) zwrócenia się do dowolnego państwa,

---

³⁰ Report on the Protection of Civilians in Armed Conflict in Iraq..., s. 3; Arab League Denounces ISIS attacks as "crimes against humanity". „Al-Arabija News”, 11 August 2014 — <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/08/11/U-S-weighs-options-to-evacuate-trapped-Yazidis.html> (dostęp: 22.06.2018); Security Council Resolution 2170. UN Doc. S/RES/2170 (2014), 15 August 2014 — <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2170> (dostęp: 22.06.2018).

³¹ A. ENTOUS, J. BARNES: *Iraq Signals Openness to U.S. Airstrikes Against al-Qaeda, U.S. Officials Say*. „The Wall Street Journal”, 11 June 2014 — <https://archive.li/jFoMh> (dostęp: 26.06.2018); C. GRAY: *International Law and the Use of Force*. New York 2018, s. 87.

³² Patrz m.in. sygnowany przez ministra spraw zagranicznych Ibrahima al-Uszajkira al-Dżafariego list rządu Iraku do Rady Bezpieczeństwa ONZ z 20 września 2014 r. *Letter dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the President of the Security Council* — https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_691.pdf (dostęp: 10.01.2019).

by podjęło działania na terytorium państwa zapraszającego. W konsekwencji działanie takie nie następuje wbrew woli państwa, a więc z definicji nie jest interwencją humanitarną³³.

Szeroko rozumiane działania militarne USA w Iraku trudno uznać również za przejaw trzeciego filaru odpowiedzialności za ochronę, a jedynie pod pewnymi warunkami mogą być egzemplifikacją drugiego filaru R2P (w rozumieniu ONZ). Odpowiedzialność za ochronę z założenia jest zespołem działań skoncentrowanych na zapobieganiu naruszeniom i niedopuszczeniu do poważnych naruszeń praw człowieka. Tymczasem użycie siły wskazuje jednoznacznie nie na prewencję, ale na reakcję na zbrodnie ISIS. Uwzględniając to, należy zauważyć, że trzeci filar R2P dotyczy polityczno-militarnej reakcji na naruszenia inicjowanej i autoryzowanej przez ONZ, czego Irak (ale także USA) zamierzał uniknąć. Działania Stanów Zjednoczonych, zwłaszcza te poprzedzające użycie siły, można by określić jako wsparcie dla Iraku w celu zapobieżenia zbrodni. Nie należy zapominać jednak, że doktryna R2P mówi o wsparciu ze strony społeczności międzynarodowej. Jeśli pomoc ze strony pojedynczych państw można uznać za pomoc społeczności międzynarodowej, to wysłanie personelu wojskowego przed rozpoczęciem interwencji w obronie jezydów można określić jako odpowiedzialność za ochronę. Warto podkreślić, że adresatem międzynarodowej pomocy był zarówno iracki rząd, jak i kurdyjskie organizacje w Iraku (z rządem regionalnym i Peshmergą na czele), a owa asysta może być interpretowana w kontekście R2P jako chęć zatrzymania zbrodni oraz zapobieżenia w przyszłości naruszeniom ze strony ISIS.

Konkludując, użycie sił zbrojnych przez USA w obronie jezydów w latach 2014—2015 nie jest ani interwencją humanitarną, ani trzecim filarem odpowiedzialności za ochronę³⁴. Nie oznacza to jednak, że w operacji w obronie jezydów nie można dostrzec elementów interwencji humanitarnej. Po pierwsze, Stany Zjednoczone w zwalczaniu Państwa Islamskiego i powstrzymaniu naruszeń wobec jezydów nie ograniczyły się do użycia siły na terytorium Iraku.

³³ Problem, na jaki się wskazuje, dotyczy dwóch kwestii. Po pierwsze, wymuszonej zgody na użycie siły (poddaniu państwa silnej politycznej lub ekonomicznej presji), po drugie, uzyskania zgody na wkroczenie ze strony rządu, którego legitymizacja wewnętrzna jest wątpliwa. W przypadku Iraku nie zachodzi ani pierwsza, ani druga sytuacja. Patrz m.in. M. BYRNE: *Consent and the Use of Force. An Examination of 'intervention by invitation' as a Basis for US Drone Strikes in Pakistan, Somalia and Yemen*. "Journal on the Use of Force and International Law" 2016, Vol. 3, Issue 1, s. 97—125; K. BANNEKER-CHRISTAKIS: *Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Libya, and the Legal Basis of Consent*. "Leiden Journal of International Law" 2016, Vol. 29, Issue 3, s. 744—745.

³⁴ Por. G. EVANS: *The Right Iraqi Intervention*. "Project Syndicate", 14 August 2014 — <https://bit.ly/2IB6Y8N> (dostęp: 26.06.2018). Evans, jeden z architektów R2P, utrzymuje (nie przeprowadzając jednak w przekonaniu autora artykułu przekonującego wywodu), że zachodzi zgodność interwencji w 2014 roku z zasadami R2P. Ze zdaniem Evansa można się częściowo zgodzić jedynie w kontekście R2P w rozumieniu ICISS.

Od września 2014 roku siły amerykańskie zaczęły atakować z powietrza cele ISIS w Syrii, co miało bezpośredni związek z operacją na rzecz jezydów. USA tłumaczyły swoje działania przed organami ONZ „chęcią ochrony obywateli irackich” poprzez „konieczne i proporcjonalne” działania militarne w Syrii³⁵. Miało to szczególne znaczenie dla sukcesu grudniowej ofensywy kurdyjskiej i przerwania kolejnego oblężenia góry Sindzar. Ataki z powietrza wymierzone w instalacje, pojazdy i bojowników Państwa Islamskiego w Syrii nie miały legitymizacji ani w postaci zgody syryjskiego rządu, ani odpowiedniej rezolucji Rady Bezpieczeństwa. Oznacza to, że takie działania militarne USA zorientowane na ochronę ludności jedydzkiej (czy szerzej irackiej bądź kurdyjskiej) mogą być jednoznacznie uznane za interwencję humanitarną.

Stany Zjednoczone nie były jedynym znaczącym aktorem zewnętrznym w operacji humanitarnej na rzecz jezydów. Jeśli status prawny zaangażowania militarne Australii czy Wielkiej Brytanii wydaje się jasny (podobny do amerykańskiego)³⁶, to więcej kontrowersji pojawia się w kontekście działań YPG. Nie wnikając w nieformalne porozumienia i kontakty między irackimi władzami i USA a kurdyjskimi organizacjami (para)militarnymi (które zapewne miały miejsce), trzeba stwierdzić, że brakowało informacji o zgodzie Iraku na prowadzenie operacji z wykorzystaniem sił zbrojnych ze strony zagranicznych podmiotów niepaństwowych. Biorąc pod uwagę charakter zaangażowania jednostek YPG w trakcie akcji ewakuacyjnej z góry Sindzar w sierpniu 2014 roku oraz udział w ofensywie przeciwko ISIS w grudniu 2014 roku (utworzenie korytarza humanitarnego do Syrii), należy uznać je za specyficzny przykład interwencji humanitarnej.

Z perspektywy odpowiedzialności za ochronę w rozumieniu ONZ podstawowym niedostatkim operacji w obronie jezydów jest brak rezolucji Rady Bezpieczeństwa jako podstawy prawnej do użycia siły. Bardziej elastyczni w tym względzie byli twórcy raportu ICISS, którzy dopuszczali inne rozwiązania legitymizacyjne, aczkolwiek unikali za wszelką cenę aprobaty dla rozwiązań unilateralnych, do których *de facto* doszło w przypadku niesienia pomocy jezynom. Operacja humanitarna na rzecz jezydów stanowi w oczywisty sposób reakcję na naruszenia ze strony ISIS, co w znacznie większym stopniu jest zgodne z koncepcją R2P w rozumieniu ICISS, aniżeli z akcentującą prewencję koncepcją w rozumieniu ONZ. Użycie siły przez USA w obronie jezydów należy uznać

---

³⁵ *Letter from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary General*. UN Doc. S/2014/695, 23 September 2014 — http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89298/S_2014_695-EN.pdf?sequence=21&isAllowed=y (dostęp: 26.06.2018).

³⁶ Patrz m.in. H. STUART: *Legal Case for British Military Action Against Islamic State in Iraq and Syria*. “Centre for the Response to Radicalisation and Terrorism. Policy Paper” 2014, No. 2 s. 3 — <http://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2014/10/Legal-Case-for-British-Military-Action-in-Iraq-and-Syria.pdf> (dostęp: 25.06.2018).

przede wszystkim za interwencję na zaproszenie, dla której wprawdzie nie ma miejsca w doktrynie R2P, ale która co do zasady nie jest sprzeczna z prawem międzynarodowym. Punktem wspólnym oenzetowskiej R2P i operacji USA w północno-zachodnim Iraku jest podkreślanie suwerenności jako konceptu organizującego relacje między państwami (choć ta uwaga nie dotyczy wszystkich aktorów w regionie). Niemniej jednak wyrażenie zgody na użycie siły konkretnym państwom (np. USA i Wielkiej Brytanii), a nie społeczności międzynarodowej utożsamianej z ONZ wchodzi w kolizję z głównymi zasadami odpowiedzialności za ochronę.

Przykład operacji humanitarnej w obronie jezydów wskazuje, jak trudno przyporządkować praktykę używania siły w celach humanitarnych do powszechnie stosowanych konceptów. W interwencji w 2014 roku ze względu na wielość podmiotów biorących udział w akcji na rzecz jezydów i złożoną sytuację polityczno-prawną na pograniczu syryjsko-irackim, wyróżnić można, oprócz dominującego typu działania (interwencji na zaproszenie), także zaskakująco dużo elementów interwencji humanitarnej (głównie w aktywności militarnej YPG w Iraku oraz USA w Syrii). W stopniu najmniejszym operacja w obronie jezydów zawiera cechy odpowiedzialności za ochronę w rozumieniu ONZ.

Bibliografia

- AMNESTY INTERNATIONAL: *Ethnic Cleansing on a Historic Scale: Islamic State's Systematic Targeting of Minorities in Northern Iraq*. London 2014.
- Arab League Denounces ISIS attacks as "crimes against humanity". „Al-Arabija News”, 11 August 2014 — <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/08/11/U-S-weighs-options-to-evacuate-trapped-Yazidis-.html> (dostęp: 22.06.2018).
- ASATRIAN G.S., ARAKELOVA V.: *The Religion of the Peacock Angel. The Yezidis and their Spirit World*. Abingdon—New York 2014.
- BANNEKER-CHRISTAKIS K.: *Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Libya, and the Legal Basis of Consent*. „Leiden Journal of International Law” 2016, Vol. 29, Issue 3.
- BYRNE M.: *Consent and the Use of Force. An Examination of 'intervention by invitation' as a Basis for US Drone Strikes in Pakistan, Somalia and Yemen*. „Journal on the Use of Force and International Law” 2016, Vol. 3, Issue 1.
- CETORELLI V., SASSON I., SHABILA N., BURNHAM G.: *Mortality and Kidnapping Estimates for the Yezidis Population in the Area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A Retrospective Household Survey*. „PLoS Med” 2017, Vol. 14, No 5 — <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002297> (dostęp: 20.06.2018).
- CLARK I.: *Legitimacy in International Society*. Oxford 2007.

- COLT N.: *Thousands Find Shelter in Iraqi Kurdistan after Escaping Mount Sinjar*. UNHCR, 12 August 2014 — <http://www.unhcr.org/news/latest/2014/8/53e9fe2d9/thousands-find-shelter-iraqi-kurdistan-escaping-mount-sinjar.html> (dostęp: 21.06.2018).
- DEYOUNG K., WHITLOCK C.: *Rescue Mission for Yezidis on Iraq's Mount Sinjar Appears Unnecessary, Pentagon Says*. "The Washington Post", 14 August 2014 — <https://wapo.st/2yRLUeQ> (dostęp: 21.06.2018).
- DOMAGAŁA A.: *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*. Bydgoszcz—Wrocław 2008.
- DOMAGAŁA A.: *Od interwencji humanitarnej do odpowiedzialności za ochronę*. Kraków 2016.
- ENTOUS A., BARNES J.: *Iraq Signals Openness to U.S. Airstrikes Against al-Qaeda, U.S. Officials Say*. "The Wall Street Journal", 11 June 2014 — <https://archive.li/jFoMh> (dostęp: 26.06.2018).
- European Parliament Resolution of 4 February 2016 on the Systematic Mass Murder of Religious Minorities by the So-called 'ISIS/Daesh'*. P8 TA (2016) 0051 — <https://bit.ly/1U2JXhw> (dostęp: 22.06.2018).
- EVANS G.: *The Right Iraqi Intervention*. "Project Syndicate", 14 August 2014 — <https://bit.ly/21B6Y8N> (dostęp: 26.06.2018).
- FIOTT D., KOOPS J.: *The Responsibility to Protect and the Third Pillar*. Basingstoke 2015.
- GRAY Ch.: *International Law and the Use of Force*. New York 2018.
- H.Con.Res.75, March 15, 2016 — <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-concurrent-resolution/75/text> (dostęp: 21.06.2018).
- HOLZGREFE J.L.: *The Humanitarian Intervention Debate*. In: *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, Political Dilemmas*. Eds. J.L. HOLZGREFE, R. KEOHANE. Cambridge 2003.
- HOWARD M.: *"They won't stop until we are all wiped out". Among the Yezidi, a People in Mourning*. "The Guardian", 18 August 2007 — <https://www.theguardian.com/world/2007/aug/18/iraq.topstories3> (dostęp: 20.06.2018).
- Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, Political Dilemmas*. Eds. J.L. HOLZGREFE, R. KEOHANE. Cambridge 2003.
- HUMAN RIGHTS COUNCIL: *"They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis*. UN Doc. A/HRC/32/CRP.2, 15 June 2016.
- HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS & UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION FOR IRAQ: *Report on the Protection of Civilians in Armed Conflict in Iraq: 6 July — 10 September 2014*, October 2014 — https://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMI_OHCHR_POC_Report_FINAL_6July_10September2014.pdf (dostęp: 20.06.2018).
- HUMAN RIGHTS WATCH: *Iraq: Forced Marriage, Conversion for Yezidis. Victims, Witnesses Describe Islamic State's Brutality to Captives*, 11 October 2014 — <https://www.hrw.org/news/2014/10/11/iraq-forced-marriage-conversion-yezidis> (dostęp: 20.06.2018).
- Iraq Crisis: ISIS Militants Threaten UK, Says Cameron*. "BBC News", 19 June 2014 — <https://www.bbc.com/news/uk-politics-27898724> (dostęp: 20.06.2018).

- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.). Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9.
- Letter Dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations Addressed to the President of the Security Council* — https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_691.pdf (dostęp: 10.01.2019).
- Letter from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Addressed to the Secretary General*. UN Doc. S/2014/695, 23 September 2014 — http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89298/S_2014_695-EN.pdf?sequence=21&isAllowed=y (dostęp: 26.06.2018).
- MORRIS L.: *Islamic State Seizes Town of Sinjar, Pushing out Kurds and Sending Yazidis fleeing*. “The Washington Post”, 3 August 2014 — <https://wapo.st/2Kquasd> (dostęp: 23.06.2018).
- OTTEN C.: *Slaves of Isis. The Long Walk of the Yazidi Women*. “The Guardian”, 25 July 2017 — <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/25/slaves-of-isis-the-long-walk-of-the-yazidi-women> (dostęp: 20.06.2018).
- PATTISON J.: *Humanitarian Intervention & the Responsibility to Protect. Who Should Intervene?* New York 2010.
- PIIPARINEN T.: *Responsibility to Protect. The Coming of Age of Sovereignty-Building*. “Civil Wars” 2013, Vol. 15, Issue 3.
- Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Human Rights Situation in Iraq in the Light of Abuses Committed by the So-called Islamic State in Iraq and the Levant and Associated Groups*. UN Doc. A/HRC/28/18, 13 March 2015.
- RUBIN A.J., ARANGO T., COOPER H.: *U.S. Jets and Drones Attack Militants in Iraq Hoping to Stop Advance*. “New York Times”, 8 August 2014 — <https://www.nytimes.com/2014/08/09/world/middleeast/iraq.html> (dostęp: 21.06.2018).
- SALIH M.A.: *Iraq's Christians Seek Refuge with Kurds*. „Al Jazeera News”, 26 June 2014 — <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/iraq-christians-seek-refuge-with-kurds-2014624867119947.html> (dostęp: 20.06.2018).
- Security Council Resolution 2170*. UN Doc. S/RES/2170 (2014), 15 August 2014 — <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2170> (dostęp: 22.06.2018).
- SIDDIQUE H.: *20 000 Iraqis Besieged by Isis Escape from Mountain after US Air Strikes*. “The Guardian”, 10 August 2014 — <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/10/iraq-yazidi-isis-jihadists-islamic-state-kurds> (dostęp: 21.06.2018).
- STUART H.: *Legal Case for British Military Action Against Islamic State in Iraq and Syria*. “Centre for the Response to Radicalisation and Terrorism, Policy Paper” 2014, No 2 — <http://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2014/10/Legal-Case-for-British-Military-Action-in-Iraq-and-Syria.pdf> (dostęp: 25.06.2018).
- Summit Outcome Document, 16 September 2005*. UN Doc. A/RES/60/1, para. 138—140.
- UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS & UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION FOR IRAQ: *A Call for Accountability and Protection:*

Yezidi Survivors of Atrocities Committed by ISIL, August 2016 — https://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMIRreport12Aug2016_en.pdf (dostęp: 21.06.2018).

WATSON I., STARR B., CARTER C.J.: *Officials: More U.S. Advisers Being Sent to Iraq*. “CNN News”, 13 August 2014 — https://edition.cnn.com/2014/08/12/world/meast/iraq-crisis/index.html?hpt=hp_t1 (dostęp: 21.06.2018).

THE WHITE HOUSE OFFICE OF THE PRESS SECRETARY: *Statement by the President*. 7 August 2014 — <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/08/07/statement-president> (dostęp: 21.06.2018).

Arkadiusz Domagała — **dr hab.** nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce, adiunkt w Zakładzie Badań nad Konfliktami i Przemocą Politycznymi Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania naukowe: poważne i masowe naruszenia praw człowieka, interwencja humanitarna, międzynarodowa ochrona praw człowieka, integracja europejska.

Komunikowanie społeczne i polityczne

Zarządzanie działaniami *media relations* w ramach realizacji polityki informacyjnej organizacji

Management of media relations activities within
realization of the organization's information policy

Dariusz Krawczyk*

Abstrakt

Celem autora artykułu jest ustalenie zakresu zadań służb *media relations* funkcjonujących w różnorodnych podmiotach ze sfery życia społecznego i gospodarczego. Analizie podlegał też dobór miejsca ich ulokowania w strukturach organizacyjnych, co wpływa na rangę, sprawność działania i zakres kompetencji. Podjęto również temat opracowywania, znaczenia oraz zgodności z obowiązującym prawem procedur komunikacyjnych przygotowywanych w celu optymalizacji kontaktów organizacji ze środkami masowego przekazu.

Słowa kluczowe: rzecznik prasowy, *media relations*, polityka informacyjna, *public relations*

Abstract

The paper objective is to determine the scope of tasks of media relations services which operate in different entities from the area of social and economic life. Selection of the place for location of these services in organizational structures, having the impact on the rank, effectiveness and range of the competences, was also analyzed. The subject of development, meaning and compliance with applicable law of communication procedures prepared to optimize the organization's contacts with mass media was also taken up.

Keywords: spokesman, media relations, information policy, public relations

---

* Wydział Kontaktów Społecznych Urzędu Miejskiego w Zabrze (d.krawczyk@olpress.pl);
iD <https://orcid.org/0000-0003-1823-0309>.

Wprowadzenie

Określenie zakresu zadań dla rzecznika prasowego lub służb *media relations*, co stanowi cel postawiony w niniejszym artykule, w dużej mierze uzależnione jest od rodzaju organizacji, która służby te powołuje. Diametralnie różne będzie zainteresowanie dziennikarzy ofertą informacyjną oficera prasowego komendy wojewódzkiej policji, rzecznika prasowego zmagającej się z konkurencją sieci handlowej czy osobą odpowiedzialną za *media relations* firmy będącej naturalnym monopolistą. Atrakcyjność „produktu komunikacyjnego” wpływa na skuteczność działań rzecznika wyrażoną wskaźnikiem obecności w mediach. Im większa jest chęć pozyskania przez środki masowego przekazu wiadomości dystrybuowanych przez dany podmiot, tym mniejsze nakłady logistyczne i finansowe musi on przeznaczyć na efektywne upowszechnianie tych treści. Dlatego rzecznik prasowy sądu czy prokuratury nie musi dysponować budżetem przeznaczonym na przykład na opłacenie kosztów organizacji wyjazdów studyjnych dla reporterów, którzy w zamian wykorzystają zdobytą wiedzę do medialnej popularyzacji prezentowanych zagadnień, produktów czy zjawisk. Zwykle rzecznikowi takiemu do uzyskania oczekiwanego poziomu nasycenia przekazami medialnymi wystarczy zwołanie konferencji prasowej. Atrakcyjny przekaz sam generuje popyt wśród dziennikarzy, w pewien sposób zmuszając ich nawet do pozyskania poszerzonych wiadomości. Natomiast zaintrygowanie tematem istotnym dla firmy komercyjnej, a niestanowiącym opłaconego — w formie bezpośredniej lub pośredniej — przekazu reklamowego, często wymaga działań znacznie bardziej finezyjnych. Dlatego w celu zapewnienia właściwego wypełniania zadań ze sfery *media relations* oprócz jednoosobowego stanowiska rzecznika prasowego w organizacjach tworzone są również biura prasowe. Biura te w większych podmiotach stanowią też część wydziałów lub departamentów zajmujących się szerzej pojmowaną komunikacją społeczną.

Zadania rzecznika prasowego

Zarządzanie relacjami ze środkami masowego przekazu wydaje się misją rozumianą jako podstawowy cel istnienia w organizacji stanowiska rzecznika prasowego. Potwierdzają to dokumenty przyjęte na szczepku Rady Ministrów, gdyż rolą rzeczników w urzędach organów administracji rządowej jest wykonywanie zadań z zakresu polityki informacyjnej aktualnego gabinetu, a w szczególności

„publiczne prezentowanie działań organów administracji rządowej”¹ oraz „organizowanie kontaktów publicznych organów administracji rządowej, realizowanych z udziałem lub za pośrednictwem środków masowego przekazu”². Dodatkowo muszą uczestniczyć w wykonywaniu tych czynności, których wymaga od organów administracji Ustawa o dostępie do informacji publicznej³. W rozporządzeniu podpisanym przez premiera Leszka Millera, które weszło w życie 26 stycznia 2002 roku, sprecyzowano, że rzecznik wyjaśnia politykę rządu, komentuje wydarzenia z nią związane, udziela odpowiedzi mediom i reaguje na ich krytykę oraz podejmowane interwencje, a także jest koordynatorem zapewnającym „współdziałanie służb odpowiedzialnych za realizację zadań z zakresu polityki informacyjnej rządu”⁴.

Spis obowiązków rzecznika zawarty w rządowym rozporządzeniu nadal oddaje zarys specyfiki pracy na tym stanowisku, chociaż został ogłoszony ponad dwa lata przed uruchomieniem Facebooka i eksplozją działań komunikacyjnych realizowanych w cyberprzestrzeni. Tak więc rzecznik prasowy współpracuje z dziennikarzami w celu zapewnienia odpowiedniego sposobu przedstawiania organizacji w środkach masowego przekazu. Wciąż też „praca rzecznika wiąże się z imperatywem dostępności, profesjonalizmu, opanowania, przygotowania. Praca taka wymaga opanowania nowych technologii, a także akceptacji dla faktu, że dziennikarze dzwonią zarówno w dni wolne i święta, jak i o bardzo różnych porach”⁵. Rzecznik powinien cechować się ponadto między innymi komunikatywnością w relacjach interpersonalnych, a także umiejętnością łączenia — nierzadko sprzecznych z sobą — wymagań: spełniania oczekiwań mediów z osiągnięciem celów wizerunkowych istotnych dla organizacji.

Umieszczenie funkcji rzecznika prasowego w strukturze organizacyjnej

Jak wiadomo, profesjonalny rzecznik prasowy musi stosować „w praktyce wiedzę dotyczącą preferencji formalnych, tematycznych, a nawet warsztatowych

---

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. W sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urzędach organów administracji rządowej (Dz.U. z 2002 r., nr 4, poz. 36).

² Ibidem.

³ Ustawa O dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r. (Dz.U. z 2001 r., nr 112, poz. 1198).

⁴ Par. 2, ust. 2, pkt 5 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. W sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urzędach organów administracji rządowej.

⁵ K. DOJWA, M. BODZIANY: *Public relations instytucji bezpieczeństwa*. Wrocław 2013, s. 154.

w zakresie przygotowywania interesujących dla adresatów materiałów prasowych. Musi też zmierzyć się z problemem postępującego zaniku w cyberprzestrzeni klasycznego podziału na nadawcę i odbiorcę w modelu komunikowania masowego. Nie może wreszcie uciekać od kwestii efektywności podejmowanych działań także w ujęciu rywalizacji konkurencyjnej⁶. Łącząc odpowiednie przygotowanie⁷ z predyspozycjami osobistymi, realizuje misję zawodową w określonych warunkach tworzonych przez pracodawcę. W zależności od rangi działań *media relations* dla właściciela, zarządu lub organu prowadzącego różne jest ulokowanie funkcji rzecznika prasowego w strukturze organizacyjnej. Oprócz postrzegania znaczenia wizerunku ważnym czynnikiem wpływającym na pozycję rzecznika może być mniej lub bardziej ukształtowana świadomość decydentów w odniesieniu do specyfiki działań promocyjnych i elementów od różniających je od polityki informacyjnej.

Rzecznik jako funkcja kierownicza w organizacji

Rzecznik prasowy może ogniskować wszelkie działania komunikacyjne całej organizacji. Takie określenie przydziału zadań dla stanowiska wiąże się zwykle z wysokim miejscem w strukturze organizacyjnej. Odpowiednia ranga rzecznika ułatwia bowiem zarządzanie obiegiem, czyli przekazywaniem wiadomości i pozyskiwaniem komunikatów zwrotnych w obrębie instytucji, a także dystrybucją informacji skierowanych do interesariuszy oraz otoczenia społecznego, gospodarczego czy politycznego. W telewizji TVN rzecznik prasowy jest przede wszystkim Dyrektorem Public Relations i Komunikacji Korporacyjnej odpowiadającym za „relacje zewnętrzne, public affairs i komunikację wewnętrzną a także koordynację komunikacji korporacyjnej i działań public relations”⁸. Zadaniem rzecznika prasowego może być też prowadzenie działań *media relations* w powiązaniu z szerszym kontekstem komunikacyjnym obejmowanym przez wydział komunikacji społecznej. Wówczas rzecznik jest członkiem zespo-

⁶ D. KRAWCZYK: *Działania komunikacyjne wobec przekształceń rynku mediów. Zakres obowiązków rzecznika prasowego i zmiany zachodzące w relacjach z dziennikarzami*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2016, z. 98, s. 98.

⁷ Dla osoby pragnącej zarządzać komunikacją zewnętrzną instytucji odpowiednim wydaje się studiowanie *public relations*, lecz „choć public relations jako kierunek to ciągle rzadkość, to w ramach innych kierunków, jak: zarządzanie i marketing, politologia, ekonomia czy dziennikarstwo, jest specjalnością powszechnie spotykaną. Absolwenci tych kierunków zdobywają wiedzę z dziedziny komunikowania interpersonalnego, komunikowania w organizacjach, komunikowania w społecznościach lokalnych oraz komunikowania się z mass mediami”. R. MACIEJCZAK: *Rzecznik prasowy w urzędzie*, artykuł opublikowany w dziale „Sektor Publiczny” serwisu <https://samorzad.infor.pl> (dostęp: 7.12.2018).

⁸ Informacje z sekcji Biuro Prasowe TVN I DISCOVERY POLSKA na oficjalnej stronie internetowej — <https://prasa.tvn.pl> (dostęp: 5.12.2018).

łu tego wydziału w randze kierowniczej. Przykład to struktura organizacyjna Urzędu Miejskiego we Wrocławiu, gdzie rzecznik prasowy jest jednocześnie zastępcą dyrektora Wydziału Komunikacji Społecznej⁹. Warto dodać, że wydział ulokowany jest w Departamencie Prezydenta, nadzorowanym bezpośrednio przez jednoosobowy organ gminy. W modelu, którego podstawą jest wydzielenie bieżących relacji z dziennikarzami od szeroko rozumianych działań *public relations* organizacji, zakłada się, iż rzecznik prasowy — mimo że nadal na poziomie kadry kierowniczej — funkcjonuje jednak niezależnie od wydziału komunikacji: w strukturze organizacyjnej Instytutu Pamięci Narodowej przewiduje się funkcje: 1) rzecznika prasowego, 2) naczelnika Wydziału Komunikacji Społecznej, 3) asystentów prasowych w jedenastu oddziałach terenowych IPN¹⁰.

Samodzielne stanowisko do spraw mediów

Rzecznik prasowy może też łączyć węższe działania *media relations* z realizacją szerszej strategii *public relations*, lecz ocena wagi tego rodzaju aktywności dla funkcjonowania organizacji — dokonana przez najwyższe kierownictwo — nie jest w takim stopniu istotna, aby tworzyć stanowiska członków zarządu, dyrektorów departamentów czy naczelników wydziałów. Wówczas zwykle rzecznik podejmujący sprawy z zakresu wspomaganie zarządzania oraz kontaktów z dziennikarzami ma status stanowiska wyodrębnionego. W Agencji Mienia Wojskowego tzw. Samodzielne Stanowisko Pracy ds. PR zajmuje Rzecznik Prasowy i Koordynator ds. PR ulokowany przy Samodzielnym Stanowisku Pracy ds. Audytu Wewnętrznego oraz Samodzielnym Stanowisku Pracy ds. Jakości i Wewnętrznego Systemu Kontroli¹¹ podległym jednak bezpośrednio prezesowi AMW.

Między promocją a wsparciem zarządu

Istnieją też struktury organizacyjne, w ramach których przewidziano dla rzecznika prasowego miejsce w pionach odpowiedzialnych za marketing, promocję sprzedaży czy wspomaganie zarządzania. W strukturze Polskiego Radia funkcja rzecznika prasowego umiejscowiona jest w Biurze ds. Korporacyjnych

⁹ Schemat organizacyjny upowszechniony w „Biuletynie Informacji Publicznej” — <http://bip.um.wroc.pl> (dostęp: 7.12.2018).

¹⁰ Na podstawie danych z oficjalnej strony internetowej Instytutu Pamięci Narodowej — <https://ipn.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).

¹¹ Zgodnie ze schematem organizacyjnym Biura Prezesa Agencji Mienia Wojskowego upublicznionym na oficjalnej stronie internetowej Agencji — <https://amw.com.pl> (dostęp: 6.12.2018).

obok takich komórek jak: Dział Obsługi Statutowych Organów Spółki, Dział Kontroli oraz Samodzielne Stanowisko ds. Legislacji¹². Schemat funkcjonowania Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów lokuje Biuro Prasowe, które „ma realizować funkcje Rzecznika Prasowego Urzędu i Biura Prasowego”¹³ obok między innymi Biura Prezesa, Departamentu Analiz Rynku czy Departamentu Monitorowania Pomocy Publicznej.

Rzecznik „pakietowy” nie tylko dla dziennikarzy

Nierzadko również rzecznictwo prasowe to dodatkowy pakiet zadań przynależnych niższej rangi pracownikom odpowiedzialnym za obsługę kierownictwa organizacji. Rzecznikiem „niewyodrębnionym” w strukturze organizacyjnej będzie również osoba pełniąca funkcję pomocy administracyjnej, sekretarki lub asystenta zarządu, a zarazem specjalisty do spraw *media relations*, gdzie „utrzymywanie relacji z dziennikarzami i przygotowywanie komunikatów prasowych, prezentacji, redagowanie dokumentów oraz pism” zdominowane jest jednak zadaniami typu: „bieżące wsparcie administracyjne i operacyjne Prezesa Zarządu, prowadzenie kalendarza, obsługa spotkań oraz organizacja podróży służbowych”¹⁴ itd.

Rzecznik i biuro prasowe

W większych organizacjach lub w przypadku zorientowania danego podmiotu na sferę mediów rzecznik kieruje biurem prasowym bądź z komórką taką ściśle współpracuje. Wśród celów strategicznych funkcjonowania biur prasowych wymienić można kształtowanie wizerunku organizacji dzięki planowym, świadomym, konsekwentnym i podlegającym ewaluacji działaniom *media relations*.

Na podstawie analizy regulaminów organizacyjnych biur prasowych¹⁵ można skonstruować typologię czynności tych komórek. Biura prasowe koncentrują

¹² Struktura organizacyjna podana za stroną korporacyjną Polskiego Radia SA — <http://prsa.com.pl> (dostęp: 5.12.2018).

¹³ Par. 19 pkt. 1 Zarządzenie nr 21/2018 Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów z dnia 8 lutego 2017 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Urzędowi Ochrony Konkurencji i Konsumentów upowszechnionego na oficjalnej stronie internetowej — <https://www.uokik.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).

¹⁴ Treści z ogłoszenia o poszukiwaniu pracownika na stanowisko: „Asystent(ka) Prezesa Zarządu Rzecznik Prasowy”. Ogłoszenie nr 38/2017. Serwis rekrutacyjny — <https://www.pracuj.pl> (dostęp: 7.12.2018).

¹⁵ Badanie własne autora polegające na weryfikacji zakresu zadań 50 biur prasowych. Próba została złożona z podmiotów komercyjnych (produkcyjnych, handlowych i usługowych).

się więc na wykonywaniu zadań w postaci: 1) tworzenia i aktualizacji strategii informacyjnych, 2) przygotowania i uzupełniania listy dziennikarzy i mediów ważnych ze względu na efektywność polityki informacyjnej, 3) sporządzania różnego rodzaju materiałów prasowych, 4) gromadzenia fotografii, materiałów multimedialnych, baz ekspertów w celu udostępniania ich mediom, 5) spersonalizowanego dostarczania komunikatów do przedstawicieli mediów lub wysyłania ich do wybranych redakcji, 6) ułatwiania kontaktów z kierownictwem lub specjalistami, 7) organizowania i prowadzenia konferencji prasowych, 8) zarządzania treścią upowszechnianą na stronach internetowych, profilach organizacji w mediach społecznościowych czy kanałach filmowych, 9) rozsyłania newsletterów, 10) przygotowywania oraz zapewnienia wydawania i kolportażu periodyków, 11) odpowiadania na zainteresowanie organizacją wyrażane przez dziennikarzy, 12) reagowania na krytykę prasową, 13) opracowywania wystąpień kierownictwa w mediach, 14) redagowania pism okolicznościowych, 15) prowadzenia obsługi fotograficznej lub multimedialnej wydarzeń ważnych dla organizacji, 16) monitoringu mediów i archiwizacji opublikowanych materiałów prasowych, 17) zlecenia badań wizerunkowych oceniających skuteczność realizowanej strategii informacyjnej. Biuro prasowe podmiotu wskazanego w Ustawie¹⁶ może też: 18) koordynować przygotowywanie odpowiedzi na wnioski o udostępnienie informacji publicznej, a na przykład w przypadku organizacji rozporoszonej od biura prasowego oczekuje się ponadto: 19) „współpracy z oddziałami regionalnymi i biurami powiatowymi w zakresie kształtowania jednolitej polityki informacyjnej”¹⁷.

Chcąc uzyskać optymalne efekty, w biurach prasowych tworzone są sekcje zadaniowe. Przykładowo, w jednym z nich nazwanym zresztą „biurem rzecznika prasowego i nowych mediów” zastosowano zdeterminowany charakterem zadań podział na następujące wewnętrzne komórki organizacyjne: „Oddział Wsparcia Graficznego”, „Zespół Mediów Społecznościowych”, „Zespół Portalu Internetowego”, „Zespół Prasowy” i „Zespół Projektów Medialnych”¹⁸.

---

wych), urzędów centralnych i administracji samorządowej, instytucji kultury, mediów, szkół wyższych, służb i agencji państwowych. Analizę przeprowadzono w grudniu 2018 r.

¹⁶ Ustawa O dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r.

¹⁷ Zgodnie z opisem zadań biura prasowego na oficjalnej stronie internetowej Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa — <http://www.arimr.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).

¹⁸ Biuro Rzecznika Prasowego i Nowych Mediów stanowi element składowy Departament Prezydenta Łodzi. Struktura podana na stronie „Biuletynu Informacji Publicznej” — <https://bip.um.lodz.pl> (dostęp: 7.12.2018).

Działania *media relations* w ramach zarządzania komunikacją społeczną organizacji

Aktywność *media relations* nierzadko łączona jest w strukturach organizacyjnych również z szeroko rozumianą sferą wizerunkową i marketingową. W takich wypadkach spis zadań wydziału komunikacji społecznej obejmowałby opisany zakres czynności biura prasowego powiększony o czynności związane z obszarami *public relations*, analiz rynku, promocji, reklamy, edukacji i społecznej odpowiedzialności biznesu, współpracy z interesariuszami czy wsparcia lub obsługi zarządu. Zakres szczegółowych czynności może obejmować wówczas takie zadania, jak między innymi: „koordynowanie rozpatrywania skarg i wniosków składanych do prezesa, koordynowanie rozpatrywania petycji składanych do urzędu, wspieranie sprawnej komunikacji wewnętrznej między komórkami organizacyjnymi, zapewnienie jednolitej identyfikacji wizualnej, zapewnienie obsługi administracyjnej i kancelaryjnej prezesa i wiceprezesa”¹⁹, „dostarczanie narzędzi komunikacji instytucjonalnej oraz ekspertyz innym departamentom”²⁰ czy „organizowanie i współorganizowanie krajowych konferencji, szkoleń i seminariów; koordynacja procesu wydawniczego oraz dystrybucja wydanych publikacji; współpraca z innymi instytucjami w zakresie działań z obszaru edukacji”²¹ itd.

Dlatego w celu usprawnienia funkcjonowania wydziały takie często dzielone są na wyspecjalizowane sekcje tematyczne mające łącznie obejmować całość przypisanego zakresu zadań. I tak na przykład Departament Promocji i Komunikacji Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego (gdzie rzecznik prasowy jest jednocześnie zastępcą dyrektora ds. komunikacji społecznej) realizowane zadania dzieli na trzy wyodrębnione obszary: 1) promocję, 2) komunikację społeczną oraz 3) komunikację z mediami²². Jak widać, wyodrębniono trzy wiodące sekcje odnoszące się do *media relations*, *public relations* oraz promocji. Ten podstawowy zakres można oczywiście nadal roz-

---

¹⁹ Na podstawie par. 16, ust. 2 pkt. 17—22 Zarządzenie nr 3/2018 Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki z dnia 3 października 2018 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Urzędu Regulacji Energetyki umieszczonego w „Biuletynie Informacji Publicznej” — <https://bip.ure.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).

²⁰ Z zakresu obowiązków Dyrekcji Generalnej ds. Komunikacji Społecznej Komisji Europejskiej opublikowanego na oficjalnej stronie internetowej — <https://ec.europa.eu> (dostęp: 7.12.2018).

²¹ Fragment zakresu zadań Departamentu Komunikacji Społecznej Komisji Nadzoru Finansowego z oficjalnej stron internetowej — <https://www.knf.gov.pl> (dostęp: 7.12.2018).

²² Na podstawie „Biuletynu Informacji Publicznej” Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego upowszechnionego na stronie internetowej — <https://bip.pomorskie.eu> (dostęp: 7.12.2018).

budowywać, akcentując inne zadania, jak na przykład: w Departamencie Komunikacji Społecznej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, który składa się z: 1) Wydziału Prasowego, 2) Wydziału Komunikacji Internetowej, 3) Wydziału Organizacji Wydarzeń Promocyjnych, 4) Wydziału Monitoringu Informacji, a także samodzielnych stanowisk ds. administracyjnych oraz współpracy wewnątrzresortowej i z podmiotami zewnętrznymi²³.

Procedury kontaktu z mediami

Utrzymywanie właściwych relacji organizacji z mediami wymaga stworzenia spójnego systemu nawiązywania i podtrzymywania kontaktu z dziennikarzami. W tym wypadku również wiele zależy od rodzaju i charakteru konkretnej organizacji. Oczekiwania wobec działań *media relations* zwykle będą bowiem zupełnie inne w odniesieniu na przykład urzędu centralnego, instytucji kultury, podmiotu komercyjnego, organizacji pozarządowej, związku wyznaniowego, samorządu terytorialnego czy służby państwowej. Firmom generującym zyski zależy na włączeniu służb prasowych w promocję sprzedaży lub zaangażowaniu ich w profesjonalne tworzenie wizerunku, a następnie zarządzanie reputacją. Administracja różnych szczebli pragnie wykorzystać aktywność dziennikarzy jako jedną z metod dotarcia do określonych grup docelowych. Dla jednostek samorządu terytorialnego będą to mieszkańcy tworzący wspólnotę lokalną w gminach lub powiatach albo województwach, ministerstwa natomiast segmentować będą odbiorców z uwzględnieniem kryterium „branżowego”. Organizacja rozproszona preferuje niekiedy dostęp do dziennikarzy prasy lokalnej bądź regionalnej, a światowy koncern może wybrać media o zasięgu ogólnokrajowym. Bywa, że ograny ścigania za pośrednictwem mediów poszukują osób ważnych dla prowadzonych postępowań przygotowawczych. Służby ratunkowe z kolei powiadamiają ludność o zagrożeniach i sposobach postępowania, gdy mają za zadanie ocalenie życia lub zdrowia. W zależności od specyfiki organizacji różne więc będą cele utrzymywania relacji ze środkami masowego przekazu. Zbieżna pozostaje jednak metodologia przygotowywania procedur kontaktu. Ważne jest zgromadzenie i stała aktualizacja spisu dziennikarzy zainteresowanych pozyskaniem wiadomości od danego nadawcy lub zapewniających przynajmniej większe prawdopodobieństwo wykorzystania materiałów prasowych niż w sytuacji wysłania ich do dowolnie wybranych redaktorów dyżurnych albo pod ogólnodostępne adresy poczty elektronicznej redakcji.

²³ Zgodnie ze strukturą podawaną w „Biuletynie Informacji Publicznej” MSWiA — <http://www.bip.mswia.gov.pl> (dostęp: 7.12.2018).

Wewnątrzorganizacyjne otoczenie rzecznika prasowego

W przypadku potrzeby inicjowania kontaktu tworzone są listy mediów. Natomiast w sytuacji odwrotnej, gdy trzeba zareagować na zainteresowanie, konkretne pytania czy też interwencję ze strony środków masowego przekazu, bardzo często również przygotowywane są stosowne dokumenty mające porządkować sferę odpowiedzialności za kontakt z dziennikarzami. Postępują tak szczególnie rozbudowane organizacje, nie tylko wydzielając biura prasowe, lecz także tworząc zespoły osób upoważnionych do współdziałania z mediami w zakresie funkcjonowania ich komórki organizacyjnej. Pamiętać warto, że w celu uzyskania zakładanego poziomu efektywności działań *media relations* lepiej zawnazu stworzyć i przeanalizować skuteczność opracowanych procedur komunikacyjnych. Audyt taki pozwoli ujawnić słabe strony i wprowadzić korekty. Wyznaczone osoby muszą zdawać sobie sprawę ze specyfiki powierzanych im zadań. Ważna jest wiedza, że współpraca z dziennikarzem polega nie tylko na sporządzeniu notatki zawierającej podstawowe informacje prasowe, lecz także między innymi na udzieleniu wypowiedzi, która zostanie zarejestrowana i może być upowszechniana w mediach. Oprócz znajomości merytorycznych danych, które należy przekazać dziennikarzom, pracownicy powinni zostać odpowiednio przeszkoleni na przykład w zakresie zasad i terminu udostępnienia informacji, prawa do autoryzacji czy kwestii formalnych podejmowanych podczas kursów dla osób kontaktujących się z dziennikarzami typu: „[...] w wypowiedzi publicznej nie używa się wyrazów i określeń funkcjonujących w języku potocznym (łeb — zamiast głowa, łązić — zamiast chodzić, bzdet — zamiast drobiazg), słowa należy dobierać starannie, zwracając uwagę na ich znaczenie i prawidłowo je wymawiać”²⁴. W przeciwnym wypadku może dojść do sytuacji, gdy zwierzchnik będzie usiłował nakłonić pracownika do występów przed kamerą ekipy telewizyjnej, a ten za wszelką cenę będzie próbował podobnych wystąpień uniknąć. Gorączkowe powoływanie się na zapis o „wykonywaniu innych poleceń przełożonego” figurujący w regulaminach czy zakresach obowiązków nie przynosi zwykle zadowalających rezultatów. Co więcej, jeżeli dana osoba została wskazana w wyniku typowania przypominającego „łapankę”, to zmuszanie jej do kontaktów z mediami może naruszać jej prawa, gdyż nie wolno ani zmuszać pracownika do rozmów z dziennikarzami, ani też zabraniać im kontaktów z mediami.

²⁴ *Taktyka udzielania informacji na miejscu zdarzenia*. Praca zbiorowa. Słupsk 2015, s. 38.

Zgodność z prawem procedur obsługi medialnej

Zarządzenia dotyczące procedur kontaktów zatrudnionych ze środkami masowego przekazu mogą być kwestionowane, a nawet unieważniane w sytuacji, gdy naruszają inne przepisy prawne rangi ustawowej. Dotyczy to między innymi właśnie sprecyzowania listy osób upoważnionych do utrzymywania relacji z mediami. Dodanie wówczas zastrzeżenia, że tylko i wyłącznie wymienieni pracownicy mają prawo do kontaktów z dziennikarzami, już daje podstawę do złożenia skargi, gdyż ogranicza prawa innych osób, zarówno pracowników jak i... dziennikarzy. Na podstawie uzasadnienia wyroku sądu administracyjnego, który badał sprawę takiego właśnie zarządzenia wydanego przez władze samorządowe, można bowiem zaznaczyć, że „informacje w imieniu jednostek organizacyjnych są obowiązani udzielać kierownicy tych jednostek, ich zastępcy, rzecznicy prasowi lub inne upoważnione osoby, w granicach obowiązków powierzonych im w tym zakresie (art. 11 ust. 2 prawa prasowego). W myśl zaś art. 11 ust. 3 prawa prasowego kierownicy jednostek organizacyjnych są obowiązani umożliwiać dziennikarzom nawiązanie kontaktu z pracownikami oraz swobodne zbieranie wśród nich informacji i opinii. Z przytoczonych przepisów wynika po pierwsze, prawo dziennikarza do uzyskania informacji od podmiotów wskazanych w art. 4 prawa prasowego i w zakresie w nim określonym (art. 11 ust. 1), a po drugie, odpowiadający temu prawu obowiązek udzielania w imieniu tych podmiotów informacji przez ich kierowników, zastępców, rzeczników prasowych lub inne upoważnione osoby, w granicach obowiązków powierzonych im w tym zakresie (art. 11 ust. 2). Innymi słowy, podmioty wymienione w przepisie art. 11 ust. 2 prawa prasowego, i tylko one, mają obowiązek oficjalnego zajmowania stanowiska w mediach w imieniu określonej jednostki organizacyjnej. Na tle przywołanych przepisów wyłania się też prawo kierownika jednostki do wyznaczenia osób »obowiązanych« do oficjalnego kontaktu z mediami (art. 11 ust. 2) oraz jego obowiązek umożliwienia dziennikarzom nawiązania kontaktu z pracownikami jednostki oraz swobodnego zbierania wśród nich informacji i opinii (art. 11 ust. 3). W przypadku jednak pracowników, o których mowa w art. 11 ust. 3 prawa prasowego i jednocześnie niepełniących funkcji, o jakich mowa w art. 11 ust. 2 prawa prasowego, nie istnieje obowiązek udzielania prasie jakichkolwiek informacji i opinii oraz godzenia się na rozmowy z dziennikarzami; ci ostatni bowiem, w odróżnieniu od pracowników, o których mowa w art. 11 ust. 2 prawa prasowego, mają prawo, a nie obowiązek, oficjalnego kontaktu z mediami, tj. kontaktu w imieniu podmiotu będącego ich pracodawcą. Należy więc zgodzić się ze stanowiskiem organu, że jakiegokolwiek usiłowania uniemożliwienia kontaktu tych pracowników z dziennikarzami są sprzeczne z prawem i mogą być traktowane jako próby tłumienia krytyki prasowej. W ocenie sądu zapis spornego zarządzenia określający osoby »wyłącznie« upoważnione do kontaktu z mediami, ma właśnie charakter ograniczający wynikający zarówno

z art. 11 ust. 1 prawa prasowego, tzw. dziennikarskie prawo do informacji, tj. prawo dziennikarzy do kontaktu z pracownikami określonej jednostki organizacyjnej, jak i z uprawnień pracowników tychże jednostek do udzielania prasie informacji i wyrażania opinii o działalności tych jednostek. Takie zaś ograniczenie prawa do uzyskania i udzielenia informacji, jako sprzeczne z zapisami ustawy Prawo prasowe, stanowi zdaniem Sądu o wadliwości aktu o charakterze kwalifikowanym, gdyż w sposób istotny naruszają przepis art. 11 ust. 3 w zw. art. 11 ust. 1 *prawa prasowego*, co obligowało organ nadzoru do stwierdzenia nieważności tego aktu²⁵. W cytowanym uzasadnieniu ukazano, jak łatwo można przekroczyć granice zagwarantowanych swobód każdej ze stron modelu *media relations*, w którym zakłada się istnienie przekazu informacji między nadawcą a dziennikarzem.

Postępowanie w sytuacji nadzwyczajnej

Dokumenty planistyczne, przygotowywane na wewnętrzne potrzeby organizacji, mogą zawierać założenie o wystąpieniu warunków nadzwyczajnych, gdy właściwe zarządzanie kontaktami ze środkami masowego przekazu nabiera specjalnej rangi. Przykładem planów na wypadek sytuacji kryzysowej mogą być procedury stworzone na poziomie ministerialnym, w których zakłada się, że w razie wystąpienia takiej sytuacji „każdorazowo następuje indywidualnie ustalenie osób upoważnionych do wypowiedzania się dla mediów”²⁶, a „jednostki organizacyjne podległe ministrowi lub przez niego nadzorowane zobowiązane są do imiennego wskazania osoby upoważnionej do kontaktów z mediami, będącej koordynatorem ze strony jednostki. Dane teleadresowe osób upoważnionych są przekazywane do biura prasowego”²⁷, a ponadto jednostki, „których dotyczy sytuacja kryzysowa, są zobowiązane do poinformowania pracowników zaangażowanych we współpracę z mediami (pracowników biur prasowych lub komórek Public Relation²⁸ — PR) o zaistniałej sytuacji, w celu ograniczenia możliwości przekazywania informacji nieoficjalnych lub niesprawdzonych”²⁹.

²⁵ Wyrok WSA w Bydgoszczy z 3 sierpnia 2010 r., II SA/Bd 511/10, sprawa ze skargi na rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Kujawsko-Pomorskiego w przedmiocie ustalenia osób upoważnionych do kontaktu z mediami — <http://orzeczenia.nsa.gov.pl> (dostęp: 28.11.2018).

²⁶ *Instrukcja w sprawie komunikacji z mediami na potrzeby zarządzania kryzysowego* stanowiąca załącznik do Zarządzenia Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej nr 39 z dnia 8 listopada 2018 r. w sprawie organizacji, składu oraz miejsca i trybu pracy Zespołu Zarządzania Kryzysowego. (Dz.U. MGiŻŚ z 14.11.2018 poz. 40).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Pisownia oryginalna.

²⁹ *Instrukcja w sprawie komunikacji z mediami na potrzeby zarządzania kryzysowego* stanowiąca załącznik do Zarządzenia Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej

Organizowanie wydarzeń dla środków masowego przekazu

W przypadku organizowania imprez z udziałem zaproszonych gości, a szczególnie wizyt osób ze statusem VIP z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego czy politycznego, zwyczajowym rozwiązaniem jest przydzielanie akredytacji dziennikarzom. Tego typu zaproszenia ułatwiają identyfikację i zwykle zapewniają dostęp do strefy dla mediów, gdzie powinny być przygotowane odpowiednie warunki do pracy. Dotyczy to na przykład właściwego ulokowania tego sektora, co pozwala sprawnie utrwać przebieg danego wydarzenia, umożliwia dostęp do źródeł energii elektrycznej czy systemów łączności bądź wyznaczonych dróg przemieszczania się ekip reporterskich dokumentujących kolejne etapy przedsięwzięcia. W przypadku imprez odbywających się w obiektach firmowych lub prywatnych, albo miejscach, gdzie dostęp jest nadzorowany (np. w urzędzie wojewódzkim, gdzie trwa spotkanie z osobą objętą ochroną Służby Ochrony Państwa³⁰), stosowanie trybu akredytacji jest zrozumiałe i akceptowane. Inaczej bywa w przypadku imprez odbywających się w miejscach publicznych.

W praktyce często okazuje się, że rozbieżności między oczekiwaniami przedstawicieli mediów a gotowością do współpracy pracowników działów *public relations* dotyczą wówczas między innymi wykonywania zdjęć przez fotoreporterów czy pracy operatorów kamer rejestrujących materiały filmowe. W tym wypadku nie można zapominać, że służby prasowe zobligowane są do poszanowania zgodnych z prawem działań dziennikarzy, a samo wykonywanie fotografii nie wymaga uzyskania zgody, która w pewnych przypadkach niezbędna jest dopiero do ich rozpowszechniania. Stanowisko takie poparte jest orzecznictwem sądów, ponieważ „pojęcie akredytacji nie znajduje odzwierciedlenia w prawie prasowym, jednak uważa się, że jest to zgoda organizatora na bezpośredni udział w imprezie, która daje możliwość uczestniczenia w niej na warunkach uprzywilejowanych. Tym samym w sytuacji, gdy praca dziennikarza nie wiąże się z żadnym uprzywilejowaniem serwowanym przez organizatora, ułatwiającym tę pracę i podwyższającym jej komfort w odniesieniu do innych, to staranne zbieranie rzetelnego materiału prasowego na zasadach ogólnie przyjętych, odbywające się w miejscu publicznym, nie wymaga akredytacji, a tym samym nie może uchodzić za zachowanie bezprawne”³¹, a zarazem „ochrona

nr 39 z dnia 8 listopada 2018 r. w sprawie organizacji, składu oraz miejsca i trybu pracy Zespołu Zarządzania Kryzysowego. (Dz.U. MGiMiŻS z 14.11.2018 poz. 40).

³⁰ Do zadań SOP należy m.in. ochrona „Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Marszałka Sejmu, Marszałka Senatu, Prezesa Rady Ministrów, wiceprezesa Rady Ministrów, ministra właściwego do spraw wewnętrznych oraz ministra właściwego do spraw zagranicznych” w myśl art. 3, ust. 1, pkt a ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. *O Służbie Ochrony Państwa* (Dz.U. z 2018 r., poz. 138).

³¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 30 września 2013 r., sygn. akt: II AKa 201/13 — <http://orzeczenia.katowice.sa.gov.pl> (dostęp: 29.11.2018).

wizerunku przedstawionej osoby [...] dotyczy etapu rozpowszechniania tegoż wizerunku, natomiast poza sferą regulacji tego przepisu znajduje się problematyka utrwalania wizerunku. Mówiąc innymi słowy w sytuacji, gdy działalność dziennikarza sprowadza się do gromadzenia materiału w toku interwencji prasowej w rozumieniu przepisu art. 43 *prawa prasowego*, nie jest wymagana zgoda osoby na utrwalenie wówczas jej wizerunku, bowiem ta dotyczyć może jedynie zgodnie z art. 81 *prawa autorskiego* etapu rozpowszechniania, a więc publikacji materiału prasowego, kiedy to wizerunek osoby zawarty w obrazie może zostać poprzez odpowiednie zabiegi technicznie zniekształcony w sposób uniemożliwiający identyfikację³². Zgodnie z przepisami Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych rozpowszechnianie wizerunku wymaga zezwolenia osoby na nim przedstawionej. Jeżeli jednak taka osoba otrzymała umówioną zapłatę za pozowanie, to w przypadku braku jej wyraźnego zastrzeżenia zezwolenie nie jest wymagane. Dla dziennikarzy, a zarazem dla służb *public relations* najistotniejsze jest, że „zezwoienia nie wymaga rozpowszechnianie wizerunku: 1) osoby powszechnie znanej, jeżeli wizerunek wykonano w związku z pełnieniem przez nią funkcji publicznych, w szczególności politycznych, społecznych, zawodowych; 2) osoby stanowiącej jedynie szczegół całości takiej jak zgromadzenie, krajobraz, publiczna impreza”³³. Bezpodstawne są więc próby zablokowania publikacji zdjęć na przykład burmistrza podczas sesji rady miasta czy prezesa spółki skarbu państwa wykonanych w trakcie otwarcia firmowej inwestycji, gdy przedstawiciele zainteresowanych powołują się na brak zgody na upowszechnienie tych fotografii w mediach.

Media społecznościowe w pracy rzecznika prasowego

Liczba internautów w Polsce w styczniu 2018 roku wyniosła ogółem 28 mln, z czego na komputerach osobistych i laptopach (komputery osobiste używane w domu oraz w pracy) — 24,3 mln, a na urządzeniach mobilnych (smartfony i tablety) — 22,1 mln³⁴. Dlatego działania komunikacyjne coraz częściej opierają się na wykorzystaniu nośników dystrybucji informacji dostępnych w cyberprzestrzeni. Należą do nich nie tylko portale, profile czy serwisy internetowe podmiotów rynku medialnego, lecz także *social media* zapewniające różnorodne możliwości dysponentom informacji, ponieważ „media społecznościowe

³² Ibidem.

³³ Art. 81 Ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku O prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 1994, nr 24, poz. 83).

³⁴ Wyniki badania Gemius/PBI za styczeń 2018 r. Dane opublikowane na stronie Gemius Polska — <https://www.gemius.pl> (dostęp: 4.12.2018).

umożliwiają zwrócić się bezpośrednio do opinii publicznej, bez pośrednictwa dziennikarzy. Dzięki nim można również niemal natychmiast otrzymać informację zwrotną na temat tego, w jaki sposób odbierane są komunikaty wysyłane przez instytucję — wystarczy przejrzeć komentarze i pytania, aby dowiedzieć się, czego w przekazach brakuje. Pozwala to szybko dostosować politykę informacyjną instytucji do bieżących potrzeb zainteresowanych osób. Tego typu media wymagają natychmiastowej reakcji na pojawiające się wpisy. Dlatego nie wolno zapominać o zapewnieniu ciągłej, kompetentnej obsługi profili³⁵. Potencjał komunikacyjny mediów społecznościowych, wynikający chociażby ze skali możliwych działań i liczby odbiorców, musi znaleźć odzwierciedlenie w doborze narzędzi zapewniających urzeczywistnianie założeń strategii informacyjnych. Pasywność rzecznika prasowego wobec istnienia i rozwoju aplikacji interaktywnych nie oznacza tylko rezygnacji z wykorzystywania w działaniach *media relations* nowoczesnych narzędzi dystrybucji informacji i dialogu z odbiorcami. To ignorowanie pełnej dynamiki sfery zarówno debaty publicznej, jak też kolportowania plotek, pogłosek i tzw. fake newsów, a „analizując źródła i typy ryzyka związanego z funkcjonowaniem SM, warto zauważyć, że zagrożenia dla reputacji przedsiębiorstwa mogą wynikać z faktu zarówno aktywnej, jak i biernej postawy wobec nich. Oznacza to, że firma naraża swoją reputację zarówno wtedy, gdy wykorzystuje SM do komunikacji z otoczeniem, jak również wówczas, kiedy tego nie robi”³⁶. Tak więc można założyć, że nie istnieje już „tradycyjne” rzecznictwo prasowe, które bazuje na tworzeniu renomy organizacji za pomocą kontaktów z dziennikarzami. Obecnie musi być ono wzbogacone o aktywność w cyberprzestrzeni ukierunkowaną zarówno na podmioty zarządzane przez środki masowego przekazu, jak i na społeczności skupione wokół profili pozamedialnych.

Podsumowanie

Postęp technologiczny sprawia, że przeobrażeniom ulegają *media relations* i dziennikarstwo. Z badania ankietowego prowadzonego w skali ogólnopolskiej wynika, że „dziennikarze chętnie korzystają z Internetu, właściwie w każdej możliwej dostępnej formie. Nie stanowi dla nich problemu posługiwanie się również urządzeniami wielozadaniowymi, takimi jak: smartfon, dyktafon cyf-

³⁵ *Księga Komunikacji Kryzysowej. Podstawy zarządzania komunikacją w kryzysie*. Oprac. RZĄDOWE CENTRUM BEZPIECZEŃSTWA. Warszawa 2017, s. 20.

³⁶ D. SZWAJCA: *Media społecznościowe jako źródło ryzyka reputacyjnego przedsiębiorstwa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 322, s. 238.

rowy, notebook, netbook. Niektórzy ankietowani dodali również, iż korzystają z różnego rodzaju aplikacji, a dane zapisują w tzw. chmurze danych, czyli przechowują je online³⁷. Podobnymi narzędziami posługują się rzecznicy prasowi. Źródło efektywności procesu zarządzania komunikacją organizacji leży zapewne nie w samych narzędziach, lecz we właściwym ich wykorzystaniu. Podstawą skuteczności w obszarze *public relations* pozostają systemowo prowadzone i spójne działania wobec wyznaczonych grup docelowych. Może w tym pomóc odpowiednio w stosunku do potrzeb, rozmiaru i charakteru organizacji umiejscowienie rzecznika prasowego w strukturze oraz przypisanie stanowisku właściwego zakresu obowiązków. Szerszy zakres kompetencji połączony z wyższą pozycją w hierarchii służbowej implikuje większą rangę aktywności komunikacyjnej dla rozwoju organizacji. Niezależnie od ulokowania komórki *media relations* w podejmowanych interakcjach ważny jest profesjonalizm. Liczy się też przygotowanie i weryfikacja procedur związanych z relacjami utrzymywanymi przez wydziały komunikacji społecznej oraz zgodność tych procedur z obowiązującym prawem. Prawidłowe ustalenie zasad prowadzenia polityki informacyjnej znajduje odzwierciedlenie w bieżącym funkcjonowaniu organizacji, a także w sytuacjach nadzwyczajnych, które również powinny być uwzględnione w planie komunikacyjnym.

Bibliografia

- Biuletyn Informacji Publicznej MSWiA* — <http://www.bip.mswia.gov.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego* — <https://bip.pomorskie.eu> (dostęp: 7.12.2018).
- Dane IPN — <https://ipn.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).
- DOJWA K., BODZIANY M.: *Public relations instytucji bezpieczeństwa*. Wrocław 2013.
- Gemius/PBI za styczeń 2018 roku — <https://www.gemius.pl> (dostęp: 4.12.2018).
- Informacje z sekcji Biuro Prasowe TVN I DISCOVERY POLSKA — <https://prasa.tvn.pl> (dostęp: 5.12.2018).
- Instrukcja w sprawie komunikacji z mediami na potrzeby zarządzania kryzysowego*. Załącznik do Zarządzenia Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej nr 39 z dnia 8 listopada 2018 r. w sprawie organizacji, składu oraz miejsca i trybu pracy Zespołu Zarządzania Kryzysowego (Dz.U. MGMiŻŚ z 14.11.2018, poz. 40).

---

³⁷ I. ŁYDEK-KAWA: *Warsztatowe zmiany w polskim dziennikarstwie uwarunkowane wpływem nowych mediów w świetle badań empirycznych*. „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 3, s. 655.

- KRAWCZYK D.: *Działania komunikacyjne wobec przekształceń rynku mediów. Zakres obowiązków rzecznika prasowego i zmiany zachodzące w relacjach z dziennikarzami*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2016, z. 98.
- Księga Komunikacji Kryzysowej. Podstawy zarządzania komunikacją w kryzysie*. Oprac. RZĄDOWE CENTRUM BEZPIECZEŃSTWA. Warszawa 2017.
- ŁYDEK-KAWA I.: *Warsztatowe zmiany w polskim dziennikarstwie uwarunkowane wpływem nowych mediów w świetle badań empirycznych*. „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 3.
- MACIEJCZAK R.: *Rzecznik prasowy w urzędzie* — <https://samorząd.infor.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 roku W sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urzędach organów administracji rządowej (Dz.U. 2002, nr 4, poz. 36).
- Schemat organizacyjny — <http://bip.um.wroc.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Schemat organizacyjny Biura Prezesa Agencji Mienia Wojskowego — <https://amw.com.pl> (dostęp: 6.12.2018).
- Serwis rekrutacyjny — <https://www.pracuj.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Struktura Biura Rzecznika Prasowego i Nowych Mediów — <https://bip.uml.lodz.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Struktura organizacyjna wg Polskiego Radia SA — <http://prsa.com.pl> (dostęp: 5.12.2018).
- SZWAJCA D.: *Media społecznościowe jako źródło ryzyka reputacyjnego przedsiębiorstwa*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 322.
- Taktyka udzielania informacji na miejscu zdarzenia*. Praca zbiorowa. Słupsk 2015.
- Ustawa O dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 roku (Dz.U. 2001, nr 112 poz. 1198).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku O prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 1994, nr 24, poz. 83).
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 30 września 2013 roku, sygn. akt: II AKa 201/13 — <http://orzeczenia.katowice.sa.gov.pl> (dostęp: 29.11.2018).
- Wyrok WSA w Bydgoszczy z 3 sierpnia 2010 r., II SA/Bd 511/10, sprawa ze skargi na rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Kujawsko-Pomorskiego w przedmiocie ustalenia osób upoważnionych do kontaktu z mediami — <http://orzeczenia.nsa.gov.pl> (dostęp: 28.11.2018).
- Zadania biura prasowego — <http://www.arimr.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).
- Zakres obowiązków Dyrekcji Generalnej ds. Komunikacji Społecznej Komisji Europejskiej — <https://ec.europa.eu> (dostęp: 7.12.2018). Zakresu zadań Departamentu Komunikacji Społecznej Komisji Nadzoru Finansowego — <https://www.knf.gov.pl> (dostęp: 7.12.2018).
- Zarządzenie nr 21/2018 Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów z dnia 8 lutego 2017 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Urzędowi Ochrony Konkurencji i Konsumentów — <https://www.uokik.gov.pl> (dostęp: 5.12.2018).

Zarządzenie nr 3/2018 Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki z dnia 3 października 2018 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Urzędu Regulacji Energetyki <https://bip.ure.gov.pl> (dostęp: 6.12.2018).

Dariusz Krawczyk dr, wykładowca akademicki, członek Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej, biegły sądowy z zakresu komunikacji społecznej i zarządzania, naczelnik Wydziału Kontaktów Społecznych Urzędu Miejskiego w Zabrzu.

Debaty o pamięci w kontekście relacji polsko-żydowskich ostatniego stulecia Rezonans medialny wzajemnych stosunków na tle obchodów 50. rocznicy wydarzeń Marca 1968 na łamach tygodników „Polityka” i „Sieci”

Debates on remembrance, in the context
of last-century Polish-Jewish relations
Media resonance of mutual associations against
the background of the 50th anniversary
of March 1968
events in the weekly magazines „Polityka” and „Sieci”

Bernardyna Zemła*

Abstrakt

Celem podjętym w artykule jest przedstawienie w bardzo ogólnym zarysie stosunków polsko-żydowskich w latach 1918—2018 oraz ich współczesnego obrazu kształtowanego w ramach dwubiegunowo prowadzonej narracji politycznej, okre-

Abstract

The main objective of this article is drawing a general outline of Polish-Jewish relations in years between 1918—2018 while analysing contemporary image of these relations that has been shaped through bipolar political narration in two ways: heroi-

---

* doktorantka (bernardyna.zemla96@gmail.com); iD <https://orcid.org/0000-0002-4554-1850>.

ślanej jako heroiczno-nostalgiczna oraz krytyczna. Postaram się wykazać, że opowieści o wspólnych losach, wywierające wpływ na kształtowanie wizerunku naszego narodu, stały się obecnie kolejną linią ideologicznego podziału społeczeństwa polskiego. Trwa nieustający spór o różnym natężeniu na temat występowania antysemityzmu w dziejach niepodległej Polski, a intensywność nabiera przy okazji przywołujących ten problem bieżących wydarzeń, takich jak np. nowelizacja ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej, obchody rocznic wyzwolenia obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, powstania w getcie warszawskim, wydarzeń polskiego Marca 1968 roku. W artykule przedstawię punkty sporne w historiografii wspólnych, polsko-żydowskich, doświadczeń oraz analizę rezonansu medialnego niechlubnych wypadków marcowych, jaki — na łamach tygodników opinii „Polityka” i „Sieci” — powstał wiosną 2018 roku przy okazji obchodów 50. rocznicy tych wydarzeń.

Słowa kluczowe: antysemityzm, polityka historyczna, relacje polsko-żydowskie

cally nostalgic and critical. I will try to prove that story of common past, having great impact on the image of our nation, has now become yet another front line of ideological division of Polish society. As relentless dispute about antisemitism in times of independent Poland continues, it intensifies with current events that evoke it, such as amendment of act about Institute of National Remembrance (IPN) and commemorations of important events: liberation of Auschwitz concentration camp, riots in ghetto in Warsaw, Polish March of 1968. I will also present points of disagreement in historiography of Polish and Jewish experiences as well as analysis of media reaction about infamous events of March '68 that arose during spring of 2018 by occasion of their 50th anniversary, using examples from weekly magazines of opinion “Polityka” and “Sieci”.

Key words: antisemitism, political history, Polish-Jewish relations

Wstęp

Polska roku 1918 to kraj wielu narodowości i kultur, a jedną ze znaczących mniejszości zamieszkujących naszą ojczyznę u progu niepodległości była liczna społeczność żydowska¹. Bieg historii radykalnie zmienił oblicze naszego państwa i dzisiaj, po stu latach, jesteśmy krajem w znacznej mierze homogenicznym etnicznie.

¹ Według spisów powszechnych przeprowadzanych w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce liczebność Żydów kształtowała się następująco: w roku 1921 — 2 855 318, co stanowiło 10,5% obywateli II Rzeczypospolitej, w roku 1931 — 3 113 933 Żydów, czyli 9,8%, szacunki demograficzne wskazują, że w roku 1939 liczba Żydów wynosiła 3,4 mln, czyli procentowo tyle samo, co podczas spisu z 1931 r., W województwach zachodnich Żydzi stanowili ok. 5% mieszkańców miast, w centralnych 10%—40%, a we wschodnich 30%—60%, czasami więcej. W skali całego kraju tylko 4% populacji żydowskiej zamieszkiwało wieś. Inny rozkład cechował Kresy Wschodnie, gdzie na wsi mieszkało 38% Żydów, w byłej Galicji — 24,4%, a w centralnej Polsce — tylko 19%. Zob. R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*. Warszawa 2015, s. 164.

Relacje polsko-żydowskie tego okresu rozciągają się jako kontinuum od współdzielenia nowo organizującej się przestrzeni, poprzez piętno Zagłady, trudy lat powojennych, fale emigracji, do dzisiejszej Polski, w której nie tylko „tych miasteczek już nie ma”, ale prawie w ogóle nie ma już Żydów².

Na temat historii i kultury żydowskiej na ziemiach polskich przeprowadzono setki badań i napisano tysiące stron. W ramach artykułu nie roszczę sobie prawa do szczegółowych analiz, jednak chcę w obiektywny sposób przypomnieć podstawowe fakty. Opisując dzieje polsko-żydowskie na przestrzeni wieku, przedstawię również kształt bieżącej polityki historycznej danego okresu oraz zarysuję jej zmiany aż do czasów obecnych. Nie należy zapominać, że sposób jej uprawiania przez państwo w znacznej mierze kształtuje ludzkie wyobrażenia, przekonania i postawy. Z kolei media w dzisiejszym świecie odgrywają rolę informacyjnego łącznika między instytucjami politycznymi a obywatelami, wobec czego ponoszą współodpowiedzialność za jakość dyskursu, dominującego w danym społeczeństwie.

Żydzi w II Rzeczypospolitej

Omawiając trudne losy polskich Żydów u progu niepodległości, warto na wstępie dokonać pewnej kontekstualizacji i rzucić spojrzenie na sytuację tej mniejszości w Europie końca I wojny światowej i pierwszych lat powojennych.

W czasie rewolucji w Rosji zginęło około 100 tys. Żydów mordowanych przez oddziały rosyjskie (białe i czerwone), ukraińskie, białoruskie, ludność cywilną i zbuntowanych chłopów. Szacuje się, że w roku 1919 około 3 tys. Żydów straciło życie w czasie tzw. białego terroru na Węgrzech, liczne antyżydowskie zajścia miały miejsce również w Czechach, na Morawach, oraz na Słowacji.

Pierwsze miesiące II Rzeczypospolitej to czas powojennego kryzysu gospodarczego, chaosu i niepewności. Panująca w małych miejscowościach Wschodniej i Zachodniej Galicji powszechna bieda nie omijała również społeczności żydowskiej i chociaż galicyjscy Żydzi nie byli zamożni, jednak powszechne niezadowolenie, podsycane antysemicką propagandą³ ogniskowało się na przedstawicielach wyznania mojżeszowego.

² Liczba osób narodowości żydowskiej zamieszkujących Polskę wg Spisu Powszechnego z 2011 r. to 7 508 osób — na tle liczby ludności ogółem 38 511 824, co stanowi w zaokrągleniu 0,02%; GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*. Warszawa 2015 — http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf (dostęp: 8.09.2018).

³ W całym kraju, lecz również wśród Polaków za granicą panowała powszechna opinia, że w czasie wojny Żydzi „wyzyskiwali ludność w najpotworniejszy sposób”. Zob. T. RADZIK:

W okresie powojennego rozprężenia i sytuacji braku stabilnej władzy — wśród ludności chłopskiej, doświadczonej klęską nieurodzaju, nękanej epidemią tyfusu zaczęła narastać chęć bezkarnego wzbogacenia się. Jesień roku 1918 w Galicji była okresem nasilonych na niespotykaną skalę⁴ ataków wzburzonej ludności wiejskiej na ludność żydowską, często przy obojętności lub z poparciem lokalnych elit i duchowieństwa, i z pasywnością policji. Ataki te stały się powszechne⁵, a przemoc i grabieże przybierały różne formy, od niszczenia i przywłaszczenia mienia, przez napaści fizyczne⁶, do pogromów⁷ z ofiarami śmiertelnymi włącznie⁸.

W zbiorowej wyobraźni chłopów galicyjskich Żyd funkcjonował jako pośrednik handlowy (właściciel sklepiku, szynku)⁹, eksploatujący i tak już uciskane przez władzę masy chłopskie. W Galicji Wschodniej na obraz ten nakładał się konflikt polsko-ukraiński.

Na przestrzeni listopada i grudnia 1918 doszło do ponad 100 różnego typu aktów agresji, napaści, rabunków i mordów, a informacje o tych wydarzeniach docierały na Zachód. Stawiały nowo powstałe państwo w trudnej sytuacji wizerunkowej: z jednej strony podpisanie przez Polskę 28 czerwca 1919, tzw. małego traktatu wersalskiego gwarantującego pełnię swobód i ochronę władzy pań-

---

Stosunki polsko-żydowskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1918—1921. Lublin 1988, s. 24.

⁴ Wrogie, antysemickie incydenty miały miejsce również w trakcie trwania I wojny światowej; zob. P. WRÓBEL: *Przed odzyskaniem niepodległości*. W: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950) roku*. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa 1993, s. 139.

⁵ W samym listopadzie 2018 r. doszło do ataków i grabieży mienia żydowskiego w następujących miejscowościach: Ropczyce, Raniżów, Kałwaria Zebrzydowska, Kolbuszowa, Radomyśl, Mielec, Dębica, Pruchnik, Brzesko, Iwonicz, Mszana Dolna, Mościska. Zob. K. ZIELIŃSKI: *Galicyjscy Żydzi w latach Wielkiej Wojny 1914—1918*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2011, R.1, nr 1, s. 36—37, oraz M. CZEŚNIAK-ZIELIŃSKA: *Raport na temat zająć w Radomyślu Wielkim*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2016, R. 6, nr 6, s. 212—216.

⁶ Począwszy od 11 listopada 1918 r. przez kolejnych kilka dni w Przemyślu trwały wystąpienia antyżydowskie, w których zginął jeden Żyd, 10 zostało rannych, obrabowano ponad 140 mieszkań i sklepów żydowskich; zob. *Historia społeczności* — <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/167-przemysl/99-historia-spolesznosci/137895-historia-spolesznosci> (dostęp: 17.09.2018).

⁷ W Kielcach 11 listopada 1918 r. doszło do antyżydowskiego pogromu, w trakcie którego zamordowano 4 osoby, a wiele zostało rannych. Zob. R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów...*, s. 159 oraz K. ZIELIŃSKI: *O relacjach polsko-żydowskich w Lublinie w XX wieku (do 1939 roku)*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2015, R. 5, nr 5, s. 53. Szczegółowe studium pogromu w: D. FLISIAK: *Pogrom ludności żydowskiej w Kielcach z 11—12 listopada 1918 roku. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*. „Facta Simonidis” 2017, nr 1 (10).

⁸ Kilkudziesięciu zabitych i kilkuset rannych w pogromie we Lwowie w dniach 22—24 listopada 2018 r. Zob. K. ZIELIŃSKI: *Galicyjscy Żydzi...*, s. 40.

⁹ Wyobrażenia te nie pozostawały bez związku z faktyczną strukturą ekonomiczną społeczności żydowskiej — Żydzi zatrudnieni byli głównie w handlu, rzemiośle, uprawiali też wolne zawody. Zob. R. SZUCHTA R: *1000 lat historii Żydów...*, s. 167.

stwowej mniejszościom etnicznym i religijnym, z drugiej — oskarżenia o brak tolerancji i niemożność sprostania regułom demokratycznym i poszanowaniu prawa międzynarodowego w zakresie traktowania mniejszości.

Wobec powyższego na wniosek premiera, a jednocześnie ministra spraw zagranicznych Ignacego Jana Paderewskiego prezydent USA Thomas W. Wilson powołał niezależną komisję do zbadania sprawy, której prace trwały trzy miesiące (od 13 lipca do 13 września 1919) i zakończyły się sporządzeniem tzw. Raportu Morgenthau¹⁰.

W raporcie nie używano słowa „pogrom”, natomiast wszystkie akty agresji (w tym te krwawe mające miejsce w Kielcach, Lwowie, Pińsku, Lidzie, Wilnie, Kolbuszowej, Częstochowie i Mińsku) określane były mianem „ekscesów” (w których liczba ofiar nie przekroczyła 280), związanych z ogólnie ciężką sytuacją ekonomiczno-polityczną powojennej Polski. Nie łączono w raporcie wystąpień antyżydowskich z antysemityzmem, a wnioski w nim sformułowane wydawały się bardzo optymistyczne: „W silnej, demokratycznej Polsce stosunki polsko-żydowskie z pewnością się poprawią”¹¹. Autor raportu zakładał możliwość rzeczywistego równouprawnienia i zgodnego współżycia wszystkich obywateli Polski.

Jeśli w raporcie niezależnej amerykańskiej komisji nie stwierdzono antysemityzmu, zatem zrozumiała jest retoryka, jaka pojawiła się w prasie polskiej tamtego okresu: *Pogromów w Polsce nie było* — to tytuł notatki prasowej zamieszczonej w „Głosie Polskim” w 1920 roku¹².

Niestety wbrew nadziejom autora raportu sytuacja Żydów w II Rzeczypospolitej nie była dobra, a osłabienie wystąpień antyżydowskich miało miejsce tylko pod bezpośrednią władzą Józefa Piłsudskiego w latach 1926—1935 (by wzmóc się na powrót po jego śmierci). W tym czasie aparat państwowy chronił Żydów przed represjami i niesprawiedliwością negatywnie nastawionych środowisk i społeczność wyznania mojżeszowego mogła żywić nadzieje (nie zawsze spełnione) na traktowanie ich jako pełnoprawnych obywateli. W prasie żydowskiej, pomimo różnych nurtów politycznych, które te czasopisma reprezentowały, szacunek i wyrazy wdzięczności dla Piłsudskiego były powszechne, zupełnie niezależnie od profili ideologicznych tych gazet. W polskojęzycznej prasie żydowskiej przedstawiano go jako jedynego twórcę niepodległości Polski, gwaranta jej rozwoju oraz poszanowania praw mniejszości, a nawet obrońcę całej Europy przed bolszewicką nawałą¹³.

¹⁰ M. URYNOWICZ: *Raport Henry'ego Morgenthau. Przemoc antyżydowska podczas wojny z Rosją bolszewicką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 11, s. 70—79.

¹¹ Ibidem, s. 77.

¹² Ł. JASTRZĘBSKI: *Raporty o antysemickich wystąpieniach w Polsce po I Wojnie Światowej*. Kórnik 2015.

¹³ A. LANDAU-CZAJKA: *Wodzu nasz, Piłsudski! Postać Marszałka w polskojęzycznej prasie żydowskiej okresu międzywojennego*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2013, R. 3, nr 3, s. 40.

Jak wspomniałam na wstępie, pierwsze powojenne lata były okresem wszelkich niedostatków, ale sytuacja uległa pogorszeniu w latach trzydziestych. W Polsce skutki kryzysu gospodarczego najdotkliwiej odczuwalne były na przestrzeni 1932 i 1933 roku (1/3 uprzednio zatrudnionych straciła pracę). Stan gospodarki wpłynął na ponowne zaostrzenie rywalizacji ekonomicznej. Poszerzał się zakres nędzy na wsiach i w małych miasteczkach, a wszystkie nacje tak naprawdę walczyły nie o dominację, ale o zwyczajne fizyczne przetrwanie¹⁴. Chociaż zubożenie dotknęło i chłopów, i drobnomieszczan, zarówno polskich jak i żydowskich, chociaż wszyscy dzielili wspólny trudny los, to sytuacja polityczna wznagała niechęć do Żydów. Wzorce nazistowskie płynące z Niemiec oraz propaganda obozu narodowego znalazły podatny grunt pod organizowanie bojkotu ekonomicznego, a także bezpośrednich fizycznych napaści. Uaktywniły się bojówki skrajnych organizacji nacjonalistycznych, na przykład ONR — Falangi i przez Polskę lat trzydziestych przetoczyła się fala antyżydowskich pogromów, których liczba przekroczyła 150¹⁵.

Antysemityzm rozlewał się po całym kraju i nie ominął uniwersytetów. Na niektórych uczelniach od początku lat trzydziestych stosowano zasadę *numerus clausus*¹⁶, która polegała na ograniczeniu miejsc dla Żydów już na etapie rekrutacji. Celem takiego postępowania było odsunięcie społeczności żydowskiej od wykonywania szanowanych i dochodowych zawodów, takich jak lekarz czy prawnik, co w zasięgu długookresowym degradowałoby miejsce społeczności żydowskiej w stratyfikacji społecznej. Kolejnym etapem było wprowadzenie „getta ławkowego”¹⁷. Polegało ono na przymusowym zajmowaniu miejsc w salach wykładowych po lewej stronie, lub miejsc oznaczonych numerami nieparzystymi. Chodziło o zniechęcenie Żydów do podejmowania studiów, a głównym celem działań zarówno w bojkocie ekonomicznym, jak i w wal-

¹⁴ Sytuację tę dobrze ilustruje historia z dnia 9 marca 1936 r., jaka miała miejsce w Przytyku, gdzie z pozoru niewiele znaczący punkt zapalny doprowadził do eskalacji konfliktu między zamieszkującymi miasteczko Żydami a chłopami z okolicznych wsi, doprowadzając do pogromu i ofiar śmiertelnych. Zob. M. SOŁTYSIAK: *Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku w świetle wybranych tytułów prasy codziennej*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2012, R. 2, nr 2, s. 137—152.

¹⁵ R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów ...*, s. 185—186.

¹⁶ Struktury młodzieżowe Narodowej Demokracji, takie jak Młodzież Wszechpolska i Obóz Narodowo-Radykalny, postulowały pełne wyeliminowanie Żydów z niektórych zawodów poprzez wprowadzenie *numerus nullus*, jednak rząd polski nie przychylił się do tych żądań.

¹⁷ Rektorzy nie byli zmuszeni środkami prawnymi do wprowadzenia „getta ławkowego”, ministerstwo zostawiało im wolną rękę w tym zakresie, zdarzały się wyjątki, gdzie rektorzy przeciwstawiali się takim rozwiązaniom, np. rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie prof. Stanisław Kulczyński oraz rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zob. J. ŻYNDUL: *Głównym celem getta ławkowego było wypchnięcie Żydów z Polski* — <https://dzieje.pl/aktualnosci/dr-hab-jolanta-zyndul-glownym-celem-getta-lawkowego-bylo-wypchniecie-zydow-z-polski> (dostęp: 11.09.2018).

ce na uniwersytetach było wypchnięcie Żydów z Polski, zmuszenie ich do emigracji.

Władze uczelni często pozostawały bierne wobec jawnych przejawów agresji. Przeciwko chuligańskim incydentom polskich studentów i członków bojówek atakujących Żydów na terenie uniwersytetów protestowali nieliczni profesowie, niestety lokalne władze administracyjne nie przeciwdziałały wystąpieniom antyżydowskim. Jolanta Żyndul stwierdza: „Antysemityzm na uniwersytetach był powiązany z antysemityzmem w całym kraju, rozwijał się w ścisłej korelacji z innymi procesami społecznymi. Od początku lat trzydziestych można było zanotować w społeczeństwie polskim narastanie antysemitycznych nastrojów. Dopóki żył Piłsudski, te nastroje były przez władze pacyfikowane, jednak po śmierci Piłsudskiego ujawniły się z ogromną siłą”¹⁸.

Nie należy jednak zapominać, że pomimo „getta ławkowego” i częściowo wprowadzonego *numerus clausus* w 1939 roku w Polsce 20% ogółu studentów i wolnych słuchaczy szkół wyższych stanowili studenci wyznania judaistycznego, a na terenie II Rzeczypospolitej funkcjonowało 226 szkół publicznych i powszechnych z językiem hebrajskim lub żydowskim, do których uczęszczało 36,4 tys. uczniów¹⁹.

Polski Kościół Katolicki przyjmował niespójne stanowisko wobec spraw związanych z wyznawcami religii mojżeszowej, z jednej strony hierarchie potępiali przemoc fizyczną wobec Żydów, z drugiej strony nie przeszkadzało im to w podsycaniu nienawiści polskiego społeczeństwa, przestrzeganiu przed zgubnym wpływem Żydów na moralność katolików. Aprobowali przy tym bojkot ekonomiczny. Kardynał August Hlond zalecał tzw. asemityzm mający polegać na ścisłej segregacji, czyli izolowaniu Żydów od pozostałych obywateli w przestrzeni społecznej.

Wizerunek mniejszości żydowskiej w prasie katolickiej był skrajnie negatywny. Żyda utożsamiano z bolszewikiem, masonem i wyznawcą niewłaściwej religii. Anna Juszcak analizując treści bardzo poczytnego, kierowanego przez ojca Maksymiliana Kolbego, „Rycerza Niepokalanej” na przestrzeni lat 1922—1939 (a więc cały okres wydawania wysokonakładowego tygodnika), stwierdza: „Działalność prasy katolickiej w okresie międzywojnia przyczyniła się do stworzenia »niewidzialnych« murów gett, jeszcze zanim zostały zbudowane na rozkaz hitlerowców. Symbolicznie wykluczono ich ze społeczeństwa dyskryminując i izolując”²⁰. Autorka przekonuje, że demonizowano społeczność ży-

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ M.M. DROZDOWSKI: *Refleksje o stosunkach polsko-żydowskich w czasie drugiej wojny światowej*. „Kwartalnik Historyczny” 1990, R. 97, nr 3—4.

²⁰ A. JUSZCZAK: *Obraz Żyda na łamach „Rycerza Niepokalanej,” 1922—1939*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2015, R. 5, nr 5, s. 102. Autorka konstatuje, że narracja prowadzona w odniesieniu do Żydów stała w całkowitej sprzeczności z oficjalnie proklamowanymi celami tygodnika, które cytuje: „Celem »Rycerza Niepokalanej« jest nie tylko pogłębić

dowską, obarczając ją odpowiedzialnością za wszelkie zło i przedstawiając jako zażartych wrogów Polski, Polaków i Kościoła. Lektura fragmentów tygodnika przytaczanych w artykule Anny Juszcak nie budzi wątpliwości, że stosowano w nich sposób narracji określany dzisiaj jako mowa nienawiści.

„Rycerz Niepokalanej” nie był odosobnionym niechlubnym wyjątkiem. Agresywne teksty antyżydowskie pojawiały się w pismach „Dzwon Niedzielny”, „Nasza Sprawa” oraz „Gość Niedzielny”²¹. W oficjalnej nauce Kościoła aż do Soboru Watykańskiego II funkcjonował obraz Żydów, którzy w każdym pokoleniu są realnie winni męki Chrystusa i ponoszą konsekwencje odpowiedzi udzielonej Piłatowi: „Krew jego na nas i na dzieci nasze”²².

Problem wzajemnych relacji polsko-żydowskich w dwudziestolecu międzywojennym jest wieloaspektowy i nie czuję się kompetentna orzekać, w jakim stopniu mamy tu do czynienia z koincydencją, a w jakim ze związkiem przyczynowo-skutkowym, odnoszącym się do opisanych powyżej konfliktów (zresztą próby odpowiedzi na to pytanie zdecydowanie przekraczają ramy niniejszego artykułu), jednakże faktem jest, że raczej można mówić o życiu dwóch społeczności w równoległych przestrzeniach, niż o asymilacji, akulturacji czy integracji. Robert Sztuchta podaje, że około 10% Żydów przyjęło język i wzorce polskiej kultury i byli to przedstawiciele wolnych zawodów i inteligencji, dodając, że tylko jednostki w pełni się zasymilowały. Zdecydowana większość żyła zgodnie z zasadami uświęconymi przez religię i wielowiekową tradycję izolując się od społeczeństwa polskiego. W zależności od regionu, różnice pomiędzy nimi były znaczące, na przykład na Wołyniu i Podolu dominował chasydyzm, na terenie dawnej Litwy — przeciwna mu ortodoksja rabiniczna, a mieszkańcy tamtejszych sztetli (miasteczek żydowskich) często nie znali miejscowego języka lub posługiwali się nim bardzo niewprawnie, ograniczając kontakty z sąsiadami innych wyznań do sfery związanej z handlem, bez nawiązywania bliższych relacji²³.

W latach trzydziestych rząd polski popierał ruch syjonistyczny, a nawet częściowo finansował jego działalność, upatrując w emigracji Żydów do Palestyny nadziei na złagodzenie konfliktów wewnętrznych, jednakże należy podkreślić, że mimo częstych przejawów antysemityzmu w społeczeństwie — nie wprowadzono ustawodawstwa jawnie antyżydowskiego na wzór nazistowski, co

---

i umocnić wiarę, wskazać prawdziwą ascezę i zapoznać wiernych z mistyką chrześcijańską, ale także w myśl zasad *Milicji Niepokalanej*, starać się o nawrócenie akatolików. Ton pisma będzie zawsze przyjazny dla wszystkich bez względu na różnice wiary i narodowości. Miłość, której uczył Chrystus — jego charakterem. I właśnie z tej miłości ku zbłąkanym, a przecież szukającym szczęścia душom, postara się on piętnować fałsz, wyświeślać prawdę i wskazywać prawdziwą drogę do szczęścia”. Zob. *ibidem*, s. 100.

²¹ M. PIELKA: *Radykalizacja nastrojów antysemitycznych w latach trzydziestych Drugiej Rzeczypospolitej*. „Scripta Historica” 2015, nr 21, s. 140.

²² M. MAKUCHOWSKA: *Żydzi w dyskursie Kościoła katolickiego*. „Studia Litteraria et Historica” 2014/2015, nr 3/4, s. 278.

²³ R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów ...*, s. 166—167.

stanowiło jeden z niewielu wyjątków w Europie Środkowej. Do 1937 roku z Polski wyemigrowało 400 tys. Żydów, w tym około 120 tys. udało się do Palestyny. Znaczny przyrost naturalny wśród Żydów polskich sprawiał jednak, że w 1939 roku w Polsce żyło niemal 3,5 mln osób tej narodowości²⁴.

Stojąca „na krawędzi zagłady” społeczność żydowska w Polsce (wciąż najliczniejsza w Europie), na tle warunków panujących w innych krajach europejskich, przeżywała swoje ostatnie przedwojenne lata we względnym dobrostanie: „Mnożyły się najróżniejsze drobne szykany — w szkolnictwie, w zarządzeniach miejskich, w zatrudnieniu; nie było jednak niczego, co dałoby się porównać z szalem hitlerowców. Każdy kto oglądał zdjęcia i dokumenty z tamtych lat, ma w oczach obraz pełnego wigoru, barwnego życia. Żydowskie kahały²⁵ cieszyły się pełną autonomią. Żydowskie partie wszelkiej orientacji miały swobodę działania. Nie brakowało żydowskich gwiazd filmowych, żydowskich zawodników bokserskich, żydowskich posłanek do sejmku, żydowskich milionerów”²⁶.

Przed rokiem 1939 wydawano w Polsce 130 gazet i czasopism w języku jidysz i hebrajskim oraz 28 dzienników i czasopism żydowskich w języku polskim. W odniesieniu do ilości tytułów prasy polskiej stanowiło to 6,7% ogólnej liczby wydawnictw prasowych²⁷. Reprezentacją prasową dysponowały ugrupowania żydowskie o różnych sympatiach politycznych (np. syjoniści posiadali dwa ustabilizowane dzienniki w jidysz: „Hajnt” i „Hajntige Najes”, oraz pismo polskojęzyczne „Nasz Przegląd”; jednocześnie wydawany był konkurencyjny dziennik Żydowskiego Stronnictwa Ludowo-Demokratycznego, tzw. folkistów, „Moment”)²⁸.

Warszawa należała do najważniejszych i najbardziej prężnych intelektualnie i politycznie centrów narodu żydowskiego, była jedną ze stolic języka jidysz w świecie. Tam w okresie dwudziestolecia międzywojennego wydawano aż 13 żydowskich czasopism literackich²⁹.

²⁴ *Historia Żydów w Polsce — krótki wykład. Część 18* — <https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska/historia-zydow-w-polsce/historia-zydow-w-polsce-krotki-wyklad-czesc-18> (dostęp: 11.09.2018).

²⁵ Kahał to podstawowe ogniwo samorządu żydowskiego, w którego skład wchodził Żydzi pełniący funkcję głowy rodziny, mieszkający na określonym terytorium. Na terenie II Rzeczypospolitej znajdowało się 81 gmin dużych i aż 737 małych. Namiastką gminy w okresie Holokaustu, a ściślej mówiąc przedłużeniem administracji okupacyjnej na terenie gett, były Judenraty. *Gminy (kahały) żydowskie w Polsce* — [http://www.jhi.pl/psj/gminy_\(kahały\)_zydowskie_w_Polsce](http://www.jhi.pl/psj/gminy_(kahały)_zydowskie_w_Polsce) (dostęp: 12.09.2018).

²⁶ N. DAVIES: *Europa, rozprawa historyka z historią*. Przeł. E. MUSKAT-TABAKOWSKA. Kraków 2004, s. 1039.

²⁷ M.S. SZWABOWICZ: *Twórcy i ośrodki literatury hebrajskiej w Polsce międzywojennej*. „Studia Judaica” 2015, R. 18, nr 1 (35), s. 152.

²⁸ A. PACZKOWSKI: *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918—1939*. Warszawa 1983, s. 239—251.

²⁹ M. FUKS: *Prasa żydowska w Polsce XIX i pierwszej połowy XX wieku (do końca drugiej wojny światowej)*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, nr 12(1), s. 40.

Zagłada

Wraz z rozpoczęciem II wojny światowej rozpoczęła się realizacja planu *Lebensraum* (przestrzeni życiowej dla Niemców) na Wschodzie, oraz kampania rasistowskiego ludobójstwa określana jako „rozwiązanie kwestii żydowskiej”. Już z końcem 1939 roku powstawały getta żydowskie — odgródzone murami i stopniowo zamykane dzielnice miast, w których stłoczono całą społeczność żydowską — zarządzane przez samorządy, tzw. Judenraty pod ścisłym nadzorem hitlerowców i oddziałów policji żydowskiej. Niemcy tak zorganizowali pobyt w gettach, by stanowił on pośredni etap eksterminacji Żydów. Warunki życia skutkowały bardzo wysoką śmiertelnością, ale aż do lipca 1941 roku w potocznej świadomości funkcjonowało przekonanie o możliwych przesiedleniach Żydów w oddalone miejsca (plany „rezerwatu żydowskiego” na Lubelszczyźnie, następnie pomysł wysłania ich na teren francuskiej kolonii na Madagaskarze — koncepcja ta upadła po zajęciu wyspy przez wojska brytyjskie)³⁰. 31 lipca 1941 roku Hermann W. Göring wydał Reinhardowi Heydrichowi rozkaz przygotowania „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Od tego dnia słowo „przesiedlenie” stało się oficjalnym eufemizmem całkowitego unicestwienia³¹.

Początkowa realizacja planu z użyciem metod tradycyjnych³² wydawała się przywództwu Trzeciej Rzeszy niewystarczająco wydolna, poza tym, jak zauważył Raul Hilberg, „»ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej« miało być sa-

³⁰ R. SZUCHTA, P. TROJAŃSKI: *Zrozumieć Holokaust. Książka pomocnicza do nauczania o zagładzie Żydów*. Warszawa 2012, s. 162.

³¹ 20 stycznia 1942 r. na konferencji zorganizowanej w willi w Wannsee (dzielnica Berlina) wysokiej rangi przedstawiciele partii nazistowskiej (NSDAP), policji bezpieczeństwa i administracji Trzeciej Rzeszy z szefem Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) Reinhardem Heydrichem na czele podjęli decyzję całkowitej eksterminacji Żydów europejskich. W protokole z tejże konferencji odnotowano: „W przebiegu realizacji ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej należy użyć Żydów do pracy na Wschodzie pod odpowiednim kierownictwem i w odpowiedni sposób. Ujęci w duże kolumny robocze z uwzględnieniem separacji obu płci, zostaną zdolni do pracy Żydzi skierowani na te terytoria w celu budowy dróg; przez naturalną eliminację odpadnie przy tym oczywiście duża ich część. Pozostałych należy poddać odpowiedniemu traktowaniu, gdyż będzie to bezsprzecznie najbardziej odporna część, wyselekcjonowana na naturalnej drodze; w razie uwolnienia należałoby ją uważać za załączek nowej żydowskiej odbudowy (czego nas uczy historia)”. *Konferencja w Wannsee* — <https://www.ghwk.de/pl/konferencja-w-wannsee/konferencja-w-wannsee/> (dostęp: 8.03.2019).

³² Codzienny terror i masowe rozstrzeliwanie były niewystarczające do całkowitej eksterminacji, chociaż znane są przykłady przerażające swymi liczbami, jak chociażby mord dokonany zaledwie w ciągu dwóch dni — 29 i 30 września 1941 r. w Babim Jarze, gdzie w bestialski sposób zabito w wozowie 33 771 Żydów. *Shoa* — <http://www.fzp.net.pl/shoa/babi-jar-rocznica-zbrodni> (dostęp: 12.09.2018).

mofinansującym się przedsięwzięciem”³³. W styczniu 1942 roku podjęto decyzję usprawnienia maszyny ludobójstwa poprzez skoordynowanie spraw technicznych i organizacyjnych dzięki sprawnemu transportowi do obozów koncentracyjnych i zastosowaniu gazu cyklon B³⁴. Nowoczesna technologia przemysłowa i biurokratyczna struktura organizacji hitlerowskiej zostały skutecznie zaprzęgnięte do wymordowania Żydów w Europie.

Rozpatrując postawy polskiej społeczności chrześcijańskiej wobec „starszych braci w wierze”, nie wolno zapominać, że wszyscy żyli wówczas w cieniu terroru na niespotykaną dotąd skalę, że za najdrobniejszy gest pomocy Żydom groziła kara śmierci nie tylko pomagającemu, ale całej jego rodzinie. Nigdzie w Europie Zachodniej sytuacja nie była tak dramatyczna. Nieustająco powracają dyskusje na temat ówczesnych postaw Polaków i skupiają się wokół rzekomej bierności Żydów³⁵ i obojętności nie-Żydów. Z jednej strony mamy przykłady heroicznej pomocy i ratowania życia, z drugiej — uzasadnione oskarżenia o współudział w zbrodni. Władysław Bartoszewski ujmuje to w następujących słowach: „Powtarzam to nieustannie i będę powtarzał... Zagrożeniem dla nas byli Niemcy. Zagrożeniem byli też niektórzy Polacy. Ale pytam, jak to było we Francji? Zagrożeniem byli Niemcy i kolaboranci z milicji Vichy oraz ich konfidenci. A co było zagrożeniem dla przyzwoitych Duńczyków i Norwegów? Zwolennicy SS — Viking. A co robiły na Węgrzech tysiące zwolenników Ferencza Szálasięgo? My nie mieliśmy polskiej dywizji SS ani rządu kolaboracyjnego, ale mieliśmy prawdopodobnie w przybliżeniu ten sam procent szumowiny, jak gdzie indziej”³⁶.

³³ R. HILBERG: *Zagłada Żydów europejskich*. T. 2. Przeł. J. GIEBULTOWSKI. Warszawa 2014, s. 568.

³⁴ Ramy artykułu nie pozwalają na szczegółowe analizy, jednakże pozwolę sobie na zacytowanie opisu działania cyklonu B: „Świadek tych wydarzeń Konrad Szweda (w Auschwitz numer 7669) pisze: »chorych w ciężkim stanie układano żywcem w stopy na zimnym betonie bunkra, inni sami zapełniali cele, upychani jak śledzie w beczce. Żywcem pogrzebani drapali ściany, gryźli palce i niemiłosiernie krzyczeli. Dopiero około godziny pierwszej w nocy, gdy wtłoczono do cel jeńców radzieckich, zastosowano pruski gaz. Po trzech dniach sanitariusze wynosili zwłoki, z których całymi płatami spadała skóra, i na rolwagach zawozili je do krematorium. Widok był straszny. Ciała otrutych były skłębione, o powykręcanych ramionach, o wykrzywionych twarzach, z rozdętymi nozdrzami i oczami wysadzonymi z orbit. Ściany w celach były pokrwawione i podrapane. Widać, że odbywała się tutaj walka o odrobinę powietrza, rozbijali sobie głowy o beton«”. Cytat z K. SZWEDA: *Pierwszy okres oddziału chorób zakaźnych w obozie oświęcimskim*. W: *Okupacja i medycyna. Piąty wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego — Oświęcim” z lat 1965—1981*. Warszawa 1984.

³⁵ „Emanuel Ringelblum w swoich notatkach pod datą 15 października 1942 r. pisał: „Dlaczego? Dlaczego nie przeciwstawiono się, kiedy rozpoczęli deportację 300 000 Żydów z Warszawy? Dlaczego dali się prowadzić jak owce na rzeź? Dlaczego przyszło to wrogowi tak łatwo, tak gładko? Dlaczego oprawcy nie ponieśli ani jednej bodaj ofiary?”. Cyt. za: R. SZUCHTA, P. TROJAŃSKI: *Zrozumieć Holokaust...*, s. 190.

³⁶ W. BARTOSZEWSKI, M. KOMAR: *...mimo wszystko, wywiadu rzeki księga druga*. Warszawa 2008.

Andrzej Friszke stwierdzając, że zdarzały się wypadki mordowania Żydów przez Polaków, jak również odrażające praktyki „szmalcownictwa” (szantażowania i wydawania Żydów Niemcom)³⁷ oraz grabieży ich mienia, dodaje jednak: „[...] do pomocy w przeprowadzaniu eksterminacji Niemcy werbowali Ukraińców i Litwinów, nie składali takich ofert Polakom. Nie było zatem pomocniczych formacji polskich w obozach zagłady czy podczas rozstrzeliwań”³⁸. W Polsce istniały przykłady zarówno indywidualnej, jak i zorganizowanej w ramach podziemnych struktur pomocy Żydom. 27 września 1942 roku powołano Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom im. Konrada Żegoty, przemianowany 4 grudnia 1942 roku na Radę Pomocy Żydom przy Delegaturze Rządu „Żegota”. Członkowie „Żegoty” wspierali ukrywających się Żydów finansowo, organizowali im mieszkania i zaopatrywali w fałszywe dokumenty³⁹. Podkreślić należy, że polskie państwo podziemne bezwzględnie zwalczało zjawisko kolaboracji z Niemcami, wykonywano także wyroki śmierci na szmalcownikach⁴⁰. Nie przeczy temu Jan Grabowski, lecz dodaje: „Dopóki szmalcownicy żerowali wyłącznie na Żydach, mogli liczyć na względną bezkarność”⁴¹. Proceder ten zachodził na dużą skalę, lecz warto zastanowić się nad wyjaśnieniem tej sytuacji, jakie daje Bartoszewski, obrazując ówczesne realia: „Pod gettami żerowały gangi szmalcowników. Czy były duże? Były dobrze zorganizowane. Jeżeli pod gettem warszawskim czyhało tylko dwustu bandytów, dwustu to tylko drobnitka, prawie niezauważalna część społeczeństwa, ale spróbujcie dzisiaj, w warunkach pokoju i wolności, oprzeć się takiemu gangowi?”⁴².

Świadcstwo Zagłady w postaci bardzo szczegółowego raportu zostało przekazane na Zachód przez kuriera Jana Karskiego, który wiosną 1943 roku dotarł z błaganiami o pomoc dla ginącego narodu żydowskiego nawet do prezydenta USA. Emisariusz spotkał się z szefem Amerykańskiego Kongresu Żydów rabinem Stephenem Wisem, przedstawicielem Światowego Kongresu Żydów Nachumem Goldmanem, został również przyjęty przez delegata papieskiego w Waszyngtonie abp. Amleto Cicognaniego oraz trzech czołowych hierarchów amerykańskich, arcybiskupów: nowojorskiego — Francisa Spellmana, chicagowskiego — Samuela Stritcha i detroickiego — Edwarda Mooneya. Do nich również Karski bezskutecznie apelował o organizowanie pomocy. Spotkał się z niedowierzaniem i brakiem działania. Amerykanie nie udzielili żadnej

³⁷ J. GRABOWSKI: *Szantażowanie Żydów: casus Warszawy 1939—1945*. „Przegląd Historyczny” 2008, nr 99(4), s. 583—602.

³⁸ A. FRISZKE: *Polska. Losy państwa i narodu 1939—1989*. Warszawa 2003, s. 43.

³⁹ W. BARTOSZEWSKI, Z. LEWINÓWNA: *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939—1945*. Kraków 2013.

⁴⁰ W. BARTOSZEWSKI, M. KOMAR: *Wywiad rzeka*. Warszawa 2006, s. 100—101.

⁴¹ J. GRABOWSKI: *Szantażowanie ...* s. 591.

⁴² W. BARTOSZEWSKI, M. KOMAR: *Wywiad ...*, s. 42.

pomocy finansowej, nie zwiększyli też kwot emigracyjnych dla żydowskich uchodźców⁴³.

Eksterminacja przebiegała bez zakłóceń, Judenraty otrzymywały polecenia codziennego wyznaczenia kontyngentu Żydów do transportu i jak pisze Hannah Arendt: „Można było mieć pewność, że funkcjonariusze żydowscy sporządzą wykazy imienne wraz z informacjami o majątku, zagwarantują uzyskanie od deportowanych pieniędzy na pokrycie kosztów ich deportacji i eksterminacji, będą aktualizować rejestr opróżnionych mieszkań, zapewnią pomoc własnej policji w chwytaniu i ładowaniu Żydów do pociągów”⁴⁴. Idith Zertal potwierdza bierność, z jaką ludzie zostawieni swojemu losowi, opuszczeni przez możnych tego świata i własnych pobratymców zamieszkujących bezpieczny kontynent amerykański, wyruszyli na ostatnią podróż: „I Żydzi sami pozwalali się rejestrować i wypełniali niezliczone ilości kwestionariuszy dotyczących ich majątku, przez co ułatwiali zadanie. Po tym wszystkim stawiali się w punktach zbiórki i wsiadali do wagonów. Dzień po dniu wyruszyli na własny pogrzeb”⁴⁵.

Gdy rozpoczęto zarządzoną przez Heinricha Himmlera akcję ostatecznej likwidacji getta, wybuchło powstanie. Był to 19 kwietnia 1943 roku i w getcie znajdowało się już tylko około 50—70 tys. Żydów, podczas gdy w okresie szczytowym było ich pół miliona. Marek Edelman tak komentował ten dramatyczny zryw Żydów: „Czy to w ogóle można nazwać powstaniem? Chodziło przecież o to, żeby nie dać się zarżnąć, kiedy po nas szli. Chodziło tylko o wybór sposobu umierania”⁴⁶.

Szacuje się, że w wyniku Holokaustu śmierć poniosło około 6 mln Żydów z 11 mln, jakie zamieszkiwały wówczas Europę, w tym 2,8 mln Żydów polskich. Zdecydowaną większość z nich — blisko 5 mln — zgładzono na okupowanych ziemiach naszego kraju.

---

⁴³ BIURO ANALIZ, DOKUMENTACJI I KORESPONDENCJI, ZESPÓŁ ANALIZ I OPRACOWAŃ TEMATYCZNYCH KANCELARII SENATU: *Jan Karski i jego misje*. Opracowanie tematyczne OT-659. Kancelaria Senatu Grudzień 2017.

⁴⁴ H. ARENDT: *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*. Przeł. A. SZOSTKIEWICZ. Kraków 1998, s. 152. Arendt poświęca 20 stron z 300 na temat współpracy Żydów z nazistami w kierowanym przez ich zabójców procesie unicestwienia, stawiając tezę, że gdyby Żydzi całej Europy nie mieli przywódców i nie byli zorganizowani, to chaos, jaki by zapanował, pozwoliłby na uniknięcie wielu ofiar. Arendt z powodu tej odważnej tezy spotkała się z ostracyzmem, a wręcz wrogością środowisk żydowskich.

⁴⁵ I. ZERTAL: *Naród i śmierć. Zagłada w dyskursie i polityce Izraela*. Kraków 2010, s. 236—237.

⁴⁶ H. KRALL: *Zdqżyć przed Panem Bogiem*. Poznań 2014.

Pierwsza powojenna dekada

Po zakończeniu II wojny światowej na terenie Polski ocalało z Zagłady nie więcej niż 50 tys. Żydów, kolejnych około 10 tys. powróciło z obozów, przeżyło też 13 tys. Żydów, którzy służyli w Ludowym Wojsku Polskim. Do ocalałych dołączyło prawie 200 tys. repatriantów żydowskich ze Związku Radzieckiego. U progu PRL w społeczeństwie polskim było zatem niespełna 300 tys. osób pochodzenia żydowskiego. Nasuwa się pytanie: Czym były spowodowane fale emigracji, w wyniku których w połowie lat pięćdziesiątych społeczność ta na ziemiach polskich liczyła już tylko do 55 tys.?

Żydzi zamieszkali głównie na Górnym i Dolnym Śląsku (w 1946 r. decyzją władz państwowych zostało osiedlonych 75 tys. repatriantów z ZSRR) oraz w czterech miastach: Szczecinie, Łodzi, Krakowie i Warszawie⁴⁷. Podjęli starania odbudowy życia społecznego i politycznego. Powstawały szkoły i synagogi, których działalność kontrolował, lojalny wobec nowych władz, powstały w lipcu 1944 roku Centralny Komitet Żydów w Polsce. CKŻP organizował życie skupiska żydowskiego między innymi w największych ośrodkach na tzw. Ziemiach Odzyskanych, we Wrocławiu i Dzierżoniowie.

Swobodny rozwój życia kulturalnego i politycznego trwał do roku 1949, w którym władze komunistyczne zniosły niezależność wszystkich organizacji społecznych, zarówno żydowskich, jak i polskich. Zlikwidowano partie polityczne, upaństwowiono Teatr Żydowski, a Kongregację Wyznaniową przekształcono w podległy Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego.

Na ziemiach wschodniej i centralnej Polski sytuacja powracających była bardzo trudna. Żydzi ocaleni z Holokaustu kierowali swe kroki do miejscowości, w których mieszkali przed wojną. Jednak nie czekały na nich ich domy, sklepiki ani warsztaty pracy. Te uległy zniszczeniu w wojennej zawierusze albo zostały zajęte przez Polaków lub instytucje państwowe. Majątek żydowski został rozgrabiony, bożnice zburzone, rozebrane lub zamienione w magazyny, nie oszczędzono nawet cmentarzy: macewy, tradycyjne żydowskie pomniki nagrobne, wykorzystano do brukowania ulic i dziedzińców.

Żyjący we wsiach, miastach i miasteczkach ludzie nie spodziewali się powrotów. Obawa, że trzeba będzie oddać przejęte gospodarstwa rodziła niechęć, a często bezpośrednią wrogość wobec powracających, która niejednokrotnie doprowadzała do mordów na ocalałych z Holokaustu. U korzystającej z zagrabionych dóbr ludności trudno doszukać się wyrzutów sumienia czy empatii, co wyraźnie można odczytać z wypowiedzi w tonie tej, jakiej udzielił Mordachejowi Caninowi mieszkaniec Puław: „Oni byli wszędzie w Polsce. We wszystkich

⁴⁷ R. SZUCHTA, P. TROJAŃSKI: *Zrozumieć Holokaust...*, s. 306.

miastach. W Puławach było ich o wiele za dużo. [...] Bardzo chytry byli z nich ludzie... I nieuczciwi⁴⁸.

Joanna Tokarska-Bakir analizując bestialstwa dokonane wobec Żydów na polskiej prowincji (na przykładzie badań Sandomierskiego i Kielecczyny), następująco przedstawia czynniki, które do nich doprowadzały.

Po pierwsze, zaznacza, że dokonana przez okupanta Zagłada Żydów tak bardzo zmniejszyła ich liczebność, iż nie mogli organizować żadnej samoobrony. Byli absolutnie zdani na dobrą lub złą wolę miejscowej ludności. To stawiało ich w sytuacji całkowitej bezbronności wobec sąsiadów, którzy już zdążyli podzielić się ich dobytkiem. Wojenna deprawacja związana z wyjęciem Żydów spod prawa, gdzie ich przeżycie w razie ucieczki było możliwe tylko z łaski miejscowych, dawało niewielkie szanse przetrwania, a na dodatek utrwaliło ich zdehumanizowany obraz. Nie bez znaczenia pozostawały wspomnienia przedwojennej polsko-żydowskiej rywalizacji handlowej z lat trzydziestych.

Kolejnym czynnikiem wzmagającym zagrożenie były działania Narodowych Sił Zbrojnych, wcielonych następnie do Armii Krajowej, „które pod pretekstem »oczyszczania terenu z band wyrotowych i przestępczych z wrogich nam formacji mniejszościowych«, zabijanie Żydów (a także Rosjan i Ukraińców) uznawały za zadanie ważniejsze od walki z okupantem⁴⁹. Zdaniem Tokarskiej-Bakir, miało to zgubny wpływ na morale mieszkańców wsi, którzy w pewnym sensie uzyskali „patriotyczne” przyzwolenie na mordowanie Żydów.

Do tego dołączały się stare legendy o żydowskim pożądaniu krwi chrześcijańskiej, o porywaniu dzieci. Te złowrogie mity stały się iskrą zapalną w pogromie kieleckim⁵⁰. W dniach 4—5 lipca 1946 roku zginęło w nim łącznie 42 Żydów. Po tym wydarzeniu nasiliła się emigracja żydowska.

⁴⁸ M. CANIN: *Przez ruiny i zgliszczą. Podróż po stu zgładzonych gminach żydowskich w Polsce*. Przeł. M. ADAMCZYK-GARBOWSKA. Warszawa 2018, s. 106. Ocalały z Holocaustu Mordachej Canin w latach 1945—1947 wracał do swojej polskiej ojczyzny, by „z głębi otchłan żydowskiej zagłady, jeśli zgłębienie jej jest w ogóle możliwe; zdemaskować winnych, niezależnie od tego, do którego narodu należą, a na koniec dać obraz tego, co zostało z ośmiuset lat żydowskiej obecności na polskiej ziemi”. Cyt. za: ibidem, s. 495. Canin obserwował powojenny pejzaż zniszczeń i bieżące relacje społeczne i utrwalił wyniki swych poszukiwań i przeżyć w przywołanej książce, która została wydana w Izraelu w roku 1952, a w Polsce po raz pierwszy ukazała się w roku 2018.

⁴⁹ J. TOKARSKA-BAKIR: *Okrzyki pogromowe. Szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939—1946*. Wołowiec 2012, s. 99.

⁵⁰ Ibidem, s. 98—99. Tokarska-Bakir cytuje ważną tezę Jan Vansina, autora klasycznej pracy o tradycji ustnej jako źródle historycznym: „[...] pogłoski, którym się nie zaprzecza, przeżywają i wchodzą do zasobu historii mówionej, która następnie staje się ustną tradycją [...]. W procesie kursowania pogłoski wytwarza się zbiorowa świadomość historyczna. Zbiorowe interpretacje wynikające z powszechnie kursujących pogłosek produkują powszechnie akceptowane interpretacje wydarzeń, *non-events*, i układów zdarzeń. Dlatego też tradycja oparta na pogłosce mówi nam więcej o mentalności czasów, w których się pojawiała, niż o samych zdarzeniach, których dotyczy. Podobnych tradycji nie wolno traktować jako niedo-

Ostatecznie w latach 1945—1947 wyjechało z Polski około 150 tys. wyznawców judaizmu. Nie bez znaczenia w falach emigracji było proklamowanie 14 maja 1948 roku państwa izraelskiego, wzbudziło ono wśród polskich Żydów kolejne nadzieje i entuzjazm.

Ważnym aspektem wizerunku Żyda w pierwszych powojennych latach była zamiana, jaka dokonała się w jego postrzeganiu. Z lichwiarza, wyzyskiwacza, bankiera stał się sługusem Moskwy, komunistą, ubekiem. Większość Polaków odbierała nową władzę jako obcą siłę narzuconą ze Wschodu. Tymczasem Żydzi jako dawni sąsiedzi i znajomi nie dość, że wrócili, kiedy już się ich nie spodziewano, kiedy podzielono ich domy, sklepy, a nawet przedmioty codziennego użytku i kiedy okazało się, że bez dawnych właścicieli tego dobytku można się obejść, to jeszcze zdarzało się, że powracali w mundurach nowej władzy. Procentowo wysoki udział Żydów w aparacie państwowym był widoczny⁵¹, lecz z całą stanowczością należy podkreślić, że wbrew ukutemu podówczas stereotypowi „żydokomuny”, to Polacy byli zdecydowaną większością w strukturach nowej władzy⁵².

Marcin Kula konstatuje, że Żydzi-komuniści stanowili niewielki procent społeczności żydowskiej, a przyłączając się do budowy reżimu, zasadniczo czynili to, zrywając więzi z tradycją swojego narodu, odchodzili od żydostwa, by wręcz zatrzeć jego wspomnienie⁵³.

Próbując spojrzeć oczami ocalonych z Zagłady, nie sposób nie dostrzec, że gorycz osamotnienia w obliczu Holokaustu determinowała ich dążenia do takiej sytuacji społeczno-politycznej, w której nie musieliby się bać bycia Żydem. Dla tych, którzy uniknęli śmierci, nowa władza była nadzieją na kres nacjonalistycz-

---

rzecznych i relegować na badawczy margines, by potem przywoływać w charakterze ozdobników. Ich przetrwanie w tradycji coś oznacza w kategoriach świadomości historycznej, współczesnej mentalności i ideologii”. Ibidem, s. 140.

⁵¹ „[...] w latach 1944—1954 na 450 osób pełniących najwyższe funkcje w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (od naczelnika wydziału wzwyż) 167 było pochodzenia żydowskiego (37,1 proc.). Po likwidacji MBP w 1954 r. w powstałym na jego miejsce Komitecie ds. Bezpieczeństwa Publicznego liczba ta zmalała do 86 osób na kierowniczych stanowiskach (34,5 proc.). W tym czasie (1944—1956) wśród 107 szefów i zastępców szefów wojewódzkich UB/UdsBP pochodzenie żydowskie miało 22 oficerów (20,5 proc.). Na podstawie zaprezentowanych danych można stwierdzić, że udział Żydów i osób o żydowskim pochodzeniu w aparacie represji był duży. Jednak, biorąc pod uwagę liczbę ludności żydowskiej w pierwszym dziesięcioleciu powojennej Polski, zasadniejsze będzie stwierdzenie o nadreprezentacji Żydów w organach nowej władzy w stosunku do ich ogólnej liczby w społeczeństwie polskim”. Cyt. za: R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów ...*, s. 283.

⁵² A. SOLTYSIK: *Konstytutywne cechy mitu „żydokomuny” w Polsce w latach 1944—1947 — próba analizy*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2007, z. 134, s. 145.

⁵³ M. KULA: *Między przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapomnianiu i przewidywaniu*. Poznań 2004, s. 119.

nych prześladowań i zapowiedzią równouprawnienia we wszystkich dziedzinach życia publicznego, równego traktowania, choć gdyby przyjrzeć się praktycznym aspektom ówczesnej rzeczywistości, uczestnictwo w strukturach władzy implikowało sytuację uprzywilejowaną⁵⁴.

Nie można zapominać, że bez względu na okoliczności, w jakich przyszło im przetrwać wojnę, ocaleni byli ludźmi, którzy stracili rodziny i przyjaciół, okrutnie osamotnionymi, noszącymi w sobie głęboką traumę, częstokroć także wycieńczonymi fizycznie i schorowanymi. Byli grupą, która przeszła gehennę. Czy można się zatem dziwić, że po czasach pogardy zrodziło się w nich pragnienie godnego życia?

Inną grupą byli żydowscy komuniści, którzy powrócili z ZSRR. Oni także, jak ogromny procent ludności, utracili w Holokauście niektóre bliskie im osoby, ale w większości nie byli bezradnymi świadkami ich śmierci. Nie przeżyli okupacyjnej traumy poniżenia ze strony ani nazistów, ani części Polaków, nie doświadczyli getta, gdyż okrucieństwa sowieckiego totalitaryzmu dotyczyły wszystkich bez względu na narodowość. Część żydowskich komunistów walczyła w szeregach armii Berlinga, zatem inaczej kształtowały się ich wojenne losy.

Stosunek nowej władzy do Żydów był ambiwalentny. Z jednej strony ideologicznie głosili zasadę powszechnej równości i sprawiedliwości, z drugiej — upatrywali sojuszu taktycznego z Żydami z powodu niskiego poparcia wśród „etnicznych Polaków”. Jednocześnie stosowano różne zabiegi legitymizacyjne w celu przekonania społeczeństwa o rdzennie polskim charakterze nowej władzy. Dlatego często zalecano Żydom we własnych szeregach „spolszczenie” lub zmianę nazwiska⁵⁵.

Podobnie w pierwszych powojennych latach polityka władz komunistycznych wobec Żydów nie była spójna. Początkowo popierano odbudowę życia żydowskiego w Polsce. Tuż po wojnie legalnie działały spółdzielnie i gospodarstwa rolne, a także żydowskie partie polityczne: obok żydowskiej frakcji PPR, również syjonistyczna (Bund), a nawet religijna (Mizdachi). Stopniowo jednak wycofywano się z obietnic równouprawnienia, a pod koniec lat czterdziestych zaczęto głosić doktrynę „jedności narodowej” państwa. Nadużywano narodowej frazeologii, zlikwidowano resztki samodzielności i niezależności instytucji żydowskich.

Do końca roku 1951 Polskę opuścili Żydzi, którzy zrozumieli, że w kraju rządzonym przez komunistów nie ma miejsca dla mniejszości narodowej, chcącej pielęgnować, tak jak to miało miejsce przed II wojną światową, własną kulturę, tradycję, pragnącą zachować język i praktykować życie religijne.

⁵⁴ J. NALEWAJKO-KULIKOV: *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*. Warszawa 2009, s. 162.

⁵⁵ Ibidem, s. 162—164.

Wydawałoby się, że dla pozostających Żydów czasy „odwilży” lat 1953—1956 przyniosą większą autonomię. Tak jednak się nie stało. Liberalizacja życia politycznego powodowała kolejne ryzyko. W najwyższych władzach PZPR pojawiła się retoryka antysemickiej frazeologii. Błędy i wypaczenia systemu komunistycznego popełnione w latach 1944—1954 oraz akty bezprawia przypisano działaczom pochodzenia żydowskiego. W efekcie podsyconego na powrót antysemityzmu, jesienią 1956 roku doszło do rozruchów i zabójstw na tle rasistowskim. Powszechna atmosfera niechęci skutkowałą kolejną falą emigracji. W efekcie tego w latach 1955—1960 w kierunku Izraela udało się ponad 55 tys. Żydów. W tym samym czasie ze Związku Radzieckiego do naszego kraju przybyło ich 18 tys.

Życie toczyło się dalej, w skupiskach żydowskich wciąż działały biblioteki i kluby, zespoły teatralne, sportowe, muzyczne, ukazywała się żydowska prasa. W Warszawie w roku 1962 założono Klub Młodzieżowy „Babel”, w którym odbywały się zabawy, ale również spotkania ze znanymi ludźmi ze świata literatury, estrady czy polityki. Udział w tych wydarzeniach brali nie tylko przedstawiciele mniejszości żydowskiej, lecz i pozostała młodzież stolicy. Wspominam o tym, gdyż miejsce to odegrało istotną, choć niezawinioną rolę w haniebnym Marcu roku 1968⁵⁶.

Marzec 1968

W latach sześćdziesiątych nadal toczyła się walka wewnątrz aparatu partyjnego, ścierały się z sobą frakcje: „Puławian” (zainteresowanych zachowaniem *status quo* na szczytach władzy) oraz „Natolińczyków” (osób pochodzenia robotniczego i chłopskiego, niemal w całości rdzennych Polaków, o zdecydowanym nastawieniu antyinteligentkim, przeciwnych dotychczasowemu ośrodkowi władzy i gotowych na daleko idącą współpracę z Moskwą). To, jak nieformalnie wzajemnie się nazywali, oddaje nie tylko klimat relacji między nimi, lecz również wyraźnie pejoratywne konotacje semiotyczne związane z przedstawicielami wyznania mojżeszowego: „Puławianie” przez „Natolińczyków” określani byli jako „Żydy”, „Natolińczycy” zaś przez „Puławian” — jako „Chamy”⁵⁷.

Do rywalizacji pomiędzy wspomnianymi frakcjami włączył się nowy element: „partyzanci”, skupieni wokół prezesa Związku Bojowników o Wolność

⁵⁶ R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów...*, s. 289—290.

⁵⁷ W. JEDLIKI: *Chamy i Żydy*. „Kultura” 1962, nr 12 [Paryż] — http://niniwa22.cba.pl/jedlicki_chamy_i_zydy.htm (dostęp: 15.09.2018).

i Demokrację (ZBoWiD), a od 1964 roku — ministra spraw wewnętrznych Mieczysława Moczara. Grupę tę tworzyli „starzy” towarzysze broni z czasów wojennych oraz młodzi aktywiści niezadowoleni z braku ścieżek awansu, krytyczni wobec polityki Władysława Gomułki. I znowu została przywołana kwestia żydowska, tym razem przez frakcję „partyzantów”. Mechanizm jej wykorzystania opierał się na przekonaniu, że syjoniści, poprzez swoje powiązania z Izraelem, prezentują wrogą postawę wobec państw komunistycznych, lecz jednocześnie wywierają wpływ na żydowską część społeczeństwa polskiego.

Po zwycięstwie Izraela w wojnie sześciodniowej roku 1967 państwa bloku socjalistycznego zerwały z tym krajem stosunki dyplomatyczne. Wydarzenia te stały się pretekstem do eskalacji konfliktu wewnątrzpartyjnego w PZPR. Nasiłiła się propaganda antysyjonistyczna: w słynnym w przemówieniu 19 czerwca 1967 roku Gomułka nazwał społeczność żydowską w Polsce „piątą kolumną”, rozpoczęły się czystki personalne w strukturach państwowych. Władza organizowała „spontaniczne” zebrania robotników, podczas których potępiano Izrael i syjonistów, tworząc obraz ludności żydowskiej jako grupy działającej na szkodę państwa polskiego, nielojalnej, obcej i niepożądaney. Kryzys pogłębił się w marcu 1968 roku, a jego symbolicznym początkiem było zdjęcie z afisza Teatru Narodowego przedstawienia *Dziadów* Adama Mickiewicza, co spowodowało manifestację studentów przeciwko tej decyzji, stłumioną przez milicję, z konsekwencjami personalnymi dla jej uczestników (szykany, relegowanie z uczelni). Studentów poparli pisarze, domagając się tolerancji i wolności słowa. Wkrótce w prasie pojawiły się informacje, powiązane z wątkami antyżydowskimi, o „zakłócaniu porządku publicznego” inicjowanego rzekomo przez „bananową”, „złotą” młodzież, czyli dzieci funkcjonariuszy władzy wysokiego szczebla. Oto cytat części artykułu ze „Słowa Powszechnego”:

„Kto to są ci ludzie.

W stosunku do ostatnich bolesnych wypadków w Warszawie trzeba wśród ich rzeczywistych sprawców wyróżnić tych, co je inspirowali, i tych, co je organizowali. Wśród inspiratorów znajdziemy tych samych ludzi, którzy ponoszą faktyczną odpowiedzialność za błędy i niepraworządności okresu stalinowskiego. Oni usiłowali w latach 1956—1958 wykoleić dynamikę patriotyczno-socjalistyczną polskiego społeczeństwa [...]. Ponieważ te usiłowania dzięki postawie kierownictwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej spełzły na niczym, ludzie ci już otwarcie przeszli z pozycji socjalistycznych na pozycje nacjonalizmu syjonistycznego. [...] Metryka polityczna inspiratorów przesądziła skład osobowy grupy organizatorów demonstracji. [...] W grupie organizatorów znajdujemy więc Antoniego Zambrowskiego, syna Romana Zambrowskiego, Katarzynę Werfel, córkę Romana Werfla, córkę profesora PAN-u Martę Petruszewicz, Henryka Szlajfera, syna cenzora z Urzędu Kontroli Prasy, Adama Michnika, syna starszego redaktora w »Książce i Wiedzy«, dalej studentów Blumsztajna, Rubinsteina, J. Dojczgewanta, Mariana Alstera, Irenę Gru-

dzińską, córkę wiceministra leśnictwa Jana Grudzińskiego, i innych. Część tych organizatorów spotykała się w klubie »Babel« przy Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym Żydów⁵⁸.

Kolejne tygodnie przyniosły nasilenie antyżydowskiej nagonki na łamach prasy. Budowano kampanię nienawiści, w sposób, jaki opisuje Jerzy Jedlicki: „Teza tej kampanii wcale nie musi być przekonywająca w porządku racjonalnym, w odniesieniu do rzeczywistości empirycznej — nie to jest jej siłą. Język zwielokrotniony przez wszystkie głośniki musi stworzyć rzeczywistość własną, która z empirią będzie miała wspólne tylko niektóre punkty orientacyjne, nazwiska i daty⁵⁹”.

Agresywna propaganda miała bezpośrednie skutki dla wielu osób narodowości żydowskiej. Nie tylko byli usuwani z partii, ale z pracy, uczelni, szkoły. Wewnątrzpartyjna walka o władzę, z wyraźnym wskazaniem przez Gomułkę wewnętrznego wroga, która nałożyła się na głębokie problemy społeczne, zakończyła się dramatem tysięcy ludzi, którzy w krótkiej chwili tracili wszystko — przyjaciół, pracę, dom, ojczyznę.

W atmosferze nagonki, zaszczuci, pozbawieni źródeł utrzymania ludzie, emigrowali z biletem w jedną stronę. Z ponad 13 tys. emigrantów około 40% osiadło w krajach skandynawskich, 3,5 tys. osiedliło się w Izraelu, reszta znalazła swoje miejsce do życia w wielu państwach na całym świecie.

Nieobecność i powrót w nostalgicznych obrazach

W Polsce zostało zaledwie 12—15 tys. Żydów, głównie osób starszych, dla których trudy wędrówki byłyby zbyt wielkie. Z upływem lat ulegały degradacji zabytki kultury materialnej Żydów polskich. Synagogi zamieniano na sklepy, magazyny, muzea regionalne, biblioteki, domy kultury, obiekty sportowe. Zapomniane cmentarze żydowskie popadały w ruinę lub zamieniano je w parki i skwery miejskie. Gdy opadły emocje po wydarzeniach marcowych, przez długie kolejne lata poddana państwowej cenzurze debata publiczna na tematy związane z Żydami ucichła. Problematyki tej nie podejmowano ani w historiografii, ani w literaturze.

Początek ponownego zainteresowania wzajemnymi relacjami polsko-żydowskimi został sprowokowany emisją słynnego filmu Claude’a Lanzmanna *Shoah*, w którym reżyser przeprowadzając studium Zagłady, bardzo krytycznie

⁵⁸ R. SZUCHTA: *1000 lat historii Żydów...*, s. 295.

⁵⁹ J. JEDLICKI: *Organizowanie nienawiści. W: Marzec 1968. Referaty z sesji na Uniwersytecie Warszawskim w 1981 roku.* Red. M. GUMKOWSKI, M. OFIERSKA. Warszawa 2011, s. 97.

oceniał postawę polskiego społeczeństwa wobec eksterminacji Żydów w czasie II wojny światowej.

Film spotkał się z żywą reakcją ze strony opinii międzynarodowej i zmasowaną krytyką ze strony władz PRL, stał się jednocześnie wyzwalcem fali zainteresowania ze strony pokolenia twórców, którzy z racji urodzenia w latach wojny i powojennych nie zetknęło się osobiście z przedstawicielami społeczności żydowskiej.

Przełomem w podejściu do wspólnej historii Polaków i Żydów okazał się artykuł Jana Błońskiego w „Tygodniku Powszechnym” w roku 1987, gdzie analiza dwóch wierszy Czesława Miłosza: *Campo di Fiori*⁶⁰ i *Biedny chrześcijanin patrzy na getto*⁶¹, prowadzi Błońskiego do wysunięcia tezy o współwinie Polaków w Zagładzie Żydów. Autor ten stanął na stanowisku, że jeśli nawet nie jesteśmy współodpowiedzialni za zbrodnię, to jesteśmy współwinni. Odnosząc się do czasów przedwojennych, stwierdzał: „Przyjęliśmy Żydów do naszego domu, ale kazaliśmy im mieszkać w piwnicy”⁶². I wymieniał, jakie stawialiśmy warunki, by wejść na drogę równouprawnienia i wspólnoty. O czasie wojny i powojennych powrotach Żydów pisał: „Wreszcie straciliśmy dom i w tym domu okupant zaczął Żydów zabijać. Czyśmy im solidarnie pomogli? Ilu z nas uznało, że to nie ich rzecz! Byli też tacy (pomijam zaś zwykłych zbójów) co się po cichu cieszyli, że Hitler załatwił nam »problem« żydowski... Nie umieliśmy nawet powitać i uszanować niedobitków, cóż z tego, że rozgoryczonych, zbłąkanych, może i dokuczliwych”⁶³.

Jednocześnie w drugiej połowie lat osiemdziesiątych wraz z nasileniem się zainteresowania regionalistyką, na kanwie fascynacji „małymi ojczyznami” pojawił się nurt nostalgiczny w opisywaniu stosunków polsko-żydowskich. W historiografii dotyczącej wielu miasteczek można było dopatrzeć się bardziej rozmywania faktów związanych z wzajemnymi relacjami niż docierania do ich sedna⁶⁴. Wielką popularnością cieszył się wiersz Antoniego Słonimskiego *Ele-*

⁶⁰ Wiersz mówi o samotności ginących. Odnosi się do jakże wymownego obrazu karuzeli, zamontowanej na placu Krasickiego tuż przy murach getta, która funkcjonowała cały czas podczas powstania w getcie warszawskim i podczas jego likwidacji, a z karuzeli rozpościerał się widok na płonące getto i rozgrywający się tam dramat. „Przynosił czarne latawce, // Łapali płatki w powietrzu // Jadący na karuzeli. // Rozwiewał suknie dziewczynom // Ten wiatr od domów płonących, // Śmiały się tłumy wesołe // W czas pięknej warszawskiej niedzieli”.

⁶¹ W tym wierszu Cz. Miłosz używa figury kreta — strażnika i maluje obraz lęku chrześcijanina, który obawia się nie tylko śmierci jako takiej, lecz i zaliczenia go w poczet pomocników śmierci.

⁶² J. BŁOŃSKI: *Biedni Polacy patrzą na getto*. Tygodnik Powszechny 1987 — <https://www.tygodnikpowszechny.pl/biedni-polacy-patrza-na-getto-138715> (dostęp: 17.09.2018).

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ K. PARSEWSKI, A. DRWĘCKI: *Pamięci tych, którzy żyli z nami*. Ostrołęka 1987; A. JAWORSKI, B. STRYŃKOWSKI: *Żydzi kazimierscy. Dzieje, kultura, kuchnia*. Kazimierz Dolny 1989; A. PAKENTREGER: *Żydzi w Kaliszu w latach 1918—1939. Problemy polityczne*

gia miasteczek żydowskich, który tęsknie opisuje klimat przedwojennych sztetli, a kończy słowami: „Nim się zbliżą bratersko i złączą od nowa, // Dwa narody karmione stuleci cierpieniem”⁶⁵.

Nie jest moim celem analiza literatury, lecz zależy mi na zwróceniu uwagi na to, w jaki sposób wpływa ona na rodzaj prowadzonej narracji historycznej. Oczywiście, można założyć odwrotny kierunek przyczynowo-skutkowy i uznać, że to właśnie zapotrzebowanie na taki przekaz wyniosło ten właśnie wiersz na piedestał popularności. Istotne jest tutaj wskazanie zależności pomiędzy nostalgiczną wizją świata budowaną obrazem poetyckim a oddaleniem od świata rzeczywistego⁶⁶. Przytoczone ostatnie wersy implikują taką jego wizję, jakby oba narody połączone braterską miłością zamieszkiwały polskie miasteczka w pełnej harmonii do czasu, gdy wroga, zewnętrzna siła, przecięła linię wspólnego losu.

Barłomiej Krupa szczegółowo analizuje wiele publikacji z zakresu historiofilii regionalnych i znajduje w nich wciąż te same podobieństwa: opisy zgodnego przedwojennego życia obu społeczności, w czasie wojennej zawieruchy zaś obraz Polaków jako dobrych sąsiadów, niosących pomoc na miarę swoich skromnych, limitowanych niewyobrażalnym terrorem okupanta, możliwości. Antysemityzm jest marginalizowany, przypisywany jednostkom o podejrzanym pochodzeniu, które stanowią nikły odsetek społeczeństwa. Nie stawia się kłopotliwych pytań o przyczyny powojennych fal emigracji. Krupa demaskuje wiele przejawów niekonsekwencji w opisywaniu dziejów miasteczek i regionów, stosowanie sformułowań nieprecyzyjnych lub na tyle ogólnych, że pozostawiają dowolność interpretacji, wskazuje na tłumienie prawd niewygodnych. Przedmiotem krytyki staje się zawarty w tych publikacjach pasywizm, charakterystyczny dla modernistycznej nostalgii rozwijającej się w obszarze wycofania z rzeczywistości, która nie mobilizuje odbiorcy przekazu do podjęcia wysiłku zrozumienia przeszłości, lecz zachęca do delektowania się przedwojennym światem, a raczej jego nierealistycznym wyobrażeniem⁶⁷.

---

i społeczne. Warszawa 1988; P. FIJAŁKOWSKI: *Żydzi sochaczewscy*. Sochaczew 1989; *Ludność żydowska w regionie świętokrzyskim. Materiały z sesji naukowej w Starachowicach 17. X.1987 r.* [red. nauk. Z. GULDON; red. M. PIĄTKOWSKA] Kielce 1989.

⁶⁵ Antoni Słonimski — *Elegia miasteczek żydowskich* — <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/578-karczew/104-teksty-kultury/17634-antoni-slonimski-elegia-miasteczek-zydowskich> (dostęp: 17.09.2018).

⁶⁶ Nie podważam prawa poety do ekspresji wewnętrznej przeżyć i uczuć, podkreślam tylko, że jego subiektywna wizja świata, który bezpowrotnie odszedł i którego odbiorca nie może doświadczyć empirycznie, wywiera czasem bardzo dosłowny wpływ na jego wyobrażenia, szczególnie dotyczy to odbiorcy nieanalizującego dogłębnie warunków społeczno-politycznych epoki, której utwór dotyczy.

⁶⁷ B. KRUPA: „*Nie masz już, nie masz w Polsce żydowskich miasteczek*”. *Nostalgiczność mit stosunków polsko-żydowskich w historiografii regionalnej — rekonesans*”. Poznań. s. 314 — https://www.researchgate.net/publication/322111249_Nie_masz_juz_nie_masz_w_

Podsumowując, w obrazie upowszechnianym przez instytucje państwowe Polski Ludowej historia została „uporządkowana” według zasady wyolbrzymiania zjawiska pomocy i ratowania Żydów oraz minimalizowania skali i intensywności różnych działań antyżydowskich ze strony Polaków, które wręcz sprowadzono do występków zdeprawowanego marginesu społecznego. Pominięto fakt obojętności większości polskiego społeczeństwa wobec losu Żydów, przemilczano przejmowanie przez polskie otoczenie dobytku materialnego pomordowanych. Obraz Polaków został skonstruowany na potrzeby mitologii heroiczno-martyrologicznej⁶⁸.

Historiografia krytyczna u progu nowego tysiąclecia

Postępujący w Polsce proces demokratyzacji zaczął obejmować także sferę zbiorowej pamięci. Uznano, że wyobrażenia wspólnoty o przeszłych relacjach z innymi grupami nie tylko dają wgląd we własną tożsamość, ale odgrywają doniosłą rolę w kształtowaniu czasów obecnych i przyszłych.

Pojawiły się odważne próby odkrywania „białych plam” na mapie polsko-żydowskich stosunków, które wbrew nieskazitelnemu dotychczas wizerunkowi Polaków ujawniały też ciemniejszą stronę historii. O ile we wcześniejszych publikacjach znajdowały się informacje o „szmalcownictwie” jako zjawisku mar-

---

Polsce_zydowskich_miasteczek_Nostalgiczny_mit_stosunkow_polsko-zydowskich_w_historiografii_regionalnej_-_rekonesans (dostęp: 17.09.2018).

⁶⁸ Wnikliwej analizie trójstronnych relacji niemiecko-polsko-żydowskich dokonuje profesor Tomasz Goban-Klas, przedstawiając, w jaki sposób muzeum nazistowskiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu staje się zarzewiem konfliktu pomiędzy dwiema przeciwnymi, acz w swej złożoności w znacznej mierze prawomocnymi, stylami narracji historiograficznej, w artykule: *Memory Divided, Memories Offended: Oświęcim and Auschwitz in Polish and Jewish Collective Memories*. Kraków 1994 (z 14.06) — https://www.academia.edu/36017219/Auschwitz_in_Polish_collective_memory.1994.GobanKlas.popr..doc (dostęp: 17.09.2018). Przyjmując za punkt wyjścia konflikt wokół powstałego w bliskiej lokalizacji muzeum klasztoru sióstr karmelitanek, autor przedstawia ograniczenia współczesnych mediów w relacjonowaniu złożonych problemów społeczno-politycznych, a następnie przypomina historię zawłaszczania przez władze PRL muzeum jako symbolu faszyzmu, symbolu ludobójstwa i polskiej martyrologii, oraz odmiennego podejścia środowisk żydowskich, dla których Auschwitz jest przede wszystkim realnym cmentarzyskiem i symbolem Holokaustu. Autor przedstawia racje obu stron i wyraża nadzieję (dzieląc się myślą Charlesa Hoffmana), że wbrew temu, iż obie społeczności w czasach przedwojennych żyły obok siebie i w czasie wojny również osobno zostały oddane we władanie śmierci, nadszedł czas by nauczyć się wspólnie dzielić symbolem tragicznych losów obojga narodów. Od tej cennej uwagi wpływa blisko ćwierć wieku, a polska i żydowska pamięć nadal pozostaje podzielona, jak w tytule wspomnianego artykułu.

ginalnym, o tyle problem bezpośredniego uczestnictwa Polaków w Zagładzie stanowił temat tabu.

W roku 2000, pod wpływem książki Jana Tomasza Grossa *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, rozpętała się wielka debata publiczna wokół zbrodni w Jedwabnem⁶⁹. Wyidealizowany autostereotyp narodu polskiego jako niewinnej ofiary został podany w wątpliwość. Zachwiano powszechną wiarą w figurę ofiary, która w samej swej istocie musi być niewinna, by być nią w ogóle. Nowa wersja historii udawała, że ofiara mogła jednocześnie być katem w stosunku do innych ofiar.

W nurtu historiografii krytycznej wpisuje się wiele publikacji wydanych w pierwszych dekadach XXI wieku. Barbara Engelking podjęła kwestię stosunku polskich chłopów do prześladowanych Żydów. Los uciekających przed śmiercią zależał od tego, jak przebiegało ich spotkanie z Polakami, co szczególnego znaczenia nabierało na wsi, gdyż w jej codziennym życiu przedstawiciele okupacyjnej władzy najczęściej nie byli obecni⁷⁰.

Jan Grabowski w studium *Zagłady Żydów na terenie powiatu Dąbrowa Tarnowska* opisuje rolę granatowej policji, strażaków oraz pozostałej miejscowej ludności. Autor stara się prześledzić losy 277 ukrywających się Żydów, na których ślad natrafił w materiałach archiwalnych. Z tej liczby 239 zostało zamordowanych⁷¹.

W roku bieżącym ukazało się dwutomowe opracowanie będące wynikiem wieloletniego projektu badawczego. Projekt ten nosił tytuł „Strategie przetrwania Żydów podczas okupacji w Generalnym Gubernatorstwie, 1942—1945. Studium wybranych powiatów”. Prowadzony był pod egidą Centrum Badań nad Zagładą Żydów Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk⁷².

Obecny obraz medialny polsko-żydowskich relacji na łamach wybranych tygodników opinii

By odnieść się do tej kwestii, zbadalam rezonans medialny interesującej nas problematyki na przykładzie dwóch tygodników o zasięgu krajowym: „Poli-

⁶⁹ J. GROSS: *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Sejny 2000.

⁷⁰ B. ENGELKING: *Jest taki piękny słoneczny dzień... Losy Żydów szukających ratunku na wsi polskiej 1942—1945*. Warszawa 2011; „Gdyby nie Polacy, moglibyśmy spokojnie przeżyć ten krytyczny czas, bo Niemcy nie pokazywali się po wsiach” — zob. ibidem, s. 132.

⁷¹ J. GRABOWSKI: *JUDENJAGD. Polowanie na Żydów 1942—1945. Studium dziejów pewnego powiatu*. Warszawa 2011.

⁷² *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*. Red. B. ENGELKING, J. GRABOWSKI. Warszawa 2018.

tyka” i „Sieci”. W selekcji materiału badawczego wzięłam pod uwagę poziom sprzedaży (drugie miejsce „Polityka”, sprzedaż w roku 2017 — 109105 egz., trzecie miejsce „Sieci”, sprzedaż w roku 2017 — 61836 egz.⁷³), czytelnictwa („Polityka” — 1,7%, „Sieci” — 1,2%,⁷⁴) oraz wskaźnik opiniotwórczości prasy przedstawiany w liczbie cytowań (pierwsze miejsce „Polityka” — 94, drugie miejsce „Sieci” — 77⁷⁵).

Przeprowadziłam analizę ilościową zawartości prasy i jakościową dyskursu. Materiałem badawczym były wszystkie wydania przywołanych tygodników na przestrzeni lutego i marca 2018 roku, gdyż był to okres zwiększonego zainteresowania tematem we wszystkich rodzajach mediów masowych.

W badanym okresie ukazało się po 8 wydań obu tygodników. Analizowałam ich zawartość, próbując uchwycić granicę między bezstronnością przekazu a publicystycznym subiektywizmem, zależnym od afiliacji partyjnych obu nadawców medialnych, a co za tym idzie — poparciem lub krytyką działań decydentów politycznych na szczeblu państwowym w kontekście bieżących wydarzeń w relacjach polsko-żydowskich, takich jak nowelizacja ustawy o IPN i obchody rocznicy Marca ‘68.

Prowadząc badanie, rozpatrywałam następujące elementy przekazu medialnego: liczbę publikacji, ich pozycjonowanie i powierzchnię, powierzchnię zamieszczonych ilustracji, rodzaj publikacji z podziałem na gatunki informacyjne i publicystyczne, przekaz zawarty w tytułach. Zbadałam sposób relacjonowania wydarzeń Marca ‘68 w Polsce oraz prezentowane przez tygodniki przekonania co do występowania przejawów antysemityzmu w Polsce w czasie Holokaustu i obecnie.

W celu uzupełnienia wniosków wynikających z badania ilościowego przeprowadziłam jakościową analizę dyskursu materiału z badanych tygodników stanowiących wyraziste lub typowe przedstawienie omawianych zjawisk i tendencji oraz sporządziłam tabelę cytatów dotyczących recepcji Marca ‘68.

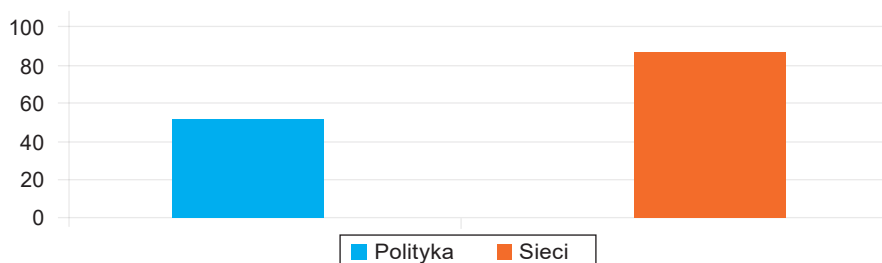
⁷³ Tylko „Tygodnik Powszechny” ze wzrostem sprzedaży w 2017 roku, „Wprost” o 21 proc. w dół — <http://www.wirtualnemedial.pl/arttykul/sprzedaz-tygodnikow-opinii-w-2017-roku-tygodnik-powszechny-wprost> (dostęp: 3.10.2018).

⁷⁴ Rynek prasowy — <http://www.pbc.pl/rynek-prasowy/raporty-pbc/tygodniki/> (dostęp: 3.10.2018).

⁷⁵ Badanie: Ranking cytowań w grudniu 2017 — <https://www.signs.pl/badanie:-ranking-cytowan-w-grudniu-2017,35202,artykul.html> (dostęp: 3.10.2018).

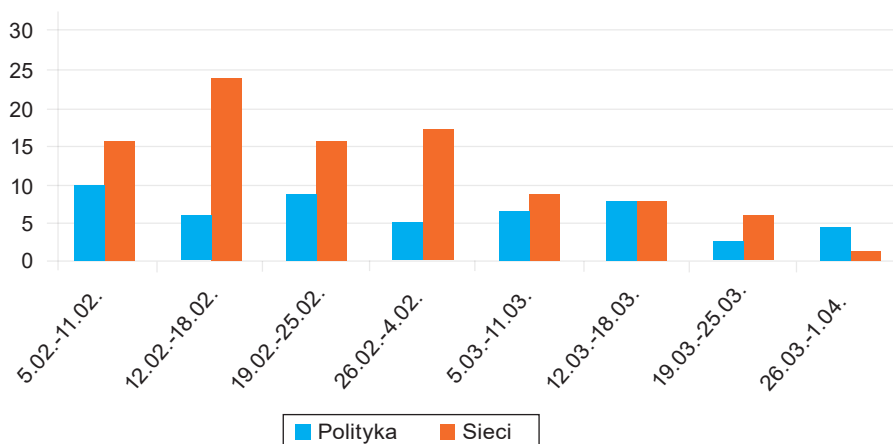
Wyniki badania

Prowadząc badania rezonansu medialnego relacji polsko-żydowskich i polsko-izraelskich składających się na współczesny obraz stosunku obu narodów, porównałam liczbę publikacji związanych z tematem badawczym. Zdecydowanie częściej odnoszono się do sprawy w tygodniku „Sieci” (88 publikacji) niż w tygodniku „Polityka” (50 publikacji) (zob. wyk. 1)

Wykres 1. Łączna liczba publikacji dotyczących relacji polsko-żydowskich i polsko-izraelskich w lutym i marcu 2018

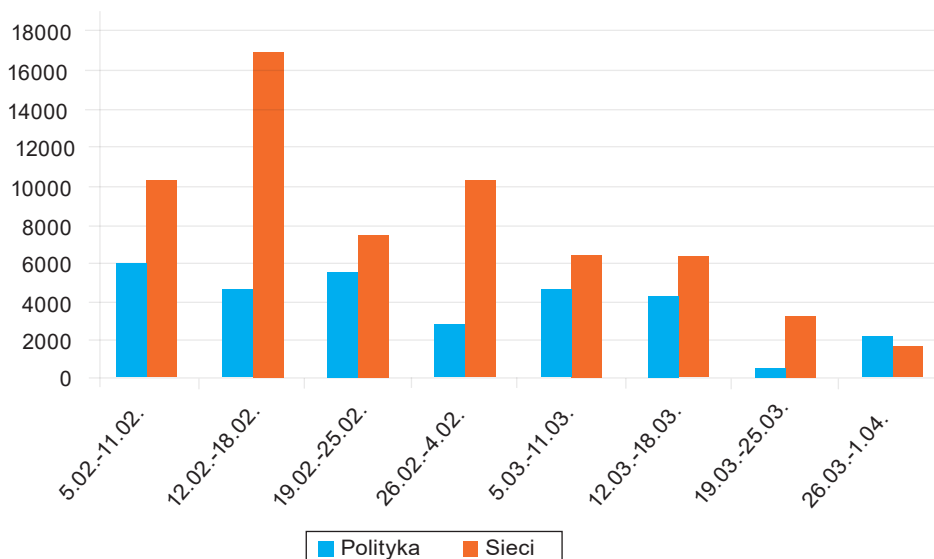
Analizując częstotliwość, z jaką poruszano kwestie relacji polsko-żydowskich, można zauważyć wyraźne nasilenie się zainteresowania tematem w okresie kryzysu dyplomatycznego na linii Polska — Izrael — Stany Zjednoczone, związanego z nowelizacją ustawy o IPN. W tygodniku „Polityka” największa liczba publikacji związanych z badaną tematyką została zaobserwowana w pierwszym tygodniu po jej uchwaleniu, natomiast tygodnik „Sieci” najwięcej uwagi poświęcił sprawie w drugim tygodniu. Częstotliwość narracji spada w sposób znaczący w obu tygodnikach po sześciu tygodniach od wydarzenia, tj. z końcem marca 2018 roku (zob. wyk. 2).

Wykres 2. Liczba publikacji w poszczególnych tygodniach badanego okresu czasu

Aktywność tygodników można analizować, sprawdzając dane dotyczące powierzchni publikowanych materiałów. Analogicznie jak w przypadku liczby publikacji, zdecydowany prym w omawianiu problematyki związanej z relacjami polsko-żydowskimi wiezie tygodnik „Sieci” i dotyczy to prawie wszystkich wydań. Blisko dwukrotnie większa liczba publikacji dotyczących relacji polsko-żydowskich i polsko-izraelskich proporcjonalnie przekłada się na wielkość powierzchni publikacji (zob. wykr. 3).

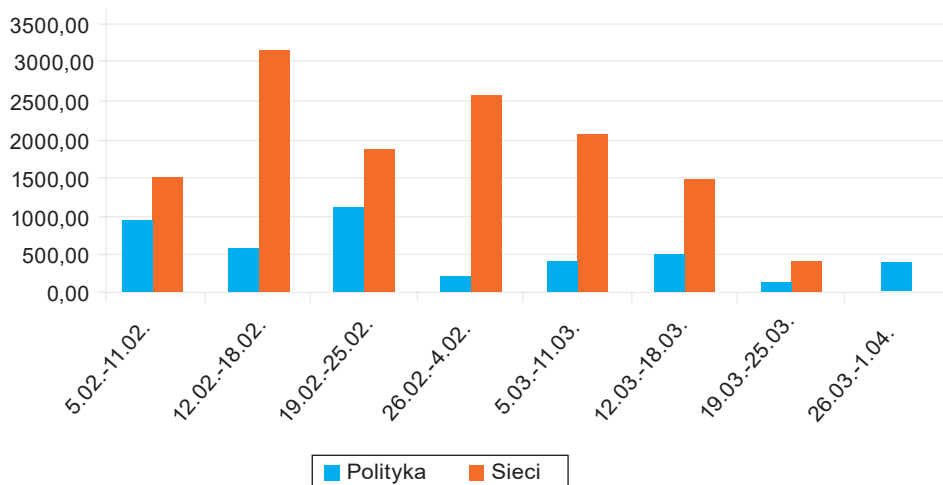

Wykres 3. Powierzchnia publikacji wyrażona w centymetrach kwadratowych

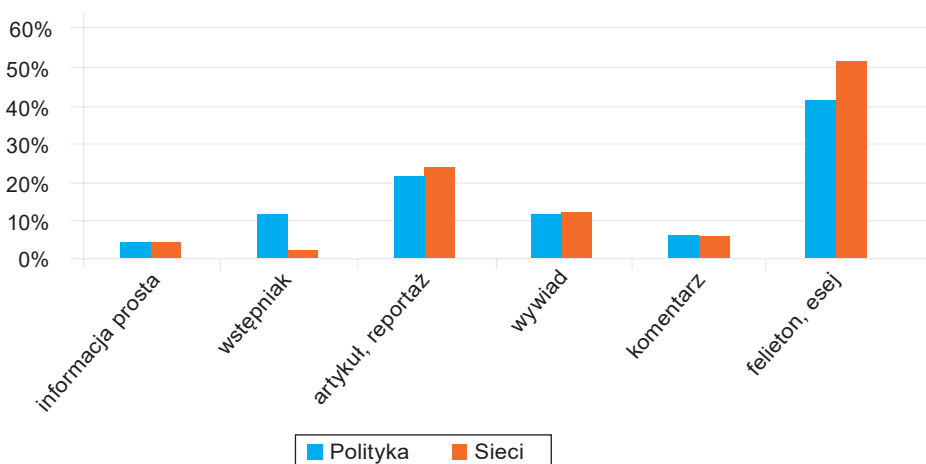
Publikacje te nie były bogato ilustrowane, większość ilustracji stanowiły zdjęcia osób, których poglądy były reprezentowane. Należy odnotować, że najwyższy odsetek publikacji, którym towarzyszyły ilustracje, przypada na okres 12—18 lutego 2018 roku, z kolei od 19 marca 2018 roku publikacje są praktycznie ograniczone do materiału tekstowego (zob. wykr. 4).

Przedstawiając zagadnienia dotyczące relacji polsko-żydowskich, wykorzystano różne gatunki dziennikarskie z wyraźną przewagą materiałów publicystycznych nad informacyjnymi. Felietony i eseje stanowiły 42% publikowanych treści w „Polityce” i 51% w „Sieciach”. Gatunki pozwalające na pogłębione ujęcie tematu jak: artykuł, reportaż, wywiad, zajęły 34% treści w „Polityce” i 36% w tygodniku „Sieci” (zob. wykr. 5).

Doniosłość prezentowanego tematu (poza objętością i liczbą publikacji) przejawia się także w pozycjonowaniu, określanym w przypadku niniejszej analizy w trzech kategoriach: zapowiedź publikacji na okładce ze zdjęciem, zapowiedź na okładce bez zdjęcia i zapowiedź na pierwszej stronie tygodnika. Zważywszy

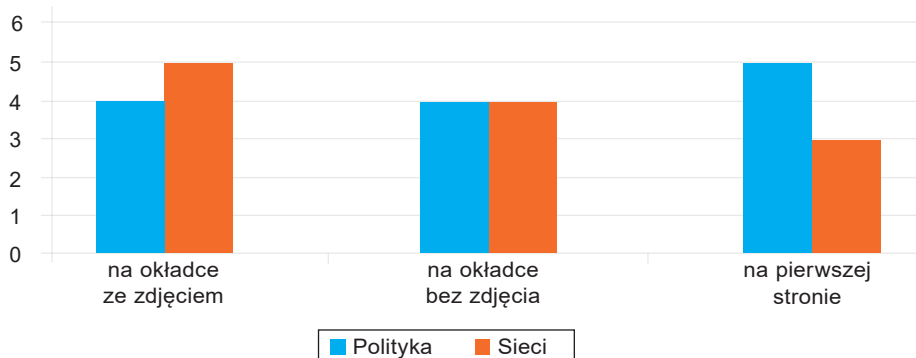
Wykres 4. Powierzchnia ilustracji wyrażona w cm kwadratowych

Wykres 5. Rodzaj publikacji poświęconych relacjom polsko-żydowskim (w % udziału)

na to, że w badaniu analizowano zaledwie po 8 wydań obu tygodników, należy podkreślić, że problematyka była istotna dla obu redakcji (zob. wykr. 6). Poniżej przykładowe okładki nawiązujące do badanej tematyki (por. rys.1).

Następną kategorią analizowaną w badaniu był wydźwięk tytułów publikacji. W obu tygodnikach przeważały tytuły brzmiące negatywnie: w „Polityce” aż 58%, w tygodniku „Sieci” niewiele mniej, bo 48%. Odpowiednio tytułów brzmiących neutralnie było 38% w „Polityce” i prawie tyle samo — 37% w „Sieciach”. Tytuł o pozytywnym wydźwięku wystąpił tylko w 4% artykułów na łamach „Polityki” i w 8% — tygodnika „Sieci” (zob. wykr. 7).

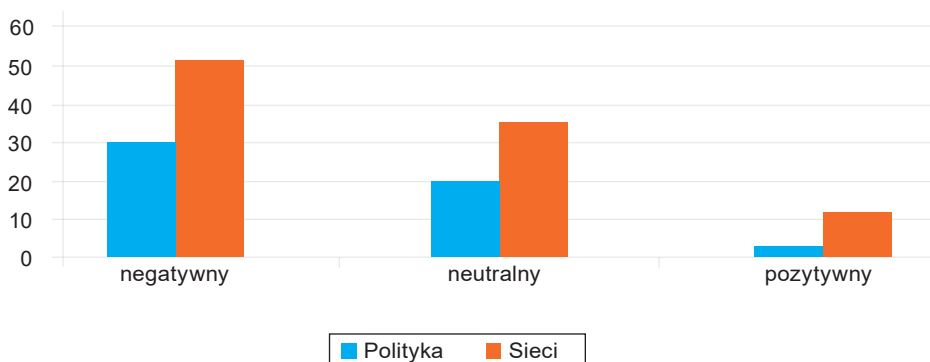

Wykres 6. Pozycjonowanie materiału związanego z relacjami polsko-żydowskimi (liczbowo).

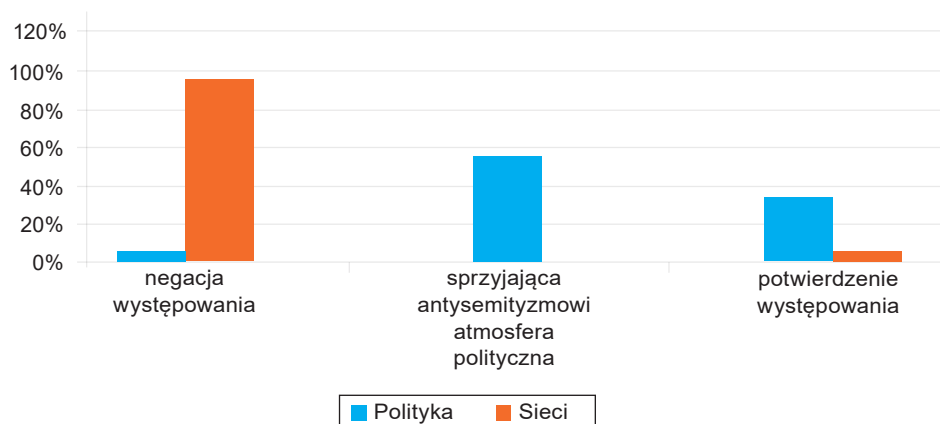
Rys. 1. Zestawienie elementów okładek tygodników „Sieci” i „Polityka”

Medialny dyskurs wokół relacji polsko-żydowskich pozostaje w ścisłym związku z postrzeganiem narodu polskiego w kontekście współodpowiedzialności lub jej braku w zbrodni Holocaustu. Redakcje obu tygodników inaczej postrzegają występowanie antysemityzmu w Polsce czasów wojennych i w Polsce obecnej. „Polityka” w badanym okresie publikuje 23, a „Sieci” — 25 materiałów, w których znajdują się odniesienia do problemu antysemityzmu. Redaktorzy „Polityki” przestrzegają na łamach pisma przed wzbierającą falą antysemityzmu inspirowaną nieoficjalnym przyzwoleniem władzy — 14 razy, co stanowi 58% publikacji oraz prezentuje jego przejawy w 9 publikacjach (38%). Jest też jedna publikacja, w której zanegowano istnienie współczesnego antysemityzmu

Wykres 7. Wydzźwięk tytułu publikacji (udział %)

w Polsce (4%). Redaktorzy „Sieci” całkowicie negują istnienie sprzyjającej antysemityzmowi atmosfery politycznej kształtowanej przez obecną władzę (22 publikacje), a pojedyncze przejawy antysemityzmu traktują jako marginalne i niezwiązane z działaniami partii rządzącej — jedna publikacja (zob. wyk. 8).

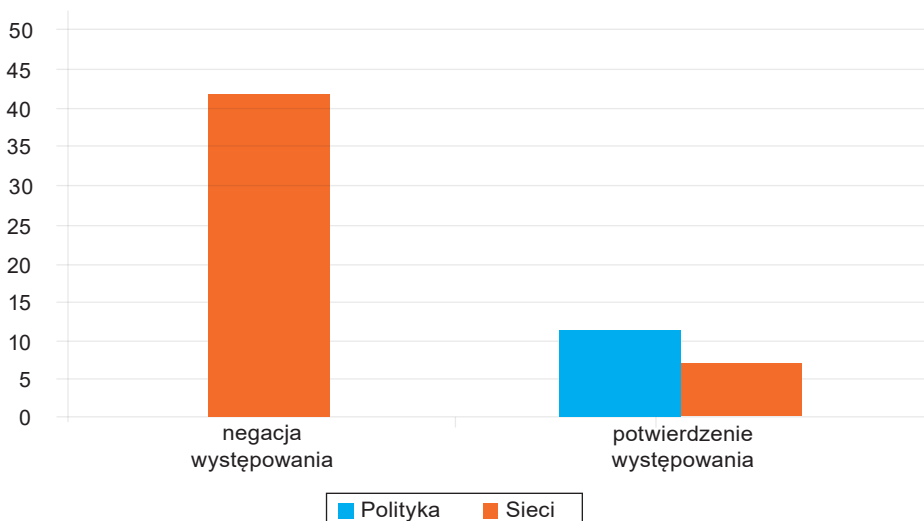

Wykres 8. Przekonania co do występowania współcześnie przejawów antysemityzmu w Polsce

W bezsprzecznie większej liczbie publikacji poruszano temat antysemityzmu w czasie II wojny światowej, przy czym tematyka ta wydaje się niezwykle istotna zwłaszcza dla tygodnika „Sieci” — 50 publikacji, przy zaledwie 12 publikacjach na łamach „Polityki”.

Redaktorzy „Sieci” całkowicie negują współodpowiedzialność Polaków za zbrodnię popełnioną na Żydach przez nazistowskie Niemcy, w 43 publikacjach zaprzeczają występowaniu antysemityzmu, w 7 publikacjach przedstawiają pojedyncze przypadki polskiego udziału w zagładzie stanowiące niechlubny

margines postaw naszego społeczeństwa, niebędące w żadnym stopniu charakterystyką narodu polskiego jako ogółu. Redaktorzy „Polityki” nie zaprzeczają występowaniu antysemityzmu na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej, jednak podobnie jak w tygodniku „Sieci” sprzeciwiają się zrównywaniu Polski i Niemiec w odpowiedzialności za Holocaust. Jednocześnie prezentują przypadki zbrodni, których sprawcami byli Polacy, nawiązując do nich w 12 publikacjach (zob. wyk. 9).

Wykres 9. Przekonania co do występowania antysemityzmu w społeczeństwie polskim w czasie Holocaustu

Prowadzoną analizę ilościową uzupełniam tabelami zawierającymi cytaty najbardziej charakterystycznych dla poszczególnych tygodników wypowiedzi dotyczących wydarzeń marcowych roku 1968 w Polsce (zob. tab. 1 i 2).

Tabela 1

Przekaz dotyczący Marca '68 w badanych tygodnikach

Tytuł	Numer	Cytat
1	2	3
Polityka	9	A. Hall: Polski premier na konferencji w Berlinie oświadczył, że w 1968 r. nie było Polski. ...Od historyka i ważnego polityka wymagana jest wiedza i precyzja w formułowaniu myśli. To, co powiedział polski premier, można przecież interpretować tak: że nie dostrzega on żadnej różnicy między statusem uzależnionej od ZSRR i niedemokratycznej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Polską pod zaborami czy statusem, jaki miały republiki Związku Radzieckiego.

cd. tab. 1

1	2	3
	9	M. Grymberg: Piszę o tym, że nie zrozumieć nigdy, dlaczego tak mało rąk było wyciągniętych w geście pożegnania w ich stronę. Dlaczego tak mało przyjaciół, kolegów ich żegnało. Część się bała, część miała drobną satysfakcję, część zyskiwała ich mieszkania i posady. Niestety, nie było tam tłumów.
	10	P. Osęka: Marzec 1968 r. to nie tylko wielka czystka, ale i ogromny, wyraźnie spontaniczny napływ nowych członków do PZPR. „Antysemickie hasła, przykrywane różnymi maskami, a powiązane z treściami populistycznymi i antyinteligentkimi trafiły do okaleczonych warstw społecznej świadomości tym skuteczniej, że towarzyszyły im treści patriotyczne” — pisała historyk Krystyna Kersten.
	10	D. Passent: Najnowsze osiągnięcie myśli historycznej w naszym kraju to projekt uchwały z okazji 50. rocznicy Marca '68, autorstwa senatora PiS prof. Jana Żaryna. Twierdzi on, że kampanię antysemicką rozpoczęli komuniści (co jest prawdą) niereprezentujący narodu. Uchwała à la Żaryn jest zgodna z opinią premiera Morawieckiego, że w 1968 r. państwo polskie nie istniało, czyli „Marzec to nie my, to oni”. Ciekawe, kiedy Polska była Polską?
	11	W. Władyka: Niejako po drodze zostali także usprawiedliwieni sami Polacy, którzy — w jakiejś oczywiście części — w 1968 r. uczestniczyli nie tylko w kampanii nienawiści, donosów, także w aktach przejmowania dóbr, stanowisk. Bo w końcu wszystkie te fakty obciążają — jak się dowiedzieliśmy — wyłącznie konto komunistów
Sieci	8	R. Terlecki: W 1967 w czasie tzw. wojny sześciodniowej, wielu Polaków było dumnych, że „polscy Żydzi pobili ruskich Arabów”. To była postawa naprawdę powszechna, a nie, jak się dziś czasem twierdzi, że dominowały antysemickie nastroje.
	8	K. Kołodziejcki: Szkody wyrządzone wizerunkowi Polski przez komunistów w marcu 1968 są ogromne i zmagamy się z nimi do dziś.
	8	K. Kołodziejcki: Marzec '68; pojawił się w najgorszym momencie, w czasie gdy Holocaust — jako przestroga i apoteoza zła — zaczął przebijać się do głównego nurtu. Zachód — a zwłaszcza Niemcy — poszukiwał wtedy dowodu, że inni są bardziej antysemitami, z kolei Izrael jednoczył się przeciw zewnętrznym wrogom. Polska jako „antysemicki zwierzyniec” idealnie wpisała się w te zapotrzebowanie jednych i drugich.
	9	B. Wildstein: Czy Polacy naprawdę nie mogli być zdezorientowani, widząc wśród ludzi zmuszanych do emigracji prawdziwych stalinowców?
	10	B. Wildstein: Marcowa kampania antysemicka była modelowym przykładem komunistycznej nagonki, której ofiarami padali wcześniej żołnierze AK, ziemianie, kler czy rolnicy, a system został narzucony przez Moskwę i Polacy zań nie odpowiadają.
	10	prof. J. Eisler: Znamy wydarzenia głównie za sprawą pomarcowych emigrantów. Jeśli opowiadają, że ktoś im siusiał do butelek po mleku na klatce schodowej albo mazał kałem drzwi, to nie musiały to być działania bezpieki. Ujawniło się ileś zachowań łobuzerskich. A zarazem pojawiło się sporo postaw solidarnościowych, ładnych.

cd. tab. 1

1	2	3
	11	K. Kołodziejski: Antysemicki charakter buntowi nadali komuniści, zinstrumentalizowali go ze względu na prowadzoną we własnym gronie frakcyjną bijatykę. Jednak przypomnienie tych faktów oznaczałoby wywrócenie do góry nogami całej pomarcowej narracji, która — idąc śladem peerelewskiej propagandy — każe nam widzieć w wydarzeniach marcowych jedynie starcie Polaków z Żydami.
	11	A. Macierewicz: Trzeba się też przyjrzeć często lansowanej tezie — jakoby bunt marcowy ujawnił antysemicki charakter Polaków. Nic bardziej absurdalnego i bardziej niesprawiedliwego. Moje doświadczenia, ale też powszechnie dostępne fakty w postaci relacji uczestników strajków, demonstracji, czytelników ulotek są jednoznaczne — komunistyczny antysemityzm walnie przyczynił się do wzrostu sympatii i solidarności z atakowanymi Żydami i Polakami pochodzenia żydowskiego, którzy poczuli się zmuszeni do wyjazdu z Polski.

Podsumowanie

Ugruntowana w okresie PRL mitologia heroiczno-martyrologiczna nadal tkwi głęboko w pokładach świadomości znaczącej części polskiego społeczeństwa i wszelkie rysy na nieskazitelnym obrazie naszego narodu wywołują przykry dysonans poznawczy. Chcemy pamiętać o tradycji wielowiekowej tolerancji, nie chcemy wiedzieć, że jej schyłek zaczął się w drugiej połowie XVII wieku. Chętnie przywołujemy znaczenie hebrajskiej nazwy Polin: „tu odpocznij”, niekoniecznie potrzebujemy dokonywać szczegółowych analiz rzeczywistości minionej. Chcemy kultywować pamiętać Sprawiedliwych, nie chcemy wiedzieć, że to, co robili, odbywało się wbrew woli większości.

Sposobem na redukcję dysonansu jest styl narracji, w którym próbuje się „wybielać” historię. Odmiernym podejściem jest uznanie, że nasza historia nie była wyłącznie szlachetna. W pierwszym wypadku możemy pławić się w dumie i sławie, i nie musimy patrzeć w głąb samych siebie, za nic nie musimy przeproszać, niczego nie musimy zmieniać. W drugim wypadku ze zrozumienia własnej historii płynie wiele refleksji dotyczących przyszłości i naszych relacji z innymi, szczególnie z tymi, którzy z jakichś względów potrzebują naszej pomocy.

Jestem daleka od uproszczonych porównań Polaków i Niemców w kontekście Holocaustu, ale nie sposób nie dostrzec faktu, że współczesne Niemcy, które przepracowały własną potworną historię nazizmu, mówią światu: „Tym razem jesteśmy ludźmi, którzy stanowczo sprzeciwiają się cierpieniu innych ludzi. Teraz, mimo zagrożeń, podejmujemy trud pomocy”.

W Polsce w tonie większościowym mówimy już tylko o mogących nam utrudnić życie zagrożeniach, nie czujemy obowiązku pomocy wobec tych,

których życie jest zagrożone realnie i bezpośrednio, a sposób widzenia naszej historii, będąc kolejną linią podziału, utwierdza już tylko głęboką polaryzację społeczeństwa.

Bibliografia

- Antoni Słonimski — Elegia miasteczek żydowskich* — <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/578-karczew/104-teksty-kultury/17634-antoni-slonimski-elegia-miasteczek-zydowskich> (dostęp: 17.09.2018).
- ARENDE H.: *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*. Przeł. A. SZOSTKIEWICZ. Kraków 1998.
- Badanie: Ranking cytowań w grudniu 2017* — <https://www.signs.pl/badanie-ranking-cytowan-w-grudniu-2017,35202,artykul.html> (dostęp: 3.10. 2018).
- BARTOSZEWSKI W., LEWINÓWNA Z.: *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939—1945*. Kraków 2013.
- BARTOSZEWSKI W., KOMAR M.: *...mimo wszystko, wywiadu rzeki księga druga*. Warszawa 2008.
- BARTOSZEWSKI W., M. KOMAR M.: *Wywiad rzeka*. Warszawa 2006.
- BIURO ANALIZ, DOKUMENTACJI I KORESPONDENCJI, ZESPÓŁ ANALIZ I OPRACOWAŃ TEMATYCZNYCH KANCELARII SENATU: *Jan Karski i jego misje*. Opracowanie tematyczne OT -659, Kancelaria Senatu, Grudzień 2017.
- BŁOŃSKI J.: *Biedni Polacy patrzą na getto*. „Tygodnik Powszechny” 1987 — <https://www.tygodnikpowszechny.pl/biedni-polacy-patrza-na-getto-138715> (dostęp: 17.09.2018).
- CANIN M.: *Przez ruiny i zgliszcza. Podróż po stu zgładzonych gminach żydowskich w Polsce*. Przeł. M. ADAMCZYK-GARBOWSKA. Warszawa 2018.
- CZEŚNIAK-ZIELIŃSKA M.: *Raport na temat zająć w Radomyślu Wielkim*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2016, R. 6, nr 6.
- Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*. Red. B. ENGELKING, J. GRABOWSKI. Warszawa 2018.
- DAVIES N.: *Europa, rozprawa historyka z historią*. Przeł. E. MUSKAT-TABAKOWSKA. Kraków 2004.
- DOBEK-OSTROWSKA B.: *Między politologią i komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*. „Politeja” 2015, nr 36.
- DROZDOWSKI M.M.: *Refleksje o stosunkach polsko-żydowskich w czasie drugiej wojny światowej*. „Kwartalnik Historyczny” 1990, R. 97, nr 3—4.
- DYDUCH J.: *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1990—2009. Od normalizacji do strategicznego partnerstwa*. Warszawa 2010.
- ENGELKING B.: *Jest taki piękny słoneczny dzień... Losy Żydów szukających ratunku na wsi polskiej 1942—1945*. Warszawa 2011.

- FIJAŁKOWSKI P.: *Żydzi sochaczewscy*. Sochaczew 1989.
- Gminy (kahaly) żydowskie w Polsce* — [http://www.jhi.pl/psj/gminy_\(kahaly\)_zydowskie_w_Polsce](http://www.jhi.pl/psj/gminy_(kahaly)_zydowskie_w_Polsce) (dostęp: 12.09.2018).
- Historia Żydów w Polsce — krótki wykład. Część 18* — <https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska/historia-zydow-w-polsce/historia-zydow-w-polsce-krotki-wyklad-czesc-18> (dostęp: 11.09.2018).
- Ludność żydowska w regionie świętokrzyskim. Materiały z sesji naukowej w Starachowicach 17. X.1987 r.* [red. nauk. Z. GULDON; red. M. PIĄTKOWSKA] Kielce 1989.
- FLISIAK D: *Pogrom ludności żydowskiej w Kielcach z 11—12 listopada 1918 roku. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*. „Facta Simonidis” 2017, nr 1 (10).
- FREDRICKSON G. M.: *Racism: A Short History*. Princeton 2002.
- FRISZKE A.: *Polska. Losy państwa i narodu 1939—1989*. Warszawa 2003.
- FURMAN W, KALISZEWSKI A., WOLNY-ZAMORZYŃSKI K.: *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*. Rzeszów 2000.
- FUKS M.: *Prasa żydowska w Polsce XIX i pierwszej połowy XX wieku (do końca drugiej wojny światowej)*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, nr 12/1.
- GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*. Warszawa 2015 — http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf (dostęp: 8.09.2018).
- GOBAN-KLAS T.: *Memory Divided, Memories Offended: Oświęcim and Auschwitz in Polish and Jewish Collective Memories*. Kraków 1994 — https://www.academia.edu/36017219/Auschwitz_in_Polish_collective_memory.1994.GobanKlas.popr..doc (dostęp: 17.09.2018).
- GRABOWSKI J.: *JUDENJAGD. Polowanie na Żydów 1942—1945. Studium dziejów pewnego powiatu*. Warszawa 2011.
- GRABOWSKI J.: *Szantażowanie Żydów: casus Warszawy 1939—1945*. „Przegląd Historyczny” 2008, nr 99/4.
- GROSS J.: *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Sejny 2000.
- HILBERG R.: *Zagłada Żydów europejskich*. T. 2. Przeł. J. GIEBUŁTOWSKI. Warszawa 2014.
- Historia społeczności* — <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/167-przemysl/99-historia-spolesznosci/137895-historia-spolesznosci> (dostęp: 17.09.2018).
- JASTRZĘBSKI Ł.: *Raporty o antysemickich wystąpieniach w Polsce po I Wojnie Światowej*. Kórnik 2015.
- JAWORSKI A., STRYŃKOWSKI B.: *Żydzi kazimierscy. Dzieje, kultura, kuchnia*. Kazimierz Dolny 1989.
- JEDLIŃSKI J.: *Organizowanie nienawiści*. W: *Marzec 1968. Referaty z sesji na Uniwersytecie Warszawskim w 1981 roku*. Red. M. GUMKOWSKI, M. OFIERSKA. Warszawa 2011.
- JEDLIŃSKI W.: *Chamy i Żydy*. „Kultura” 1962, nr 12 [Paryż] — http://niniwa22.cba.pl/jedlicki_chamy_i_zydy.htm (dostęp: 15.09.2018).

- JUSZCZAK A.: *Obraz Żyda na łamach „Rycerza Niepokalanej,” 1922—1939.* „Studia Żydowskie. Almanach” 2015, R. 5, nr 5.
- KOLCZYŃSKI M.: *Stronniczość mediów w bipolarnym środowisku polityczny. Tygodnik „Polityka” w kampaniach wyborczych 2015 roku.* „Polityka i Społeczeństwo” 2017, nr 1(15).
- Konferencja w Wannasee* — <https://www.ghwk.de/pl/konferencja-w-wannsee/konferencja-w-wannsee/> (dostęp: 8.03.2019).
- KRALL H.: *Zdążyć przed Panem Bogiem.* Poznań 2014.
- KRUPA B.: „*Nie masz już, nie masz w Polsce żydowskich miasteczek*”. *Nostalgiczny mit stosunków polsko-żydowskich w historiografii regionalnej — rekonesans*” Poznań — https://www.researchgate.net/publication/322111249_Nie_masz_juz_nie_masz_w_Polsce_zydowskich_miasteczek_Nostalgiczny_mit_stosunkow_polsko-zydowskich_w_historiografii_regionalnej_-_rekonesans (dostęp: 17.09.2018).
- KULA M.: *Między przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapominaniu i przewidywaniu.* Poznań 2004.
- LANDAU-CZAJKA A.: *Wodzu nasz, Piłsudski! Postać Marszałka w polskojęzycznej prasie żydowskiej okresu międzywojennego.* „Studia Żydowskie. Almanach” 2013, R. 3, nr 3.
- LISOWSKA-MAGDZIARZ M.: *Analiza tekstu w dyskursie medialnym. Przewodnik dla studentów.* Kraków 2006.
- MAKUCHOWSKA M.: *Żydzi w dyskursie Kościoła katolickiego.* „Studia Litteraria et Historica” 2014/2015, nr 3/4.
- MICHALCZYK S.: *Nauka o komunikowaniu masowym: struktura i charakter dyscypliny.* W: *Studia nad mediami i komunikowaniem masowym.* Red. J. FRAS. Toruń 2007.
- MICHALCZYK S.: *Uwagi o analizie zawartości mediów.* „Rocznik Prasoznawczy” 2009, nr 3.
- MICHALCZYK S.: *Prezydencja Polski w Radzie Unii Europejskiej. Teoretyczno-metodologiczne aspekty badań rezonansu medialnego.* W: *Obraz prezydencji Polski w Radzie Unii Europejskiej (2011) w wybranych tytułach prasy polskiej.* Red. M. KOLCZYŃSKI. Katowice 2013.
- NALEWAJKO-KULIKOV J.: *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce.* Warszawa 2009.
- PACZKOWSKI A.: *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918—1939.* Warszawa 1983.
- PAKENTREGER A.: *Żydzi w Kaliszu w latach 1918—1939. Problemy polityczne i społeczne.* Warszawa 1988.
- PARSZEWSKI K., DRWĘCKI A.: *Pamięci tych, którzy żyli z nami.* Ostrołęka 1987.
- PIELKA M.: *Radykalizacja nastrojów antysemitycznych w latach trzydziestych Drugiej Rzeczypospolitej.* „Scripta Historica” 2015, nr 21.
- RADZIK T.: *Stosunki polsko-żydowskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1918—1921.* Lublin 1988.
- Rynek prasowy* — <http://www.pbc.pl/rynek-prasowy/raporty-pbc/tygodniki/> (dostęp: 3.10.2018).
- Shoa* — <http://www.fzp.net.pl/shoa/babi-jar-rocznica-zbrodni> (dostęp: 12.09.2018).

- SOŁTYSIAK M.: *Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku w świetle wybranych tytułów prasy codziennej*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2012, R. 2, nr 2.
- SOŁTYSIK A.: *Konstytutywne cechy mitu „żydokomuny” w Polsce w latach 1944—1947 — próba analizy*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2007, z. 134.
- SZUCHTA R., TROJAŃSKI P.: *Zrozumieć Holokaust. Książka pomocnicza do nauczania o zagładzie Żydów*. Warszawa 2012.
- SZUCHTA R.: *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*. Warszawa 2015.
- SZWABOWICZ M.S.: *Twórcy i ośrodki literatury hebrajskiej w Polsce międzywojennej*. „Studia Judaica” 2015, R. 18, nr 1(35).
- SZWEDA K.: *Pierwszy okres oddziały chorób zakaźnych w obozie oświęcimskim. W: Okupacja i medycyna. Piąty wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego — Oświęcim” z lat 1965—1981*. Warszawa 1984.
- TOKARSKA-BAKIR J.: *Okrzyki pogromowe. Szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939—1946*. Wołowiec 2012.
- Tylko „Tygodnik Powszechny” ze wzrostem sprzedaży w 2017 roku, „Wprost” o 21 proc. w dół — <http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/sprzedaz-tygodnikow-opinii-w-2017-roku-tygodnik-powszechny-wprost> (dostęp: 3.10.2018).
- URYNOWICZ M.: *Raport Henry’ego Morgenthau. Przemoc antyżydowska podczas wojny z Rosją bolszewicką*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 11.
- WRÓBEL P.: *Przed odzyskaniem niepodległości. W: Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950) roku*. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa 1993.
- ZERTAL I.: *Naród i śmierć. Zagłada w dyskursie i polityce Izraela*. Kraków 2010.
- ZIELIŃSKI K.: *Galicjyjscy Żydzi w latach Wielkiej Wojny 1914—1918*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2011, R.1, nr 1.
- ZIELIŃSKI K.: *O relacjach polsko-żydowskich w Lublinie w XX wieku (do 1939 roku)*. „Studia Żydowskie. Almanach” 2015, R. 5, nr 5.
- ŻYNDUL J.: *Głównym celem getta ławkowego było wypchnięcie Żydów z Polski* — <https://dzieje.pl/aktualnosci/dr-hab-jolanta-zyndul-glownym-celem-getta-lawkowego-bylo-wypchniecie-zydow-z-polski> dostęp 11.09.2018 (dostęp: 17.09.2018).

Redaktor językowy / Text Editor
Barbara Konopka

Redaktor statystyczny / Statistical Editor
Przemysław Grzonka

Korektor / Proofreader
Zbigniew Kantyka

Projektant okładki i stron działowych / Cover and Partition Pages Designer
Beata Klyta

Redaktor techniczny / Technical Editor
Małgorzata Pleśniar

Łamanie / Typeset
Bogusław Chruściński

ISSN 2353-9747
(wersja elektroniczna) / (electronic version)

Wersją referencyjną czasopisma, począwszy od 2018 roku, jest wersja elektroniczna, ukazująca się na platformach: / The reference version of the journal is the electronic version, which appears on the platforms:

Central and Eastern European Online Library www.cceol.com

University of Silesia Press — Open Journal System www.journals.us.edu.pl

Czasopismo wcześniej ukazywało się w formie drukowanej z ISSN 1895-3492

Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>

Wydawca / Publishing Office
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Ark. druk. 12,25. Ark. wyd. 15,0.